

Nemzeti Művelődési Intézet

KULTURÁLIS SZEMLE

X. évfolyam, 2023. évi 2. szám

A Nemzeti Művelődési Intézet interdiszciplináris online folyóirata

Tartalomjegyzék

FŐSZERKESZTŐI AJÁNLÁS	3
Juhász Erika: Közművelődés és tudomány.....	4
NEMZETKÖZI KITEKINTÉS	7
Brînzan-Antal Cristina: Etnikai határokon átívelő közösségek: Az EMKE szórványban működő magyar civil szervezetek kutatásának elemzése.....	8
Donka Attila: Az egyházi kulturális értékek szerepe Grúzia turizmusában	25
Hermann Gusztáv Mihály: A Székelyudvarhelyi iskolai színjátszás kezdetei.....	42
HAZAI TUDOMÁNYOS MŰHELY	50
Dorn Ernő: A kulturális alapú gazdaságfejlesztés helyzete, lehetőségei Tolna vármegyében	51
Fintor Gábor: A Tokaj-hegyaljai Szüreti Napok fesztivál összehasonlító vizsgálata (2022-es és 2023-as felmérésekkel) a látogatók szemszögéből (Lektoroknál)	67
Horváth Zoltán: A kreatív osztály fogalmának felemelkedése	88
Hübner Andrea – Farkas Julianna – Benkei-Kovács Balázs: Kulturális örökség és tudományos ismeretterjesztés a 19. században -a Liebig kártyák tükrében	96
Ponyi László: Folyamatosság és megszakítottság a közösségi művelődés történeti dimenzióiban	119
JUNIOR KUTATÓMŰHELY	131
Kovács Rebeka – Márkus Edina: Az olvasásnépszerűsítés múltja és jelene – különös tekintettel a POKET közösség tevékenységére	132
KÖNYVAJÁNLAT, RECENZIO	140
D. Babos Zsuzsánna: Recenzió Képességek a sikeres mindennapokért	141
Kuglics Gábor: Recenzió Márkus Edina és Pete Nikoletta: Civil ismeretek a közösségi művelődésben c. könyvről.....	144
TUDOMÁNYOS KONFERENCIÁK HÍREI	147
Juhász Erika – Szabó-Nagy Csilla: Az oktatás határdimenziói	148
FELHÍVÁS PUBLIKÁLÁSRA	151
IMPRESSZUM	153

FŐSZERKESZTŐI AJÁNLÁS

Juhász Erika:

Közművelődés és tudomány

A Kulturális Szemle küldetése, hogy a kultúra széles spektrumán, de elsősorban a közművelődés és a közösségi művelődés témaköreiben, illetve az ezekkel kapcsolatba hozható témákban bemutassa a tudományos relevanciával bíró fontos kutatásokat, tanulmányokat, köteteket és konferenciákat. A Kulturális Szemle témái és szerzői nem csak Magyarország határain belül alkotó szakemberek, mivel a Kulturális Szemle alapítói célul tűzik ki egy Kárpát-medencei magyar Kulturális Szemle működtetését. Ez az interdiszciplináris online tudományos folyóirat így a Kárpát-medence magyar kulturális szakembereinek egy olyan hálózatát kívánja összefogni, akik hisznek a kultúra fontosságában, a kulturális közösségi kezdeményezésekben, és ezt az eszmét szeretnék hosszútávon terjeszteni és fenntartani. Ennek érdekében végeznek elméleti és empirikus kutatásokat, amelyekkel célul tűzik ki a kulturális tevékenységek, intézmények és lehetőségek folyamatos fejlesztését. A Kulturális Szemlébe a tudományos etika betartásával egyaránt publikálhatnak egyetemi oktatók, doktoranduszok, felsőoktatási hallgatók, kutatók, és természetesen a kulturális színtereken dolgozó szakemberek. A kiadás első éveiben elsősorban magyar nyelvű írásokat várunk, a későbbiek folyamán angol nyelvű publikálásra, esetenként angol nyelvű különszámra is lehetőséget kívánunk teremteni, hogy a kultúrával kapcsolatos kutatási eredményeket minél szélesebb körben, nemzetközi viszonylatokban is terjeszteni tudjuk. Ennek a célnak az eléréséért választottuk az online formát is: az elektronikus eszközök segítségével ezek az írások sokkal szélesebb körben el tudnak jutni az érdeklődőkhöz.

A Kulturális Szemle folyóirat teret ad alap- és mesterszakos közművelődési témájú szakdolgozatok kutatási eredményeinek bemutatására, valamint a 2019-től elindult Közművelődési Tudományos Kutatási Program által támogatott egyéni és csoportos kutatói eredmények közzétételének is. (A Programról bővebb tájékoztató: <https://nmi.hu/szolgaltatasok/osztondijprogram/>)

Jelen lapszámban a *Nemzetközi kitekintés* rovatban elsőként **Brînzan-Antal Cristina** cikke olvasható *Etnikai határokon átívelő közösségek: Az EMKE szórványban működő magyar civil szervezetek kutatásának elemzése* címmel. Ezt követi **Donka Attila** írása, aki az egyházi értékeket mutatja be Grúzia turizmusában. Végül pedig **Hermann Gusztáv Mihály** tanulmányában a székelyudvarhelyi iskolai színjátszók kezdeteibe nyújt betekintést.

A *Hazai tudományos műhelyben* az ország különböző pontjain működő felsőoktatási intézmények oktatói, kutatói, valamint kulturális szakemberek publikálnak. **Dorn Ernő**, a Nemzeti Művelődési Intézet Tolna Vármegyei Igazgatóságának igazgatóhelyettese a kulturális alapú gazdaságfejlesztésről ír saját vármegyéje vonatkozásában. **Fintor Gábor**, a Debreceni Egyetem Nevelés- és Művelődéstudományi Intézetének tanársegédje és a Tokaj Fesztiválkatlan ügyvezető igazgatója cikkében a látogatók szemszögéből végzi el a Tokaj-hegyaljai Szüreti Napok fesztivál összehasonlító vizsgálatát.

Horváth Zoltán Agora Savaria Kulturális és Médiaközpont Nonprofit Kft. ügyvezetője *A kreatív osztály fogalmának felemelkedése* című cikkében Richard Florida munkásságát és abból is a kreatív osztály és a kreatív város fogalmát közvetíti az olvasó felé, kitérve a magyar kreatív osztállyal foglalkozó eddigi kutatások felé. **Hübner Andrea**, **Farkas Julianna** és **Benkei-Kovács Balázs**, a Budapesti Gazdasági Egyetem Kereskedelmi, Vendéglátóipari és Idegenforgalmi Karának munkatársai egy különleges témát, a Liebig kártyákat, azoknak is kereskedelemtörténeti, reklámtörténeti, turizmustörténeti és főképp művelődéstörténeti szempontjait járja körül. A kártyasorozatok kulturális enciklopédiaként ölelik fel az európai és az Európán kívüli világ népeinek kultúráit miközben tematizálják is, hogy mit kell kultúra alatt érteni. **Ponyi László** tanulmányában a közösségi művelődés hetvenes és nyolcvanas évekbeli reformtörekvéseit mutatja be. A folyamatok megértése érdekében azomban kitekintést tesz egyrészt a vizsgált időszakot megelőző évtizedek legfontosabb, a közösségi művelődést közvetve meghatározó nemzetközi és hazai eseményeik felé, másrészt elemzi azokat a folyamatokat, amelyek közvetlenül határozták meg a szakma korszakait.

A folyóirat *Junior kutatóműhely* rovatában junior kutatók munkáját és egyetemi szakdolgozatok eredményeit ismerhetik meg az olvasók. Ilyen **Kovács Rebeka** és **Márkus Edina** tanulmánya, akik a Debreceni Egyetem hallgatója és adjunktusa. Írásukban a hazai olvasásnépszerűsítő kezdeményezések, különös tekintettel a POKET közösség létrejöttének és működésének a megismerésére törekednek.

Könyvajánlatként **Dánielné Babos Zsuzsánna**, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Pedagógiai és Pszichológiai Karának adjunktusa ír recenziótr a *Képességek a sikeres mindennapokért* címmel. A recenzált kötet a hazai felnőttképzés világában és/vagy a témában jártas szakemberek szakmai anyagait csokorba gyűjtve kívánja erősíteni a minőségi életvitelhez szükséges készségek fejlesztését, beleértve a médiaműveltséget, fogyasztói – és pénzügyi ismereteket, környezeti műveltséget, egészségügyi ismereteket, valamint az érzelmi műveltség alapjait. **Kuglics Gábor**, a Nemzeti Művelődési Intézet munkatársa mutatja be Márkus Edina és Pete Nikolett *Civil ismeretek a közösségi művelődésben* című művét, ami a Nemzeti Művelődési Intézet *Tudástár a közösségi művelődésben* című kötetsorozatának XI. kötete.

A *Tudományos konferenciák hírei* rovat keretében **Szabó-Nagy Csilla**, a Nemzeti Művelődési Intézet Felnőttképzési Központjának munkatársa és **Juhász Erika**, az Intézet Szakmafejlesztési Igazgatója és a Debreceni Egyetem tanszékvezető főiskolai docense ír a Magyar Nevelés- és Oktatáskutatók Egyesülete (Hungarian Educational Research Association – HERA) 2023. május 26-27. között megrendezett konferenciájáról. A rendezvényre idén 12. alkalommal került sor. A kétnapos konferencia címe és fő témája az „Az oktatás határdimenziói” volt.

A kulturális szakma alapítója, Durkó Mátyás professzor úr is gyakorta mondta a fontos eszmék terjesztése kapcsán az örök igazságot: „Aki felteszi a kolompot, az rázza is!” A kulturális szakma megerősítéséhez szükség van olyan tudományos folyóiratra, amely küldetéséhez illeszkedően a Kárpát-medence számos kutatóját tudja egyesíteni, és folyamatos kutatásra, és kutatási eredményei publikálására buzdítani. Ezt a célt már a szerkesztőbizottság összeállításánál és későbbi bővítésének lehetősége kapcsán is szem előtt tartottuk. Ezáltal érhetjük el azt, hogy ez

a folyóirat ne egy-egy szűkebb kutatócsoport nyilvánossági fóruma legyen, hanem egy minél tágabb tudományos-szakmai kör szellemi támogatását élvezze.

Hívjuk tehát szerzőként mindazokat, akik úgy érzik, hogy szeretnének és tudnának hozzátenni ehhez a vállaláshoz maguk is. És hívjuk olvasóként mindazokat, akik hasonlóan gondolkodnak, és fontosnak tartják a kultúrát, a kultúra továbbadását, mint egyetemes értéket. Gondolkodjunk közösen, őrizzük közösen a magyar kultúra értékeit Magyarországon és a Kárpát-medencében egyaránt!

Hasznos olvasmányélményeket kívánunk!

dr. Juhász Erika
főszerkesztő

NEMZETKÖZI KITEKINTÉS

Brînzan-Antal Cristina:

Etnikai határokon átívelő közösségek: Az EMKE szóróványban működő magyar civil szervezetek kutatásának elemzése

Absztrakt: A tanulmány részletesen bemutatja az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület (EMKE) által 2021–2022-ben végzett kutatás eredményeit, melynek fő célja az erdélyi szóróványmagyar településeken működő civil szervezetek, különös tekintettel a Magyar Házak, helyzetének feltérképezése volt. Az EMKE, bár hivatalosan nem ernyőszervezet, mégis kiemelt szerepet vállal az erdélyi, romániai magyar civil szervezetek támogatásában, különösen a szóróványban, ahol az asszimiláció, nyelvvesztés és identitásvesztés veszélyezteti a közösségeket.

A kutatást a kolozsvári EMKE munkatársai dr. Széman Emese Rózsa és drd. Brînzan-Antal Cristina vezetésével végezték, akik 2015 óta foglalkoznak a romániai magyar civil szféra és közművelődési élet kérdéseivel. A kutatócsoport további tagja, drd. Rusu Szidónia, szociológus, kutató, aki a kutatási eredmények feldolgozását vállalta.

Az elsődleges célcsoport az Erdélyben működő Magyar Házak, melyek olyan közösségi terek, ingatlanok, ahol rendszeres programokat szerveznek a működő civil szervezetek. Mivel a Magyar Házak száma Romániában viszonylag kevés volt, a kutatás kiterjedt más közművelődési és kulturális civil szervezetekre is, azzal a szándékkal, hogy több tematikában is felmérjék a civil szervezeteket, illetve a lehívott eredmények mentén megoldási javaslatokat nyújtsanak a szervezetekben felmerülő működési és fenntarthatósági problémákra.

A felmérés célja és hasznossága az EMKE által meghatározott általános célokon túl a szóróványmagyar közösségek kulturális értékeinek előmozdítása és megőrzése, valamint a Magyar Házak és más kulturális és közművelődési magyar civil szervezetek tevékenységének újraindításához és fejlesztéséhez szükséges humánerőforrás feltérképezése volt.

A két fő adatgyűjtési módszer: az online kérdőívek és a telefonos interjúk. Az adatgyűjtés során az EMKE munkatársai és kérdezőbiztosai a szervezetekkel folyamatosan kapcsolatban álltak, segítve őket a kérdőív kitöltésében és az esetleges problémák megoldásában. A koronavírus-járvány miatt a felmérés online formában zajlott, kivéve azokat az eseteket, ahol szükséges volt a személyes találkozó. (Brînzan – Rusu – Széman 2022:1)

A kutatás részletesen kitér az adatgyűjtés céljaira, a célcsoportra, a kérdezési technikákra és a kérdőív szerkezetére. Az adatok feldolgozása során a hangsúlyt a szociológiai megközelítés mellett a részletes statisztikai elemzésre és a kapott eredmények széleskörű értelmezésére fektették.

Abstract: The paper presents in detail the results of the research conducted by the Hungarian Public Cultural Society of Transylvania (EMKE) in 2021-2022, the main aim of which was to map the situation of civil society organisations, especially Hungarian Houses, operating in the Hungarian settlements of the Transylvanian Sporavian Hungarian community. EMKE, although not officially an umbrella organisation, plays a key role in supporting Hungarian NGOs in Transylvania and Romania, especially in the Sporvo, where communities are threatened by assimilation, language loss and loss of identity.

The research was conducted by EMKE Cluj staff members Dr. Emese Rózsa Széman and Drd. Cristina Brînzan-Antal, who have been working on Hungarian civil society and public cultural

life in Romania since 2015. Another member of the research team, Drd. Szidónia Rusu, sociologist, researcher, who undertook the processing of the research results.

The primary target group are the Hungarian Houses in Transylvania, which are community spaces and properties where regular programmes are organised by active NGOs. Since the number of Magyar Houses in Romania was relatively small, the research was extended to other public cultural and cultural NGOs, with the intention of assessing the NGOs on several themes and to propose solutions to the operational and sustainability problems they face.

The aim and usefulness of the survey was, in addition to the general objectives set by the EMKE, to promote and preserve the cultural values of the Hungarian communities in the region and to identify the human resources needed to renew and develop the activities of the Hungarian Houses and other Hungarian cultural and public cultural NGOs.

The two main data collection methods were online questionnaires and telephone interviews. During the data collection process, EMKE staff and interviewers were in constant contact with the organisations, helping them to fill in the questionnaire and to solve any problems. Due to the koro-virus epidemic, the survey was conducted online, except in cases where a face-to-face meeting was necessary.

The research describes in detail the objectives of the data collection, the target population, the questioning techniques and the structure of the questionnaire. The emphasis is on a sociological approach to data processing, with detailed statistical analysis and extensive interpretation of the results.

I. Bevezető

A Kolozsváron bejegyzett Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület nem hivatalos ernyőszervezet, de elkötelezett az erdélyi és romániai magyar nyelvű civil szervezetek támogatása mellett. Az 1885-ben alapított (Pákéi 1910:89) és 1991-ben újjászerveződött szervezet a szórványra, az asszimiláció, a nyelvés az identitásvesztés által leginkább veszélyeztetett régióra összpontosít. (Sándor 1921) Az anyagi források hiánya miatt a civil szervezetek támogatása elsősorban erkölcsi jellegű, pályázati és kapcsolattartási lehetőségek biztosítása és feltárása. (Dávid 2020:346–359) Ugyanakkor az egyesület feladatának érzi azt is, hogy rendszeresen felmérje az erdélyi és romániai civil társadalom helyzetét, feltárja a jó példákat és az esetleges nehézségeket, és bemutassa a munka eredményeit a pénzügyi támogatást és érdekérvényesítést nyújtó szervezeteknek. Ezt a célt szolgálta a 2021-ben elkészített és a kutatócsoportunk által vállalt széleskörű kérdőív, amelynek eredményeinek jelentését, előkészítését és feldolgozását vállalta. A kutatócsoportot dr. Széman Emese Rózsa és doktoranduszok vezetik, 2015 óta közösen foglalkoznak a romániai magyar civil szférával és közművelődési élettel kapcsolatos kérdésekkel, felméréseket végeznek, konferenciákat és találkozókát szerveznek. Több közös publikáció is megjelent. A kutatócsoport egy másik tagjával, drd. Rusu Szidóniával, a kutatócsoport másik tagjával külön-külön és közösen is több korábbi kutatási projekt előkészítésén és feldolgozásán dolgoztak.

Előjáróban szükséges tisztázni a dolgozatban használt fogalmat: az EMKE hozta létre és működteti a Magyar Házláncot. A Magyar Házak középvárosokban található, civil szervezetek által működtetett, rendszeres programokkal rendelkező intézményekre utalnak. A Magyar Házak funkcionalitását tekintve azonban bárhol lehetnek, ahol a helyi magyar közösség számára közösségi térként funkcionálnak. Mivel Romániában viszonylag kevés Magyar Ház van,

az ingatlanokkal kapcsolatos kérdések tisztázása érdekében más közművelődési civil szervezeteket is bevontunk a felmérésbe.

1. A felvétel célja, hasznossága

Az egyesület általános céljaként fogalmazta meg, hogy feltérképezze az erdélyi szóránymagyar településeken működő magyar házakat, civil szervezeteket, közösségeket, valamint azokat a rétegeket, amelyek aktivizálhatók közművelődési célokra. Emellett a cselekvési tervben rögzítették a közművelődési munka újraindításához vagy magasabb szintre emeléséhez, korszerűsítéséhez szükséges humán erőforrás meghatározását és aktiválását, valamint egy helyi kapunyitási program elindítását is célként tűzték ki.

Az EMKE kérdőív segítségével az erdélyi magyar közművelődési szervezetek és magyar házak helyzetét vizsgálta, különös tekintettel arra, hogyan járulnak hozzá ezek a szervezetek a kisebbségi közösségek kulturális értékeinek előmozdításához és megőrzéséhez, különös tekintettel az erdélyi megyékből származó magyar közösségekre.

A konkrét célok között szerepelt a 11 erdélyi szóránymegye, valamint Bákó és Bukarest megyék magyar házainak jelenlegi helyzetének felmérése. Az eredmények alapján tervezik a már nem működő szervezetek aktivizálását és a kapunyitás ösztönzését. Ehhez a helyi közösségekkel való egyeztetés és beszélgetések elengedhetetlenek. Az adatlapon meghatározott mennyiségi és szakmai mutatók alapján tervezték az erdélyi szóránymagyarban működő, közművelődési jellegű civil szervezetek erőforrásainak feltérképezését és a szerepük, helyzetük meghatározását.

A cselekvési terv célként határozta meg a közösségszervezés közművelődési eszköztárát birtokló, aktív személyiségek felkutatását, akik közösen határozzák meg a helyi erőforrásokat, az újraindításhoz szükséges feltételeket. A felmérés lebonyolításához és a kapunyitási feladatkörhöz 21 személyt és intézményt sikerült bevonni, beleértve a helyi közösségeket jól ismerő köztisztviselőket, tanárokat, egyházi vezetőket stb.

A tavalyi évben dúló koronavírus-járvány miatt a felmérés online kérdőíven volt kitölthető, és csak azokra a helyszínekre kellett személyesen ellátogatni, ahol nem működött a civil szervezet. Bár a felmérés során sok hiányosságot tapasztaltak, a nagyobb szervezetek továbbra is működtek, így javasolták a kérdezőbiztosoknak, hogy ha lehetséges, online, telefonon vagy videókonferencián végezzék el a felmérést a koronavírus-járvány fenyegetése miatt.

2. Az adatgyűjtés célcsoportja

A lekérdezést 13 erdélyi megyében (+ Bákó és Bukarest) található civil szervezetekkel valósítottuk meg.

Az EMKE munkatársai először a civil szervezetek adatbázisát tisztították az EMKE és az Erdélystat.ro meglévő adatbázisai felhasználásával, valamint egy korábbi Domus-kutatás csoportos frissítését, melyet drd. Brînzan-Antal Cristina végezett. A frissítést követően a kérdezőbiztosok további aktualizációt végeztek az adatbázison.

Az eredeti terveink szerint személyesen szerettük volna találkozni minden megyében a civil szervezetek képviselőivel, megismertetni velük a cselekvési terv részleteit, és átbeszélni a meglévő jegyzéket, kiegészítve azt. Sajnálatos módon a koronavírus-járvány miatt ez nem valósult meg, így a kérdezőbiztosok online kereséssel és az EMKE frissített adatbázisával pótolták a hiányosságokat. Ennek eredményeképpen jelentős különbségek alakultak ki a szóránymegyéket érintően (15-20% eltérés a szervezetszámot illetően). Arad, Temes, Máramaros és Brassó megyék hasonló helyzetben vannak, de Máramaros megyében több szervezet szerepel a jegyzékben. Sajnálatos módon nincs információnk arról, hány szervezet vált inaktívvá az utóbbi években, és ebben a kérdésben a kérdezőbiztosok sem tudtak segíteni.

Temes és Hunyad megye adatai azt mutatják, hogy a szórványban létrehozott szervezetek 30-35%-a már nem működik, és a kérdezőbiztosok beszámolóí szerint a megszűnő szervezetek száma folyamatosan növekszik.

Az adatfelvétel során alkalmazott kérdezési technikák: papír alapon vezetett kérdőív; interneten vezetett elektronikus kérdőív, egyéni kitöltés; személyes találkozás során számítógéppel támogatott adatgyűjtés.

A kérdezőbiztosoknak három különböző lekérdezési technikát mutattunk be az áprilisi felkészítőn.

3. Kérdőív szerkezete

A kérdőívet a megfelelő módszertani és szakirodalmi alapozás után online felületen hoztuk létre a Lime Survey alkalmazás segítségével. Ez a megoldás megkönnyítette a kitöltést azok számára, akik számítógépes környezetben szerették volna kitölteni. A kérdőívet strukturált, önkitöltős formátumban alakítottuk ki, és ezt minden résztvevő szervezet villámpostafiókjába elküldtük. Második lépésként telefonon is felkerestük a szervezeteket kérdezőbiztosok segítségével, és személyesen is megkerestük őket a megyeközpontokban. A kitöltések során arra törekedtünk, hogy minél több aktív szervezet tölthesse ki a kérdőívet valós és naprakész információkkal. Emellett ügyeltünk arra, hogy a szervezetek belső képviselőit (elnök, vezetőségi tag vagy irodavezető) keressük meg, akik pontos válaszokat tudnak adni a kérdéseinkre. A 92 kérdést a következő csoportokba rendeztük:

I. Adatkezelés	VI. Tevékenység (fő tevékenységi kör, programok, kiadványok, részvétel stb.)
II. Alapadatok (név, székhely, postacím, kapcsolati adatok, adószám, vezetői adatok stb.)	VII. Kapcsolatrendszer, kommunikáció (ernyőszervezeti tagság, más
III. Ingatlanra vonatkozó kérdések (tulajdonjog, fenntartóval való viszony, magyar ház-e, más szervezetek, ingatlan állapota, rendelkezésre álló terek, infrastruktúra stb.)	VIII. PR, marketing
IV. Humán erőforrás	IX. Költségvetés, források
V. Szervezetekkel, vállalatokkal, önkormányzattal való viszony stb.	X. Koronavírus (fenntarthatóság, a járvány hatása a szervezetre)
	XI. Jövőkép
	XII. Megjegyzések

II. Módszertan

Kutatásunk alapvetően kvantitatív módszertanra épül, és a kérdőívet kutatási eszközként alkalmaztuk. (Babbie 2016:35–43) A civil szervezetek feltérképezése során több már meglévő, korábbi kutatásban kidolgozott civil adatbázist használtunk. A romániai magyar kisebbségi civil társadalom helyi hatalmi, döntéshozatali és közszolgáltató intézményrendszer működtetésében betöltött szerepét vizsgálva, ezt a kutatást továbbra is közösségi feladatként kezeljük, különös tekintettel a civil szervezetek helyi társadalmi életre gyakorolt hatására.

A kutatás keresztmetszeti jellegű, azaz a szórványban lévő civil szervezetek aktuális állapotára és jelenlegi helyzetére fókuszál. (Creswell 2014:25) Az 5 hónap alatt összegyűjtött kitöltések száma összesen 313, ebből 261 értékelhető. Bár ez a szám nem kiemelkedő a civil szervezetek

számát tekintve az adatbázisokban, az eredmények széles spektrumúak, és szinte teljes körű képet adnak a romániai civil szervezetekről. A Magyar Házak, mint elsődleges fókusz, szinte 100%-os kitöltési aránnyal járultak hozzá a kérdőívünkhöz.

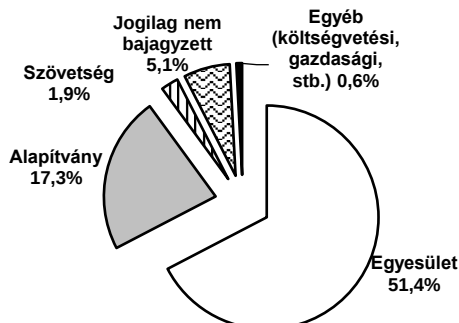
A pályázat célja a kérdőív válaszainak feldolgozása, az eredmények összefoglalása és következtetések levonása, valamint irányvonalak kijelölése. (Neumann 2014:54) A kutatás fő hangsúlyát a kérdőív szociológiai jellegű feldolgozása képezi, egy teljes körű jelentés elkészítésével. A kutatócsoport tagjainak tudását összehangolva különös figyelmet fordítunk a közművelődési és szociológiai kérdésekre. A kutatás eredményeként létrejön egy frissített szervezeti adatbázis, ami kiindulópontként szolgálhat további civil szférát érintő kutatásokhoz. A kérdőív terjedelme miatt (több mint 90 kérdés) az adatok lekérése, feldolgozása, grafikonok és diagramok elkészítése, valamint a kutatási jelentés összeállítása külön projektnek minősül. Az eredmények feldolgozásának első szakaszában azt vizsgáljuk, hogy a korábbi adatbázisokhoz képest milyen kitöltési arányokat értünk el, és feltárjuk az elért arányok okait. Ezután részletes statisztikai elemzéssel és kétváltozós összefüggések vizsgálatával következtetéseket vonunk le a válaszadó civil szervezetek tapasztalatairól és a közművelődési szféra utóbbi években történt változásairól.

A kutatás és feldolgozás eredményeként új, aktuális civil szervezeti adatbázis jön létre. A projekt célja az aktív szervezeti háló mellett a félalvó szervezetek feltárása, és azok újjáélesztésének támogatása. Az így kialakuló adatbázis részletes képet ad a romániai magyar társadalom aktív és aktivizálható rétegeiről.

III. A kérdőív feldolgozása

92 kérdésben mértük fel a romániai civil szféra elért rétegét. A kérdőívet nem sikerült minden szervezetnek teljes egészében kitöltenie, részben technikai okok miatt, részben a kérdések jellegéből fakadóan (például egy ingatlannal rendelkező szervezetnél relevánsak olyan kérdések, amelyek egy ingatlan nélküli, alvó szervezetnél nem stb.). Ennek ellenére, illetve éppen emiatt a részkitöltések is értékelhetőek. A jelentést az SPSS adatbáziskezelő rendszeren keresztül hívtuk le, teljes terjedelmében 524 oldal.

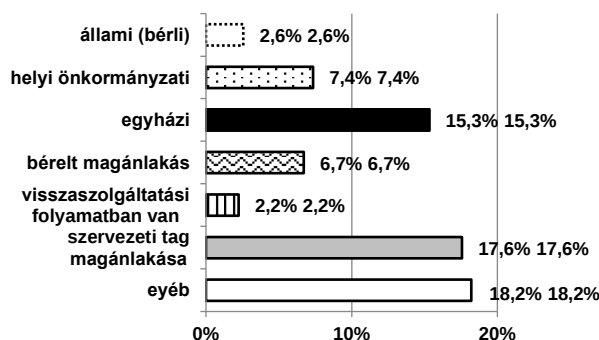
1. ábra: Szervezet működési formája
(Forrás: saját szerkesztés)

A válaszadó szervezetek több, mint fele egyesületként működik, 6-an jelezték, hogy jelenleg alvó a szervezet, nem működik (1. ábra).

A romániai civil szervezeteknek csak egy elenyésző része (10,54%) tudhatja magáénak az ingatlant, amelyben működik. Ezeknek a nagy része Magyar Ház (ám ezek között is van, ahol például az országos EMKE a tulajdonos, de nem a fenntartó). A többi eset az alábbiak szerint oszlik el (2. ábra):

2. ábra: Kinek a tulajdonát képezi az ingatlan, amelyben a szervezet működik?
(Forrás: saját szerkesztés)

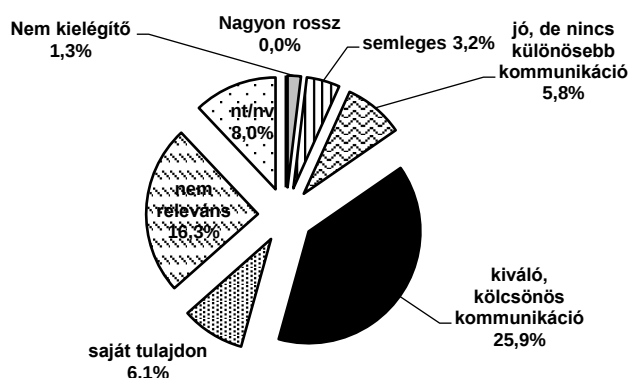
A legtöbb szervezet az ingatlantulajdon kérdésnél a szervezeti tag magánlakását, illetve egyéb opciót jelölt be. Egyébnél: más szervezethez vannak bérlve, közösen bérelnek, helyi politikai párt (RMDSZ) fiókszervezeténél tartják a gyűléseket stb. Ezenkívül néhány szervezet irodaközpontokat is preferál, ahol több vállalkozás osztozik ugyanazon irodahelyiségen, ezáltal költséghatékonyabb megoldást biztosítva. (Sekaran–Bougie 2016:5)

3. ábra: Kinek a támogatásával újíttotta fel az ingatlant?
(Forrás: Brînzan – Rusu – Széman 2022:9)

A válaszadók nagytöbbsége magán, önkormányzati és magyar támogatással újíttotta fel a Magyar Házak, civil szervezetek ingatlanját (3. ábra). A magánjellegű felújításoknál jelentős szerepet játszanak a célzott adományok is.

4. ábra: Ingatlanbérlet esetén milyen a viszony a tulajdonossal?
(Forrás: saját szerkesztés)

Egy egytől tízig terjedő skálán (ahol 1: nagyon rosszat 10 pedig a kiválót jelenti) az ingatlan állapotát átlagosan 5-ös vagy afölé helyezték (4. ábra). A válaszadók csupán 3,83 százaléka ítélte meg nagyon rossz állapotúnak a székhely ingatlanját. (Ez az eredmény meglepő, további vizsgálódást igényel.)

Az ingatlan állapotával elégedetlen válaszadóknál rákérdeztünk arra is, hogy melyek a hiányosságok. Volt, aki azt mondta, hogy 30 éve szeretnének egy szórványközpontot, de még egyelőre nincs megoldás. A kérdésnél több választ is kaptunk, ezt az alábbi szöveghő mutatja (5. ábra):

5. ábra: Ingatlan állapotának hiányosságai
(Forrás: Brînzan – Rusu – Széman 2022:11)

A szervezetek 58,75 százalékánál az ingatlan rendelkezik udvarral, amelyet különböző szabadtéri programokra, gyerekfoglalkozásokra, nyári összejövetelekre és/vagy parkolásra használnak (5. ábra).

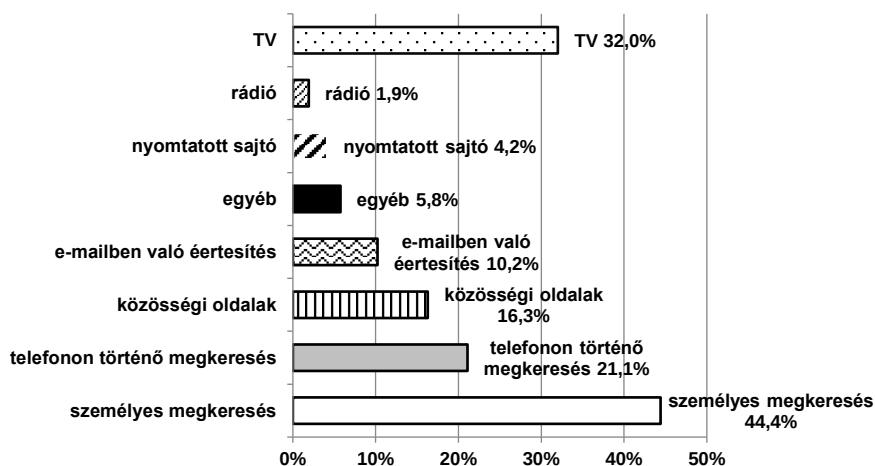
25 százalékuk kerttel is rendelkezik, melyet szintén szabadidős és rekreációs programokra, közösségi eseményekre használnak. Egyes válaszadó szervezetek szép számú könyvtárral rendelkeznek (1.000-10.000 közötti kötet), és neves emberek gyűjteményeivel és hagyatéktárával (Kallós Zoltán, Bolyai János, Báthory István, Nagy Ilona, Szabédi László stb.) Ezek közül kiemelkedő a Kallós Zoltán néprajzi gyűjtemény 7.000 néprajzi tárggyal, 6.000 fotóval és 14.000 dallal.

Arra a kérdésre, hogy milyen eszközökre lenne még szükség, a legtöbben a laptopot, számítógépet, különböző szoftver-licenszeket, nyomtatót és videóprojektort, esetenként telefont, hangosítóberendezést és személygépkocsit emelték ki.

A kutatás során kíváncsiak voltunk a munkatársakra vonatkozó dimenziókra is. A válaszadó szervezetek átlagosan 1-3 munkatárssal rendelkeznek, de a legtöbb leginkább önkéntesekkel dolgoznak együtt. Lévén főként kulturális és közösségfejlesztő szervezetekről, a munkatársak leginkább az oktatási és közművelődési szférában látják el a feladataikat.

A továbbiakban arra is kíváncsiak voltunk, hogy miként szervezik be az önkénteseket az adott szervezetek. Ahogyan a lenti ábrán is láthatjuk, leginkább a személyes kapcsolati hálókon, valamint a social media platformokon keresztül történik a rekrutálás.

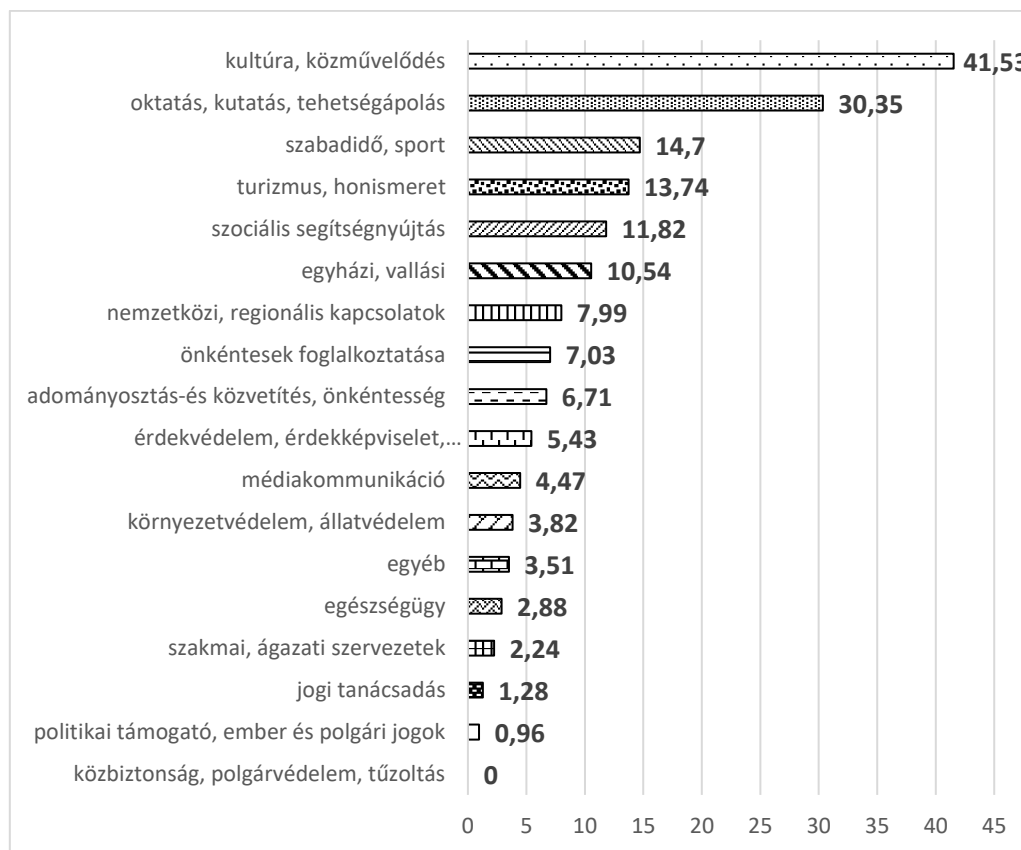
6. ábra: Önkéntesek beszerzési módja
(Forrás: saját szerkesztés)

A válaszadó szervezetekben leginkább felnőttek és középkorúak tevékenykednek, azaz 26-65 év közötti korosztály. Ez némileg meglepő, hiszen a szóbeli beszélgetések szerint éppen ezt a korosztályt a legnehezebb elérni (6. ábra). A Magas szám minden bizonnyal azzal magyarázható, hogy a szervezetekben nem munkavállalóként dolgozók száma nyilván ebből, az aktív korosztályból kerül ki.

A szervezetek egy részénél arra is figyelnek, hogy jobb működésük érdekében a munkatársaik és önkénteseik részt vegyenek különböző továbbképző tanfolyamokon. A válaszadók 31,95 százaléka (ami 100 szervezetet jelent) delegálta a munkatársaikat továbbképző tanfolyamokra. Akik nem vettek részt, azok leginkább a tanfolyam magas költségeire és arra hivatkoztak, hogy nem találtak a szükségleteiknek megfelelő tanfolyamot, továbbképzést. Arra a kérdésre, hogy leginkább milyen tanfolyamokon vennének részt, többen a következőket említették: *pályázatírás, szervező- és kommunikációs tanfolyam, szakmai tanfolyamok, mentálhigiénés tanfolyam, vezetői tanfolyamok, adminisztrációval kapcsolatos tanfolyamok.*

7. ábra: Szervezetek tipológiai besorolása
(Forrás: saját szerkesztés)

A válaszadók közül legtöbben a kultúra és közművelődés, valamint az oktatás, kutatás és tehetségápolás területéről voltak, legkevesebben viszont a szakmai, jogi, illetve politikai jellegű és tevékenységi körrel rendelkező civil szervezetektől (7. ábra). Ez jól tükrözi az erdélyi civil szféra lenyomatát is, amely alapvetően leginkább közművelődési, közösség-szervezői és oktatási feladatokat lát el, ugyanakkor felmérésünk fő célcsoportja is ez a szféra volt.

A válaszadó szervezeteknél általában rendszeres, jól bejáratott programok vannak, szakmai napok, magyar nap jellegű események, konferenciák, kiállítások, közösségépítő alkalmak. A válaszadók szerint a helyi közösség nagyrészt nyitott (egy egytől ötig terjedő skálán 3,8-as átlagponttal) a különböző közösségépítő alkalmakra.

A válaszadó szervezeteknél a gyermekek és az idősek a legfogékonyabbak a közösségi tevékenységre, nehezebben megszólíthatóak azok a fiatalok és fiatal felnőttek, akik a munkaerőpiacon már aktív szerepet kell vállaljanak. A szervezetek hatóköre leginkább helyi (33,55 százalék) és regionális (30,67), a válaszadók közül csupán 9,9 százalék nemzetközi hatókörű szervezet.

A médiahasználat és kommunikáció kapcsán a válaszokból kiderült, hogy a szervezetek az esetek 44,73 százalékában (140 szervezet) Facebook-oldalt jelölték meg fő online kommunikációs csatornaként, 24 szervezetnek van Instagram-csatornája, 40 szervezet pedig a saját honlapját használja fő médiafelületként. A legtöbben az e-mail fiókot (43,13%), valamint a Facebook-oldalt használják a közösségi tevékenységeik népszerűsítésére, legkevésbé pedig a Viber (0,32) és Twitter (0,32) felületeket.

Arra is kíváncsiak voltunk, hogy milyen tevékenységek járulnak hozzá leginkább a közösségépítéshez, közösségformáláshoz, a közösségi kapcsolatok kialakulásához (1. táblázat). Ezt az alábbi táblázat szemlélteti:

1. táblázat: Közösségépítő tevékenységek
(Forrás: Brînzan – Rusu – Széman 2022:17)

<i>Tevékenység típusa</i>	<i>Százalékos eloszlás</i>
előadások	37,38
csoportos beszélgetések	28,43
személyes beszélgetések	17,57
közös foglalkozások	42,49
alkotóműhelyek	24,60
társasjátékok	11,50
egyéb	4,47

Közösségformáló tevékenység minden olyan közös foglalkozás, ahová a célcsoport tagjai be vannak vonva, de szabadidős programok, kirándulások, táborok is ide tartoznak. A közösségépítő, közösségformáló rendezvények, programok, fesztiválok alatt a közösség, közösségi kapcsolatok kialakulását és megerősítését leginkább a motiváció hiánya, valamint a megfelelő infrastruktúra hiánya gátolja (például nincs megfelelő hely a beszélgetésekhez).

A válaszadók közül 18% tagja valamilyen más csoportnak, ernyőszervezetnek is. Összesen 8,31 százalék tagja az EMKE fiók és/vagy társszervezeteinek, valamint 22,36 százalék (70 szervezet) szeretne taggá válni. A tagságok során többen megemlítették a szakszervezeteket és érdekképviselői szervezeteket, szövetségeket, valamint az online szervezeti hálókat is (mint például szocialishalo.ro)

A szervezetek a helyi és megyei RMDSZ-szel átlagosan jó viszonyt ápolnak, ugyanígy az országgal is. A helyi önkormányzattal a viszony átlagosnak mondható, viszont más romániai pártokkal nincsenek feltétlenül jó viszonyban, ugyanígy más román párokkal sem (ezen esetben a Likert-skála pontozása alacsony értékeket mutatott. Az egyházakkal meglehetősen jó viszonyt ápolnak a civil szervezetek, illetve más erdélyi magyar civil szervezetekkel is. Más magyar házakat működtető civil szervezetekkel a viszony szintén a semleges fele hajlik, ahogyan a határon túli szervezetekkel való viszony is.

A helyi önkormányzattal a kapcsolat többnyire formális és nem állandó (23%), székház bérlete, pályázatírás vagy helyi képviselőkkel való együttműködés céljából áll fenn. Az önkormányzati, civil szervezeteket is érintő döntéshozatalba nem vonják be, vagy csak mérsékeltek vonják be a civil szervezeteket. Viszont az olyan esetekben, ahol a civil szervezetek vezetői tagjai a megyei szervezeteknek, önkormányzatnak, a viszony szorosabbnak bizonyul. A jó viszony érdekében *együttműködői, partneri kapcsolatra, egészséges párbeszédre és közös projektek kidolgozására* lenne szükség.

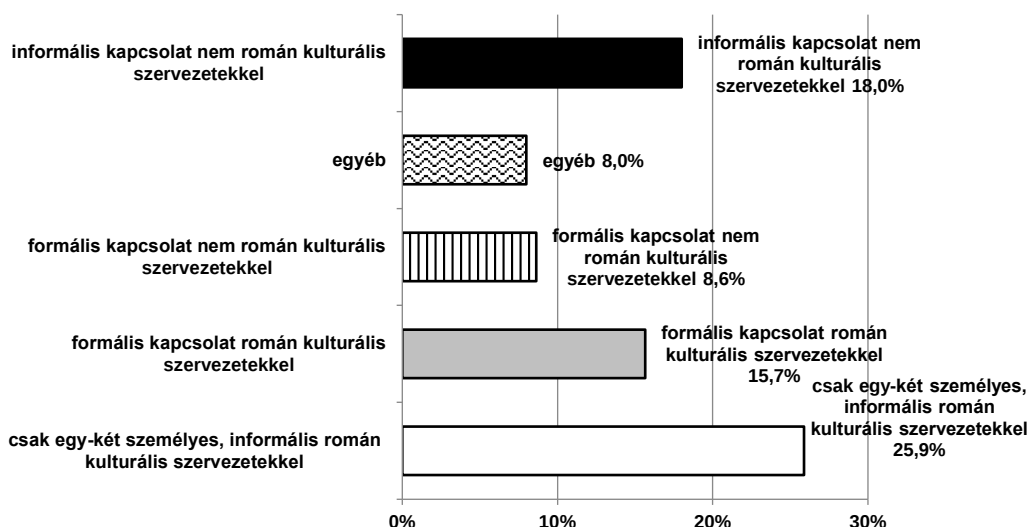
A válaszadó szervezetek alapvetően, amikor a helyi önkormányzathoz fordulnak egy kéréssel, azt sikerül rendezni. Nagyon kevés esetben nem kaptak választ a megkeresésre.

Arra is kíváncsiak voltunk, hogy milyen a kapcsolat különböző civil és gazdasági aktorokkal: az erdélyi civil szervezetekkel átlagosan jó a kommunikáció, a külföldön levő civil szervezetekkel ritkább a kommunikáció, kapcsolat, rendszeresen csak 25 szervezetnél van. A magyarországi civil szervezetekkel is hasonlóképpen, 24 szervezetnél rendszeres, és 11 szervezetnél jelennek meg a rendezvényeiken is, az egyházak esetében is ugyanezek az arányok. Az erdélyi magyar

sajtó az esetek 14,09 százalékában (azaz 44 szervezet esetében) megjelenik a rendezvényeken, 29 szervezet esetében pedig rendszeres az oda-vissza történő kommunikáció. A román sajtóval a válaszadó szervezetek nagytöbbségénél nincs kapcsolat vagy nem releváns a kérdés (104 szervezet), a magyarországi sajtóval 25 szervezetnek nincs kapcsolata, 69 szervezet esetében pedig nem releváns a kérdés. A vállalkozói szféra esetében a román vállalkozásokkal az esetek többségében nincs kapcsolat, csupán 5 esetben van rendszeres kommunikáció, ugyanígy más, külföldi vállalkozások esetében is. Az erdélyi magyar vállalatokkal 9 esetben van kapcsolat, 47 esetben pedig támogatást is kapnak tőlük a civil szervezetek (7. ábra).

A civilek és a vállalkozások közti kapcsolatokat közös tevékenységekkel, támogatási rendszerek kialakításával és találkozók szervezésével, kampányok kialakításával lehetne erősíteni.

8. ábra: Szervezetek tipológiai besorolása
(Forrás: saját szerkesztés)

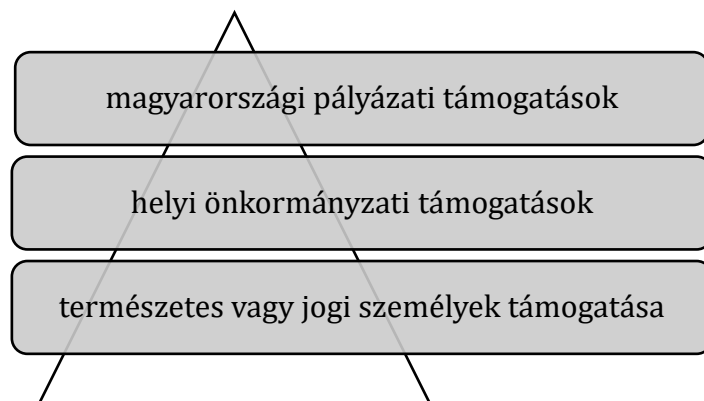
A civil szervezeteknek, működésük érdekében számos kiadással kell szembe nézniük. A költségvetéseiket a következő tételek határozzák meg leginkább:

2. táblázat: Szervezet/magyar ház költségvetése
(Forrás: Brînzan – Rusu – Széman 2022:21)

<i>Költségtétel</i>	<i>Azon szervezetek aránya, akik rendelkeznek ilyen költségtétellel (százalék)</i>
bérleti költség	20,45
ingatlanadó	20,77
rezsiköltség (energia, víz, szemét, telefon, internet)	25,24
kommunikációs és reklámköltség	20,77
béreköltségek	18,21
megbízási szerződések	19,49
működéshez szükséges kísértékű eszközök	25,56
felhalmozás jellegű kiadások	14,70
egyéb	28,75

A költségek során arra is kíváncsiak voltunk, hogy a magyar házak/civil szervezetek milyen forrásból kapják a költségeiket (8. ábra). A költségvetésükben a több, mint fele arányt leginkább a következőktől kapják:

9. ábra: Szervezetek tipológiai besorolása
(Forrás: saját szerkesztés)

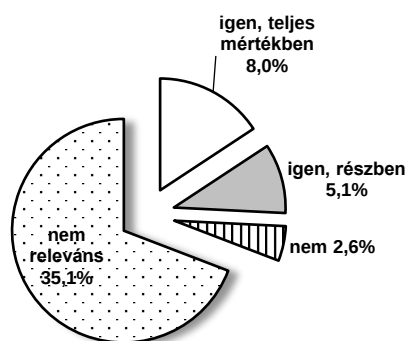
A válaszadó erdélyi magyar civil szervezetek a forrásait leginkább a BGA-tól és Communitas Alapítványtól, valamint a helyi és megyei tanácsoktól kapják. 2020 tavaszán 61 szervezet pályázott és nyert az előző évekhez hasonló támogatást, 9 szervezet nyert az előző évekhez képest több támogatást, 38 olyan szervezet is volt, akik az előző évekhez képest kevesebb támogatást nyertek. 22 szervezet pályázott, de nem nyert, 31 szervezet pedig nem tudott pályázni.

IV. Koronavírus hatása a magyar házakra és civil szervezetekre

A járványhelyzet okozta változásokra voltunk kíváncsiak és rákérdeztünk arra, hogy a szervezetek tapasztalatai alapján a koronavírus-járvány mennyiben változtatta meg a fiatalok rendezvényeken történő részvételi hajlandóságát. A kulturális rendezvények és az ifjúsági programok kapcsán a szervezetek többsége, pontosabban 165 szervezet válaszolta azt, hogy rossz irányban halad a programok online térbe történő átvezetésével, ezt sok fiatal nem tudja követni, a rendezvények technológiai tudás hiányában elavultnak, unalmasnak tűnnek a fiatal generációnak. A másik probléma, amit a szervezetek megemlítettek, hogy az online térre nagyon sok feladat helyeződött át. A diákok oktatása is online zajlik, majdnem minden eddigi programot és tevékenységet a diákok otthonról, a gép előtt végeznek, így a nap végére elfáradnak, nem tudják már befogadni a komolyabb, esetenként hosszan elnyúló rendezvényeket. A válaszadók közül viszont 57 szervezet pozitívan állt a változásokhoz. Szerintük az élet minden területére kihat a koronavírus-járvány és az elvártnál több fiatal segít az online-ba való áttérésben. Ezek a szervezetek kikérlik a fiatalok véleményét, más szervezetektől is tájékozódnak a könnyebb átállás érdekében, illetve a programjaik időtartamán is rövidítettek annak érdekében, hogy a műsorok befogadhatóak legyenek minden korosztály számára. Ezek a szervezetek inkább az idősebb, már nyugdíjba vonult korosztály megszólításában látják a nehézséget, mivel az idősebb korosztály nehezen kezeli az online felületeket.

A COVID-19 járvány a civil szervezetek működésére is kifejtette hatását. Arra voltunk kíváncsiak, hogy amennyiben van alkalmazottja a szervezetnek, a koronavírus idején és az utána következő időszakban tudja-e biztosítani az alkalmazott(ak) anyagi juttatását. Ahogyan a lenti ábrán is látjuk a válaszadó szervezetek nagytöbbségénél nem releváns, mivel nem rendelkeznek teljes munkaidejű alkalmazottal, csupán 2,56 százalék válaszolta azt, hogy nem tudja biztosítani az anyagi juttatást a koronavírus ideje alatt, és után.

10. ábra: Tudja-e biztosítani koronavírus idején és az utána következő időszakban az alkalmazottak anyagi juttatását?
(Forrás: saját szerkesztés)

A válaszadók 21,41 százaléka gondolta fenntarthatónak a szervezetet a koronavírus ideje alatt, 15,34 százaléka fenntarthatónak kisebb megszorításokkal, csupán 3 szervezet jelölte be azt a lehetőséget, hogy nem fenntartható a szervezetük (9. ábra).

A járvány ideje alatt a következő nehézségeket tartották a válaszadók a legsúlyosabbnak a civil szervezetükre nézve:

- személyes találkozások, közösségi események hiánya, emberi kapcsolatok elhidegülése
- korlátozott tevékenységek, nem lehet tervezni előre, elmaradnak az események
- anyagi források bizonytalansága, kilátástalanság, megszorítások

Az elmúlt két évben csökkent a kulturális élet, a tevékenységek átkerültek a virtuális térbe, kevesebb rendezvény volt, a közösségépítés is elmaradt vagy átalakult. Az egyik válaszadó a következőket mondta: *„Nagyon gazdag, sokoldalú tevékenység volt azelőtt, erőteljesen megcsappant, de a lehetőségekhez mérten volt/van, az idősebbek nem mernek részt venni, számos beoltatlan nem vehet részt.”*

Ugyanakkor a válaszadó civil szervezetek az egyház, a támogatók és más civil szervezetek segítségére is számíthattak a koronavírus járvány ideje alatt.

V. Következtetés

A kérdőíves kutatás legvégén a szervezet jövőképét is górcső alá vettük, egy nyílt kérdés formájában. A válaszokból a következőket emeltük be az elemzésbe:

„Személy szerint 25 éve vezetem a [szervezetet]. Elérkezett az ideje a stafétabot átadásának. Ahhoz, hogy a szervezet tovább tudjon működni, fiatalításra van szükség. A járványhelyzettől függően a 2021-es év folyamán ennek meg kell történnie. Fiatal, kreatív csapat kell átvegye a [szervezet] vezetését, ellenkező esetben a szervezet megszűnik vagy hibernálni fog. Az alapító tagok kiöregedtek, elfogyott a kezdeti lendület és elfogytak az ötletek is. A további válaszokat a leírtak szerint adom meg.”

„A szervezet nagy jövő előtt áll, hiszen hiánypótló munkánk van és szeretnénk minél több gyermeket-iffjút egészségnevelő programunkban részesíteni. Továbbá az orvosi konferenciák, prevenciós képzések, újraélesztő tanfolyamok szervezésére nagy igény mutatkozik és mivel ezeket az eseményeket a legjobb fizikai jelenléttel megszervezni/részt venni, igen nagy szükség van a munkánkra!”

„Reménykedve bízom abban, hogy az elkövetkező években is aktívan részt tudunk majd venni a közösségépítésben.”

A válaszadó szervezetek túlnyomórészt optimisták, bizakodóan állnak a jövőhöz, kevés az olyan szervezet (főleg a szórványvidéken lévők), amely nagyon pesszimista jövőképet írt le.

A szöveg alapján általánosságban elmondható, hogy a szórványban élő magyar közösségek identitásának megőrzése és az etnikai újratermelődés kihívásokkal teli feladat. A helyi közösségek gyengülnek, az etnikus csoportok számaránya csökken, és az „etnikus leépülés” jelensége tapasztalható. A civil szervezetek fontos szerepet játszhatnak e folyamatok megállításaiban és a közösségek erősítésében.

A szervezetek általában kulcsfontosságúak a kulturális tartalmak megőrzésében, az oktatási és vallási intézmények mellett. Azonban személyi korlátok, szűk helyi elit és a szervezetek működéséhez szükséges feltételek hiánya nehezítik a civil tevékenységet a szórványban. Az eredmények szerint a szervezetek gyakran egyéni kezdeményezéseken, szakértelmen és az igények vagy éppen hiányok felismerésén alapulnak. Az érdektelenség, az elérhetetlenség és a kiöregedés jelentős akadályokat jelentenek a szervezetek működése szempontjából.

Az egyes régiók közötti különbségek is megjelennek a civil szervezetek működésében és elérhetőségében. Például Dél-Erdélyben kevés magyar civil szervezet található, sok az egyéni kezdeményezésű vagy inaktív szervezet. A Szatmár, Máramaros és Szilágy megyékben az érdeklődés hanyatlása, a szervezetek megszűnése és az elérhetőség nehézségei jelennek meg.

Az észak-erdélyi Bihar megyében viszont a sokszínű és aktív szervezeti élet pozitívumokat mutat.

Az Arad és Temes megyékben a forráshiány és az érdektelenség problémái nehezítik a szervezetek működését. A Beszterce-Naszód, Bákó és Bukarest megyékre vonatkozóan a szinte teljes elérhetetlenség és érdektelenség jellemző. A civil szervezetek gyakran nem válaszolnak az online megkeresésekre, az elérhetőségeik hibásak vagy elavultak.

- **Dél-Erdély (Brassó, Fehér, Hunyad, Szeben) civil szervezetei:**
A dél-erdélyi régióban a magyar civil szervezetek száma alacsony, néhány fesztivál megszervezése érdekében jönnek létre, de hosszú távon nem működnek. Sokszor egyesületek egy-egy személy vezetése alatt állnak, és a kiöregedés, a pénzügyi nehézségek, valamint az alulfinanszírozottság miatt gyakran megszűnnek. Az egyházak által működtetett szervezetek jelentős része kevésbé aktív, és a helyi érdeklődés csökkenése tapasztalható.
- **Szatmár, Máramaros és Szilágy megyék civil szervezetei:**
Ezekben a megyékben az érdeklődés a közművelődési tevékenységek iránt hanyatló tendenciát mutat, számos szervezet megszűnt vagy inaktív. Adataik frissítésére és a kommunikációs platformok kiépítésére való hajlandóság alacsony, és az elektronikus elérhetőségek gyakran elavultak vagy hiányoznak. A kiöregedés és a vezetőhiány miatt a jövő fenntartása kihívást jelent.
- **Bihar megye:**
Bihar megyében aktív civil szervezetek jelennek meg, de az eredmények elmaradnak a várakozásoktól. A koordináció és előkészítés alapos, de a szervezetek részéről az elérhetőségi adatok hiányosságai és az érdektelenség ismerhetők fel. A megye szervezeteinek erőssége és aktivitása ellenére is vannak olyanok, amelyek nem kívánnak részt venni az adatfelvételben.
- **Arad és Temes megyék civil szervezetei:**
A két megyében az érdeklődés és válaszadás a felmérésre alacsony, és a szervezetek közösségi média felületeiken sem reagálnak. A Facebookos kapcsolatfelvételre sem érkezik válasz. Az adatbázisokban található elérhetőségek hibásak vagy elavultak, és az érdektelenség jellemző a válaszadásra.
- **Maros és Kolozs megye:**
A két megyében, különösen Kolozs megyében, ahol számos szervezet működik, az elérhetőségek gyakran hibásak vagy nem működnek. Az e-mailekre és telefonhívásokra érkező válaszok alacsonyak, és a szervezetek vezetőinek cserélődése, valamint az érdektelenség is kihívásokat jelent a kapcsolattartásban.
- **Beszterce-Naszód, Bákó és Bukarest megyék:**
Ezekben a térségekben az elérhetetlenség és az érdektelenség jellemző. Az e-mailekre és telefonokra adott válaszok alacsonyak, és az adatbázisokban található elérhetőségek sokszor nem aktuálisak. A szervezetek közösségi média felületeiken sem reagálnak, és a helyi civil szervezetek problémái közé tartozik a forráshiány és a szűkös támogatási lehetőségek.
- **A szervezetek helyzetét befolyásoló tényezők között szerepel a személyi korlátok, az érdektelenség, az elérhetetlenség, a forráshiány, valamint a vezetőség cserélődése vagy kiöregedése.** A szervezetek aktív működése, az elkötelezett vezetők és az új szervezetek létrejötte jelenthetnek bizakodásra okot. A kulturális közösségek erősítéséhez és az etnikus megmaradáshoz azonban további erőfeszítésekre, szervezetfejlesztésre, és a személyi feltételek biztosítására van szükség a szórványban élő magyar közösségek számára.

Felhasznált irodalom:

- Az EMKE 2019, 2020, 2021, 2022-es tevékenységi beszámolója.
- Babbie, Earl (2016): Survey Research Methods. Cengage Learning.
- Creswell, John W. (2014): Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches. Sage Publications.
- Dávid, Gyula (2020): Az EMKE-ről, múlt és jelen időben. In: Gergely, Balázs – H. Szabó, Gyula (főszerk.): Kincses Kolozsvár Kalendárium 2020–2021. Kincses Kolozsvár Egyesület, Kolozsvár, 346–359. p.
- EMKE Alapító Okirat 1991.
- Neuman, William Lawrence (2014): Social Research Methods: Qualitative and Quantitative Approaches. Pearson.
- Pákéi, Sándor József (1910): Az EMKE megalapítása és negyedszázados működése 1885–1910. EMKE, Kolozsvár, 89. p.
- Sándor, József (1921): Mi az EMKE? In: Az Ellenzék naptára. Erdély kincses kalendárium 1921. Kiadja az Ellenzék Részvénytársaság. Lapage Lajos nyomdája. Elérhető: <https://www.emke.ro/mi-az-emke>, letöltés dátuma: 2023. 09. 14.
- Sekaran, Uma – Bougie, Roger (2016): Research Methods for Business: A Skill-Building Approach. Wiley.
- Széman E., Rózsa – Brînzan-Antal, Cristina – Rusu, Szidónia (2022): Megmaradás az etnikai végeken. Az EMKE szórványban működő magyar civil szervezetek feltérképezését szolgáló aktuális felmérésének feldolgozása. – Domus szülőföldi ösztöndíj, EMKE belső dokumentum, 1–55. p.

Donka Attila:

Az egyházi kulturális értékek szerepe Grúzia turizmusában

Absztrakt: Évezredek óta különböző kulturális hatások érik az Európa és Ázsia határán élő grúz népet. Az a fajta békés fejlődés, amikor a társadalmi–gazdasági viszonyok harmonikusan alakulnak, csak a legutóbbi másfél évtizedben indult meg. Ez – más ágazatok mellett – a turizmusra, mint a természeti és kulturális erőforrások használójára is kedvező hatással van. Bár az országnak még nem volt lehetősége alaposan kitanulni a turizmus mesterségét, a kedvező természeti adottságok és a különleges kultúrtörténeti értékek megfelelő alapot jelentenek ahhoz, hogy sokkal sikeresebben hasznosítsák ezeket az erőforrásokat. A világ azon részeihez képest, ahol a turizmus már hosszú ideje jól szervezetten működik, itt még nem okozott helyrehozhatatlan károkat az emberekben a globalizáció. Azonban a gyors mennyiségi növekedéssel elkezdett elveszni az egyediség, a különlegesség egy része, miközben a minőség emelkedése csak igen lassan tapasztalható a szálláshelyeken és más turisztikai szolgáltatóknál. A tanulmány azt mutatja be, a vallási kulturális örökség milyen alapot jelent az országban a turizmus további fejlődése szempontjából.

Abstract: For thousands of years, great empires have tried to subjugate the Georgian people. In recent years, a peaceful development was finally able to start, which also has a positive effect on tourism. Although the country has not yet had the opportunity to thoroughly learn the art of tourism, the favorable natural features and special cultural-historical values provide a suitable basis for utilizing these resources much more successfully. Compared to those parts of the world where tourism has been well organized for a long time, hospitality has not disappeared here, nor has globalization caused irreparable damage to people. However, with the rapid increase in quantity, the uniqueness and part of the specialness started to be lost, while the increase in quality can only be experienced very slowly in the hotels and other tourism service providers. The study shows what kind of basis the religious cultural heritage represents in terms of the further development of tourism in the country, even more effectively than before.

Az ország magyar nevével kapcsolatos problémák

A grúz kormány 2009-ben kezdeményezte, hogy a magyar nyelvben is a Grúzia név helyett a Georgia legyen az ország helyes megnevezése. Bár a magyar kormányzat ezt támogatta, az MTA Nyelvtudományi Intézete elutasította a kezdeményezést. Az Akadémia megfogalmazása szerint az ország elnevezése alapvetően nem nyelvészeti, hanem nyelvhasználati kérdés (Kenesei 2018.). Ezen túl a megfigyeléseink szerint a grúz emberek a hétköznapiakban semmi kivétlenül nem találnak abban, ha országukat Grúziaként említik. A fentiek alapján jelen tanulmányban a tudományosan megalapozott, a magyar nyelvben régóta használt, meghonosodott névalakot használjuk a diplomáciai névhasználatban alkalmazott alak helyett.

Az európai azonosságtudat alapjai Grúziában

Grúzia a Kaukázus déli előterében, a Fekete-tenger és a Kaszpi-tenger között fekszik. Gyakori kérdésként merül fel a társadalmi–gazdasági életben, hogy az országot melyik kontinenshez tartozik. Az értekezők többsége nem geográfus, így igyekeznek mindenképpen állást foglalni az egyik vagy a másik nézőpont mellett, nem gondolva arra, hogy a kérdésre nem feltétlenül adható egzakt válasz, az eltérő szempontok alapján eltérő eredményre jutunk. A két fő nézőpont a természeti és a társadalmi megközelítés.

Míg természeti szempontból Grúzia egyértelműen Ázsiához tartozik, társadalmi szempontból a történelmi–kulturális hagyományok és az ezekből fakadó azonosságtudat a meghatározó.¹ Az európai tudat nem a rendszerváltozást követően jelent meg az országban, az a korábbi évtizedekben is szerepet kapott a közgondolkodásban. Egy 2015-ös felmérés során a grúz politika minden spektrumának szereplője következetesen és egységesen az európai örökséggel való azonosulásról nyilatkozott (Kucera 2017). Grúzia esetén a mai integrációs törekvéseket² nem csak a pillanatnyi biztonságpolitikai és gazdasági érvekkel támasztják alá (Garay 2008), hanem a kulturális örökség szoros kapcsolódásaival is (Cappucci 2015). Ennek egyik része a görög mitológia, tehát az argonauták és az aranygyapjú, illetve Prométheusz legendáján keresztül az európai kultúra bölcsőjének tekintett ógörög kultúrkörrel való azonosulás, majd a hasonlóan erős kapcsolatok a Római Birodalommal, illetve később a Kelet-római Birodalommal (Dundua 2017). A másik szoros kapcsolat a kereszténységnek az átmeneti hódítások után is stabil jelenléte.

A részletes vizsgálatok kevésbé támasztják alá, hogy a grúz nép egyértelműen európai eredetű lenne, mint ahogy az elmúlt évtizedek politikai kultúrája sem tükrözi minden tekintetben az Európai Unió által vallott egyetemes értékeket (Kucera 2017). Egyes vélemények szerint a grúzok kevésbé kulturális okból kezdtek el közeledni nyugat felé, sokkal inkább azért, mert le akarták zárni az orosz és szovjet múlthoz való kötődésüket, különösen a politikai kultúra hiányosságai tekintetében (Cappucci 2013). E két megközelítés persze azonos alapokon nyugszik, bár időközben megjelent egy harmadik szereplő is, Kína. Napjainkban a grúz földrajztudomány már azt vallja, hogy nem a konkrét bizonyítékok a mérvadóak, hanem az önazonosság.

A kereszténység gyökerei az országban

Az i.e. I. század második felében a Római Birodalom Kappadokia provinciához csatolta Kolkhisz tengerparti területeit, de a teljes befolyásuk csak az i. sz. I. században alakult ki (Lordkipanidze 1983, Góczon 2019). A mai grúz állam egyik elődje³ a világon az elsők között választotta államvallásnak a kereszténységet,⁴ amire máig büszkék az ország polgárai. A korai

¹ Az európai lét *Miheil Szaakasvili* elnöksége idején kezdett még nagyobb hangsúlyt kapni. Az elnök a beiktatási beszédében (2004-ben) megfogalmazta: „Mi nem csak régi európaiak vagyunk, hanem a legelső európaiak is, ezért Grúzia különleges helyet foglal el az európai civilizációban.”

² Az európai uniós társulási szerződés 2016-ban lépett életbe.

³ A mai országterület nyugati része *Kolkhisz*, keleti része *Iberia* néven volt ismert a görög és latin irodalomban. Nino a nemzet legendáriuma által (The Corpus of Georgian Chronicle, 2016) a grúzok ősapjának tekintett Kartlis után *Kartlinak* nevezett utóbbi, keleti területen tevékenykedett. A *Kartli/Kartvelo/Kartveli* névváltozat napjainkig fennmaradt az ország grúz nevében (*Szakartvelo/საქართველო*).

⁴ Ezt megelőzően – elsőként – az örmények tették államvallássá a kereszténységet, 301-ben.

kereszténység az egyik meghatározója a lakosság európai tudatának, a teljes népesség 86%-át alkotó ortodox lakosság ma is igen vallásos életformát folytat. A turizmusban is megjelenő, történelmileg igazolt tények azonban keverednek az egyházi és világi hagyományokkal. A kereszténység már az apostoli időkben megjelent ezen a területen. A Mezopotámiában élő zsidó kereskedők nem csak Perzsia keleti részeit, hanem a Kaukázust is elérték, így ők kulcsszereplői voltak a kereszténység terjeszkedésének (Toumanoff 1959, Mgaloblishvili–Gagoshidze 1998). A grúz egyházi hagyomány Andrást tekinti az első térítőnek. András legvalószínűbb útvonala a térségben a Fekete-tenger partvidékén haladt (Sántha 1943), bár a hagyományok az első útját a Kis-Kaukázus területére, a második útját pedig a Kolkhiszi-alföld északi peremére és a Nyugati-Kaukázusra teszik. Batumi és Borjomi között négy, Andrásához köthető emlékhelyet tartanak számon Grúziában (Khulo, Andriatsminda, Atskuri és a Zekari-hágó), azonban ezek egyelőre nem váltak turisztikai desztinációvá. A török–grúz határon, közvetlenül a tengerparton vezető út mellett 2008 óta egy nagy méretű modern szoborral emlékeznek arról, hogy „itt lépett Grúzia földjére” (pontosabban a nyugati területeket magában foglaló Kolkhisz területére) első keresztény térítőként (1. kép).

1. kép: Szent András szobor a grúz–török határ grúz oldalán
(Fotó: Donka A.)

Ennek annyi valóságtartalma mindenképpen lehet, hogy a mai határtól néhány kilométerre található az ókori Apsaros erődje⁵ (2. kép), ahol több korabeli forrás szerint megfordult András (illetve Szent Mátás is).

2. kép: A Gonio–Apsarus régészeti terület a kiállítóhely egyik tájékoztató tábláján
(Saját fotó alapján szerk.: Donka A.)

A grúz kereszténység egyik legfontosabb alakjának lényeges szerepe van a határ mellett. Napjainkban ugyanis – mint a világ más tájain is, ahol kultúrák, civilizációk találkoznak – a keresztény és iszlám világ határán mindkét kultúra igyekszik kinyilvánítani történelmi hagyományait és jelképeit, annak ellenére, hogy a két állam jó viszonyt ápol egymással. Míg a grúz oldalon András szobra és nem messze tőle egy nagy méretű feszület magasodik, a török oldalon egy mecsetet emeltek 1989-ben (3. kép).

⁵ Az erőd a nevét a hagyomány szerint az argonautákat segítő Médea királynő testvére után kapta.

3. kép: Vallási kinyilatkoztatások a sarpi grúz-török határátkelőnél
(Fotó: Donka A.)

Szent Andrást egyúttal – a fennmaradt leleteket tekintve némi túlzással – a grúz egyház alapítójának is tekintik (Khalvashi 2020). Ez a hagyomány egy 900 körüli bizánci forrásból, Niketas David Paphlagon egyházi szerzőtől származik (Kazhdan 1991). Más hiedelmek (tehát szintén nem igazolt tények) Andrást már egyenesen szkíta származásúként említik, illetve püspökség alapítását is fűzik a nevéhez. Az egyházuk apostoli eredetét a grúzok a történelmük során számos esetben igyekeztek a külső beavatkozások elleni érvként is felhasználni (Peterson 1963).

Az Andrást érintő egyházi hagyományok ellenére az ország sokkal inkább tiszteli és jeleníti meg a IV. századi térítőt,⁶ Kappadókiai Ninot⁷ (Kim 2004), aki az uralkodót, III. Miriamot meggyőzte a kereszténység államvallássá tételéről. A meggyőzésben vélhetően nagy szerepet játszott az éppen akkor erős perzsa fenyegetettség is (The Life of St. Nina 1988). A különböző források az államvallássá tétel pontos időpontjáról eltérően vélekednek, 317 és 330 közé téve az eseményt. Az utóbbi dátumot fogadták el a grúz királyi évkönyvek (Russell–Cohn 2012, The Corpus of Georgian Chronicle, 2016), így ez jelenik meg leggyakrabban a közéletben is. Nino nagyobb ismertségéhez nagyban hozzájárulhatott, hogy az V. század első éveiben megjelent Rufinus-féle Egyháztörténetben (Amidon /ed./ 1997) ugyan szerepelt András tevékenysége, ám mivel eredetileg ez a mű görög nyelven jelent meg, kevesen ismerték. A latin fordítása révén szélesebb közönség is megismerhette a művet /Caesareai Euszebiosz Egyháztörténete, 2020/), az azonban jelentős mértékben lerövidítette (illetve más részekkel bővítette) az eredeti alkotást

⁶ A római katolikus hagyomány szerint nem térítőként, hanem rabszolgaként érkezhetett az országba (Amidon 1997), bár a forrásokban használt kifejezés több értelmű, foglyot, de kívülállót is jelentett (Rayfield 2019).

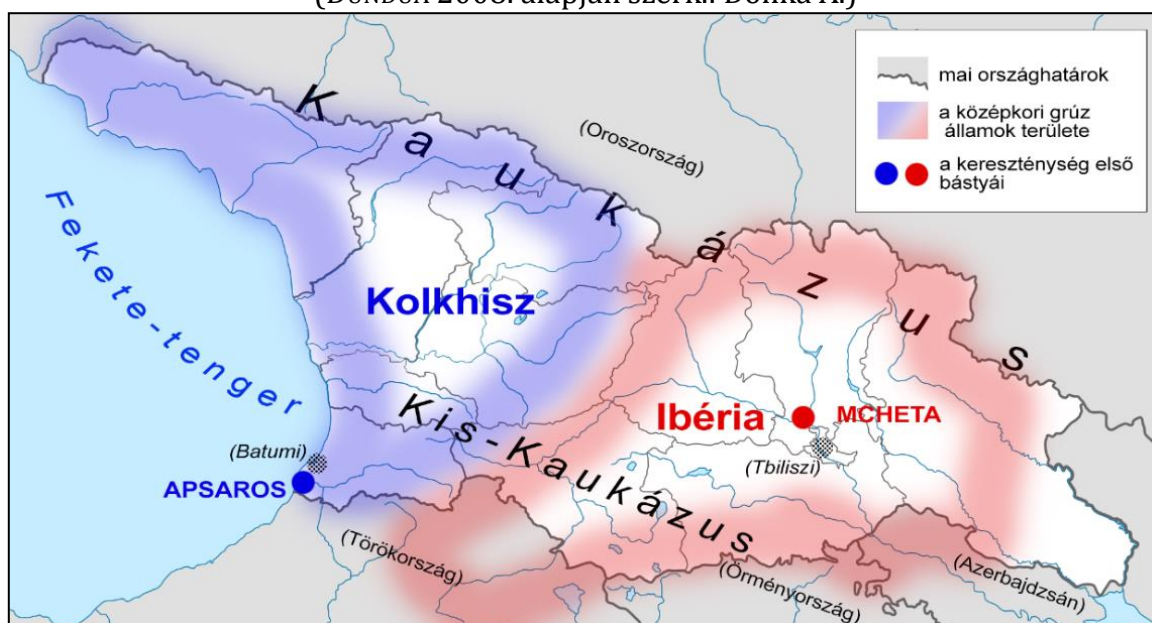
⁷ A különböző nyelveken a névváltozatai: Nina, Nune, Ninny. A görög nyelv révén nemzetközileg az első alak ismert.

(Humphries 2008) és ebben Szent András már nem, Nino azonban említésre kerül (Horn 1998). Nino neve számos helyen megjelenik az országban és napjainkban is a legnépszerűbb női nevek között van (más történelmi személyekkel egyetemben, mint Tamar királynő révén a Tamar/Tamari/Tamara név).

Nino tevékenységének helyszíneiről is megemlékezik a grúz egyházi hagyomány. Ő is a Kis-Kaukázus vidékén léphetett az ország területére, ahol több helyen őrzik emlékét (Janakhveti, Ninotsminda, Paravani). Élete nagy részét Mchetában élte le, majd halála előtt Bodbe környékén élt. Ma turisztikai szempontból csak e két utóbbi helyen van jelentősége.

Bár már a III. században megjelentek a keresztény templomok az országban, Nino idejében kezdtek el nagyobb számban épülni. A kereszténység első, Nino általi megnyilvánulásának helye, Mcheta városa azóta is a grúz ortodox egyház központja⁸ (1. ábra).

1. ábra: A középkori grúz államok és a mai Grúzia elhelyezkedése, valamint az első keresztény térítők tevékenységének helyszínei
(DUNDUA 2008. alapján szerk.: Donka A.)

A kereszténység felvételét követő évtizedekben a terület jelentős része perzsa uralom alá került, ahogy a későbbiekben is perzsa és más idegen hatalmak uralták hosszabb-rövidebb ideig.⁹ Ennek ellenére a kereszténység fennmaradt mindvégig. Különösen érdekes, hogy a XIII-XIV. században a kb. 100 évig tartó mongol uralom alatt (Hewitt 1985) is készültek egyházi

⁸ Mind tudományos forrásokban, mind turisztikai anyagokban gyakran lehet találkozni a város közvetítő nyelveken keresztül történő átírásával (Mtskheta, Mckheta). Élő beszédben a c és a h hangokat is ki kell ejteni.

⁹ A perzsák számos alkalommal uralták a mai Grúzia területeit (King 2008, Rayfield 2012). Alapos forráskutatást végezve 1700 év alatt összesen közel 700 évben állapítottuk meg a fennhatóságukat (az orosz uralomig, a XIX. századig). Az ie. IV. században perzsa közigazgatást vezettek be, majd az I. században elterjedt a Mithrasz-kultusz, a III. század elejétől pedig 100 évig a Szaszanidák uralkodtak, ekkor elterjedt a zoroasztriánus vallás. A IV. század végéig újabb, közel 140 éves perzsa uralom köszöntött be, majd a következő évszázad végétől a keleti részen 70 évig, aztán a VII. és IX. század között ismét az egész terület felett. A XIII. században a grúzok foglalták el Északnyugat-Perzsiát, ez is hatással volt a grúz társadalomra. A XVI. század elejétől Kelet-Grúzia a Szafavidák vazallusállama lett. A XVII. század elején rövidebb időre, illetve a XVIII. század közepén 50 évre a térség ismét perzsa uralom alá került. A perzsáktól 1878-ra sikerült visszaszerezni minden korábbi területet, de ezt már orosz segítséggel.

épületek, az 1243-as békekötésnek köszönhetően. A legismertebb ezek közül a Gergeti-kolostor Stepantsminda (1925 és 2006 közötti neve Kazbegi) település felett (2200 méteres tengerszint feletti magasságban), a Kazbek (grúz nyelven Mkinvarcveri) csúcs keleti oldalán, a későbbi Grúz Hadiút mentén (4. kép).¹⁰

4. kép: A Gergeti-kolostor a Kaukázusban, 2200 méteres tengerszint feletti magasságban
(fotó: Donka A.)

A többszöri perzsa uralom miatt az egyházi ábrázolásokban gyakran lehet perzsa vagy más keleti motívumokkal találkozni. Például Mchetában a XI. században épült Szvetichoveli-székesegyház hátsó homlokzatán (5. kép), vagy Sota Rustaveli, a XII-XII. század fordulóján élt, legismertebb középkori grúz költő és korának ábrázolásain, egészen a XVII. századig (többek között a jeruzsálemi Kereszt-kolostor egyik freskóján vagy Mamuka Tavakalashvili költő-grafikusnak a Rustavelit ábrázoló munkáin).

¹⁰ A grúz ortodox egyház számára az egyik legjelentősebb érték, a turisták által a leglátogatottabbak közé tartozik.

5. kép: Perzsa hatást tükröző motívumok a Szvetichoveli-székesegyház
hátsó homlokzatán Mchetában
(fotó: Donka A.)

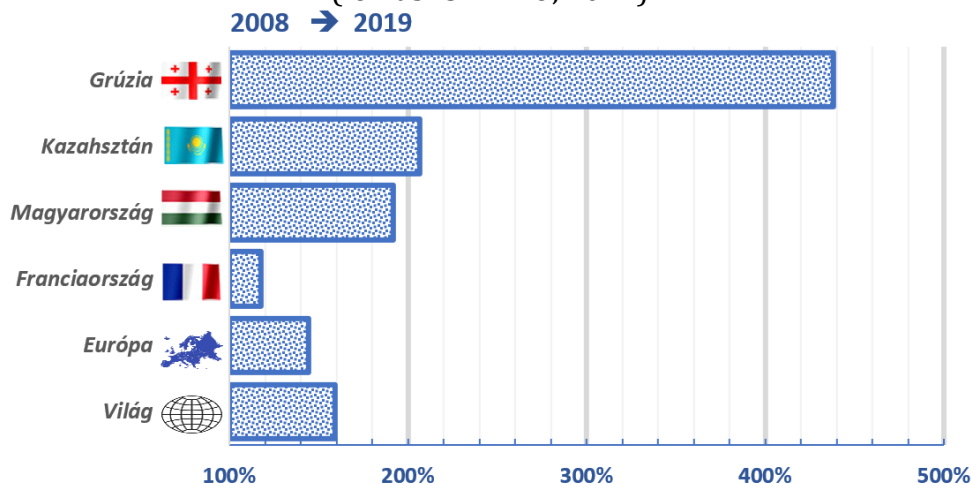

Az ország turizmusának alakulása

A minden tekintetben kedvező adottságok ellenére az 1990-es évek közepén az országban még 100 ezer alatt volt a nemzetközi turistaérkezések száma, ami egy közepes forgalmú hazai fürdőváros forgalmának felel meg.¹¹ Az évtized végére ez a forgalom a háromszorosára nőtt, azonban még így is jelentéktelen szerepet játszott az ágazat. A következő ugrás a 2000-es évek közepén következett be, amikor szinte egyik évről a másikra megduplázódott a forgalom. Azonban a gyors fejlődésnek a 2008 augusztusában az oroszokkal vívott néhány napos háború átmenetileg véget vetett. Grúzia turizmusa az utóbbi években is jóval nagyobb mértékben emelkedett, mint a világ többi részének a vendégforgalma. Míg a nemzetközi turistaérkezések száma 2010 és 2109 között világszinten hozzávetőlegesen 55%-kal növekedett (hasonlóan Európához /47%/ és Magyarországhoz /66%/), Grúziában a 3-4-szeresére nőtt a forgalom (2. ábra).

¹¹ 2023-ban százezer külföldi vendégéjszakát töltöttek el többek között Sopronban, Miskolcon, Egerben vagy Gyulán.

2. ábra: A nemzetközi turistaforgalom változása Grúziában, összehasonlítva más területekkel, 2008 és 2019 között (forrás: UNWTO, 2021)

Az egyházi értékek megjelenése a turizmusban

A kulturális turizmus iránti kereslet világszerte jelentősen megnőtt az utóbbi évtizedekben (Csapó–Matesz 2007), mint ahogy a vallási turizmust is az egyik legdinamikusabban fejlődő területnek tartják (Irimiás–Michalkó 2013). Magának a fogalomnak a pontos tartalma viták tárgyát képezi ugyan, de abban megegyeznek a vélemények, hogy a kulturális turizmus vonzerői az alábbiak szerint csoportosíthatóak (Aubert–Csapó 2002, Berki–Gonda 2006): épített és tárgyi értékek, a mindennapi élethez kapcsolódó kulturális értékek és a rendezvények. Grúziában mindezek közül markánsan csak az első kategória képviselői jelentek meg vonzerőként, elsődlegesen a vallási értékek formájában.

Egy korábbi becslés szerint a világ szervezett turizmusában résztvevők egyharmada vallási turista (Nyíri 2004). Ez amiatt lehet ilyen magas érték, mert a kifejezés mögött több motiváció is lehet. A vallási turizmus alapvetően a kulturális turizmus része, akár a történeti vagy néprajzi értékek megtekintése, akár a hitélet van a fókuszban (Varga 2011). A keresztény vallási turizmusnak önmagában is vannak jelentős kulturális vonatkozásai (Irimiás–Michalkó 2013). Kevés ország rendelkezik a világon az örökségturizmus alapját képező olyan egységes és értékes vallási örökséggel, mint Grúzia. Az országban a kulturális örökséget azonosnak tekintik a vallási örökséggel (Metreveli–Timothy 2010), hiszen az ország történetének keretét minden időszakban a vallások helyzete adta. A nagy birodalmaknak kiszolgáltatott területen időről időre változott az uralkodó vallás, de a IV. századtól akármilyen hosszú idegen uralom is volt, az ortodox kereszténység fenn tudott maradni és megerősödve tért vissza államvallássá (Déchy 1907), még a szovjet időszakot követően is (Grdzeldze 2010, Cappucci 2013, Gurchiani 2017). Egyes szerzők azonban arra is felhívják a figyelmet, hogy az erőteljes modernizációval nem csak a szovjet időszak emlékeit számolják fel, fennáll a veszélye annak is, hogy a korábbi korszakok nem egyházi emlékei is sérülnek (Serrano 2010).

A turizmus alapvető feltételei között elsőként szokás emlegetni a közbiztonságot. A vallási turizmus tekintetében ez kiegészül a vallásszabadság kérdésével. Mivel Grúzia, mint többnemzetiségű és több felekezetű állam, évszázados toleráns hagyományokkal és kultúrával,

a vallási sokszínűség és a társadalom magas fokú vallásossága a politikai és társadalmi élet fontos tényezője (Dundua 2017, Darchashvili 2021). Ennél fogva Grúziában nagyon jó lehetőségek rejlenek a vallási turizmus fejlesztésében. A vallási turizmus a világvallások között is megvalósítható (Lazaridi 2013). Vannak kezdeményezések, amelyek például a török-grúz határ térségében terveznek megvalósítani vallási turisztikai tematikájú útvonalat (Çalışkan 2018).

Az országban az egyházi épületek többsége ma is hitéleti célokat szolgál. A kora keresztény épületek koruknál fogva is különleges értéket képviselnek, de az építészeti kialakítások között is vannak egyediségek. Például a háromtemplomos bazilika a kora keresztény építészet speciális temploma, ahol a központi hajó teljesen el van választva a folyosóktól (Loosley Leeming 2018). Ez a típus a VI. század közepén kezdett el terjedni, kizárólag Grúziában (Dundua 2017).

Nem csak egyházi épületek, hanem ereklyék is találhatóak az ország területén (például Jézus köntöse /a hagyomány szerint/, Nino keresztje, Szent András sarokcsontja), amelyek nem csak az ortodox vallásúak, hanem a teljes keresztény közösség számára értékesek (Terdik 2018). Ezen felül a zsidó és a muszlim vallásúak is kulturális értéknek tekintenek az egyházi helyszínekre, miközben a saját vallásaik felszentelt helyeit is megtalálják Grúziában.

Az a tény, hogy a grúz ortodox egyház templomot épített Khuloban, az iszlám közösség grúziai központjában Felső-Grúziában, valamint szinte az összes grúz határátkelőhelyen, jól mutatja a grúz ortodox egyház befolyását a grúz kultúrpolitikában és egyben az egyházakban is. Ennek ellenére a keresztény szimbólumok a grúz körzetek zászlóin és címereiben inkább területi jelzőként funkcionálnak, mintsem a kisebbségek vallási gyakorlatának tényleges korlátozásaként (Rezvani 2020).

A grúz egyházi hagyományt, miszerint a szerzetességet a „tizenhárom asszír atya” hozta az országba a VI. században. A szerzetesek legismertebb, de még nem kimagasló mértékben látogatott emléke az azeri határon fekvő David Gareji-kolostoregyüttes, illetve a korábban ott, jelenleg a tbiliszi Sioni (Boldogságos Szűz Mária Mennybemenetele) -katedrálisban őrzött kő, amelyet a legenda szerint a kolostor névadó szerzetese a jeruzsálemi zarándokútról hozott. Mivel ebből a korai időszakból nem maradtak fenn írásos bizonyítékok, egy, az Európai Kutatási Tanács által finanszírozott projekt (Loosley Leeming 2018)¹² keretében igyekeztek felmérni a szír és a grúziai kora kereszténység közötti kapcsolatokat. A projekt Grúzia területén 125 objektumot érintett, melyek egy része már feltárt, a turizmusba bevont helyszín, de a projekt eredményeként várhatóan a további érintett helyszínek bemutatóhellyé fejlesztése is meg fog történni.

A grúziai ortodox templomokban a turistákat nagy szeretettel fogadják. A pápa sokszor igyekszik szóba elegyedni a vendégekkel. Többször megkérdezi a látogatót, hogy milyen vallású. Ha nem ortodox, akkor egyszerű (kulturális) turistának tekinti, ha azonban ortodox vallású, akkor tudja, hogy részben vagy egészben hitéleti célból érkezett és sokkal többet jelent neki a hely, mint egy látnivaló. Ezen felül a rituális tárgyak is különlegesebbé teszik a vallási helyszíneken keletkező élményt, ám azok is másként a hívők és a nem hívők számára (Mitev-Irimiás-Michalkó 2017). Azonban azt is meg kell jegyezni, hogy a hagyományokat szigorúan őrző ortodox egyháznak gyakran vannak fenntartásai a modern turizmussal kapcsolatban, különösen azokban az esetekben, amikor felmerül, hogy szervezési, építészeti vagy más jellegű engedményeket kell tenni a turisták minél nagyobb élménye érdekében (Fendler 2013).

¹² Architecture and Asceticism: Cultural Interaction between Syria and Georgia in Late Antiquity, 2013-2019), architectureandasceticism.exeter.ac.uk/ (utolsó letöltés: 2023. augusztus 14.)

Grúzia már jelenleg is népszerű úti cél, de az egyházi emlékekhez kapcsolódó különleges értékei (a kora keresztény templomok és ereklyék, valamint a vallási és a természeti örökség összhangja) miatt – különös tekintettel a világ fő turisztikai desztinációi esetén tapasztalt folyamatokra – további fejlődés előtt áll. Ez nem csak a mennyiségi növekedést jelenti, a kulturális tartalmú turisztikai termékek esetén minőségi fejlődés is várható. Több kutatás foglalkozik komplexen a vallási turizmus fejlesztésével (Fernandez 2011, Chitadze 2013, Mikautadze–Davituliani–Kutaisi, 2019, Darchashvili 2021), megállapítva, hogy a zárandokturizmusban kifejezetten nagy lehetőségek vannak az országban (Metreveli–Timothy 2010). Különösen a Szent Köntös-úttal kapcsolatos elképzelések előrehaladtak (Kadagidze 2020). Az UNESCO Világörökség listáján is szereplő Mcheta (UNESCO, 1994) egyházi öröksége kapcsán már a vendégforgalom fellendülésének kezdetén megállapították, hogy komplex fejlesztési program kidolgozására van szükség ahhoz, hogy az egyházi helyszínek ne spontán módon fejlődjenek (Fernandez 2011).

A Világörökség helyszínek vallási turisztikai vonatkozásai

Az ország turizmusában a legnépszerűbb egyházi emlékek nem csak a történelmi értéküknek köszönhetik magas látogatottságukat. Bár az országmarketing, amely nagyban meghatározza, hogy mire irányuljon az érkező vendégek érdeklődése, elsődlegesen a templomok és kolostoregyüttesek történelmi szerepe alapján helyezi előtérbe az egyes értékeket, más tényezők is szerepet játszanak a turisták számára. Ilyen például a jó megközelíthetőség (autópályához közeli fekvés, jó minőségű utak), más attrakciók melletti elhelyezkedés, a minőségi szálláshelyek és magas minőségű szolgáltatások (Duruli–Mamulashvili 2015) vagy mindezek együttesen (a nagyobb városokban). Ezeknek a vonzerőknek az alapvető turisztikai szuprastruktúrája (Kaspar 1992, Michalkó 2016) (tájékoztató táblák, mosdók, parkoló) kiépítésre került ugyan, de annak színvonala még a legtöbb helyszínen alacsony. A kiépítettség évről évre emelkedik, a korábbi spontán megállóhelyeken szilárd burkolatú parkolóhelyek jönnek létre (például 2019-ben az Ananuri-erődnél) vagy a terepjárával elérhető helyekhez vezető hegyi utakat aszfaltozzák (például 2018-ban a gergeti Szentháromság-székesegyházhoz vezető serpentint).

A Világörökség listán szereplő helyszínek önmagukban is több látogatót vonzanak, mint a hasonló desztinációk (Su–Lin 2014, Markham et al. 2016, Yanyan–Su 2019). Különösen erős a kapcsolat a kulturális világörökségi helyszínek és a nemzetközi turistaérkezések száma között (Bacsi–Tóth 2020). Ezek az örökségek speciális menedzsment eszközök alkalmazását követelik meg (Pedersen 2002), sikeres működés esetén azonban jóval nagyobb versenyképességet is érhetnek el (Bacsi–Tóth 2020).

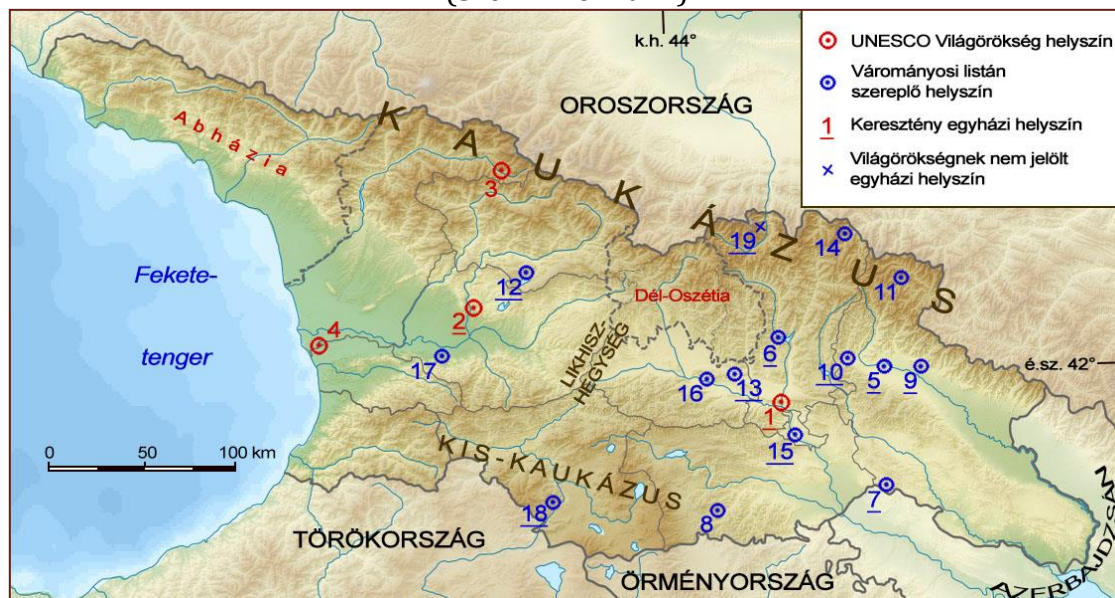
Grúzia UNESCO Világörökség helyszíneinek mindegyike történelmi kötődésű. Az első két helyszín, amelyeket 1994-ben vettek fel a listára,¹³ egyházi értékek (Mcheta templomegyüttese, valamint a Gelati-kolostor). A Világörökség várományosi listán¹⁴ szereplő helyszínek¹⁵ (3. ábra) többsége kevésbé ismert a külföldi turisták számára, ezért a listára kerüléstől – mint sok helyen a világban – a látogatószám jelentős növekedését várják.

¹³ UNESCO World Heritage Convention – whc.unesco.org/en/list/

¹⁴ UNESCO World Heritage Convention – whc.unesco.org/en/tentativelists/

¹⁵ Valamennyi helyszínt 2007 októberében jelölték a listára.

3. ábra: Az UNESCO Világörökség listán és a várományosi listán szereplő grúziai helyszínek elhelyezkedése
(Szerk.: Donka A.)

- 1 – Mcheta történelmi épületei, 2 – Gelati-kolostoregyüttes, 3 – Felső-Szvaneti, 4 – Kolkhisz szubtrópusi esőerdői és vizes élőhelyei, 5 – Alaverdi-székesegyház, 6 – Ananuri-erőd, 7 – David Gareji-kolostoregyüttes, 8 – Dmanisi hominida régészeti lelőhely, 9 – Gremi Akrangyalok-temploma és a királyi torony, 10 – Kvetera-templom, 11 – Tuseti-hegyvidék, 12 – Nikortsminda-székesegyház, 13 – Samtavisi-székesegyház, 14 – Satili (történelmi falu), 15 – Tbiliszi történelmi belvárosa, 16 – Uplisztcikhe-barlangváros, 17 – Vani (ókori templomváros), 18 – Vardzia-Khertvisi (barlangváros és erődítmény), 19 – Gergeti Szentháromság-kolostoregyüttes

Grúziában a leglátogatottabb desztinációk szinte kizárólag egyházi helyszínekhez kötődnek.¹⁶ Nem minden esetben az egyházi emlék az elsődleges vonzerő, azonban ezeken a helyeken is összekapcsolódnak a többi attrakcióval. Ez a kapcsolódás többnyire nem a marketingben vagy a szolgáltatói kínálat kooperációjában ölt testet, sokkal inkább a kereslet részéről mutatkozik kiegyenlített érdeklődés az eltérő attrakciók iránt. Így például a Magas-Kaukázusban fekvő Stepantsminda falu környezetében a hegyvidék természeti értékeit tekinthetjük elsődlegesnek, de a Gergeti-kolostor – a területi beágyazottsága révén (4. kép) – hasonlóan népszerű a turisták körében. A Kis-Kaukázusban található Vardzia barlangvárosa szintén a különleges fekvése és mérete révén kelti fel a turisták figyelmét (annak ellenére, hogy távol esik a fő áramlási útvonalaktól), ám az oda érkező vendégeket főleg a sziklafal mélyen a XII. század végén kialakított, eredeti freskókkal díszített Elszenderedés temploma ejti ámulatba. A Felső-Szvaneti régióban a Magas-Kaukázus természeti értékei és a nagy számú, középkori hangulatot árasztó egykori lakótornyok jelentik a fő vonzó tényezőt, ennek ellenére a turisták a kis méretű, szintén középkori templomokat is jelentős élményforrásnak tekintik.¹⁷ Szinte minden faluban van egy kis középkori templom, többségükben korabeli falfestményekkel, de némelyiknek a

¹⁶ A kivétalként említhető helyeken (például Felső-Svaneti, Kolkheti Nemzeti Park, Gudauri sítérp, Tuseti Nemzeti Park) is van egyházi örökség, ám azok másodlagos szerepet kapnak a turizmusban.

¹⁷ Például Usguli legmagasabb fekvésű részén az Isteni Gondviselés Anyja-, népszerű, a turizmusban használt nevén Lamaria-templom, vagy Mestiától nem messze a Lashtkver Arkangyal-, vagy más néven Taringzel-templom.

homlokzatán is ilyen festmények láthatóak (pl. Adishi és Lenjeri templomai). Több kis templomban felbecsülhetetlen értékű ősi ikonokat, feszületeket és értékes kéziratokat is őriznek (Déchy 1907, Cappucci–Pavliashvili–Zarrilli 2015). Ezek az épületek alig vagy egyáltalán nem jelennek meg a turisztikai kiadványokban, de különleges kulturális értékként várhatóan ezek is a turizmus látókörébe fognak kerülni.

Összefoglalás

A tanulmányban bemutatásra kerültek az országnak azok a kulturális értékei, amelyek az egyházi örökség részét képezik. Megvizsgálva a helyszínek gazdagságát, jól látható, hogy azokban komoly potenciál rejlik. A turizmus pedig megfelelő arra, hogy általa az építészeti örökség számára olyan jövedelmeket termeljenek, amelyek hozzájárulnak azok fenntartásához. Grúzia nem csak kivételes kulturális, hanem hasonlóan egyedi természeti adottságokkal is rendelkezik, amelyeket a turizmus megfelelő módon, komplexen tud hasznosítani. Addig azonban, amíg a vendégfogadás feltételei hiányosak – különösen a közlekedési adottságok és a szállások minősége nem megfelelő, – nem várható olyan áttörés ettől az ágazattól, amely révén a jövedelmezősége társadalmi szempontból fenntarthatóvá válik. A Kaukázus természeti adottságai mellett különösen az egyházi értékek révén jelenleg is gyors mennyiségi fejlődésnek vagyunk szemtanúi, azonban ez veszélyekkel is jár. Számos példát lehet találni az átgondolatlan, nehezen fenntartható fejlesztésekre. Az alacsony szolgáltatási színvonal pedig a tömegességet, és annak káros hatásait erősíti.

Felhasznált irodalom:

- Amidon, R. Philip (ed.) (1997): *The Church History of Rufinus of Aquileia: Books 10 and 11*. Oxford University Press, New York–Oxford, 160 p.
- Aubert, Antal–Csapó, János (2002): Unique Features of the Tourist Attractions in Hungary's Historical Small Cities. In: Aubert, Antal–Csapó, János (eds.): *Settlement Dynamics and Its Spatial Impacts. Siedlungsdynamik und Ihre Räumliche Wirkungen*. University of Pécs, Department of Tourism, pp. 137-147.
- Bacsi, Zsuzsanna–Tóth, Éva (2020): A világörökségi helyszínek kapcsolata a turisztikai versenyképességgel. *Turizmus Bulletin* XX. évf. 1. sz., pp. 15-24.
- Berki, Mónika–Gonda, Tibor (2006): A kulturális turizmus magyarországi városi helyszíneinek pozícionálása. *Földrajzi Értesítő* LV. évf. 1-2. füzet, pp. 127-140.
- *Caesareai Euszebiosz Egyháztörténete* (2020). Szent István Társulat, 660 p.
- Çalışkan, Uğur (2018): *Faith Tourism and "Possible" Faith Tourism Routes between Turkey and Georgia*. Anemon – Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (Anemon – Journal of Social Sciences of Mus Alparslan University), 6(3), pp. 379-388.
- Cappucci, Marianna (2013): Making an European country in the Caucasus: The georgian experience. *Revista Română de Geografie Politică* Year XV, no. 2, pp. 113-128.
- Cappucci, Marianna–Pavliashvili, Nino–Zarrilli, Luca (2015): New trends in mountain and heritage tourism: The case of upper svaneti in the context of georgian tourist sector. *GeoJournal of Tourism and Geosites*, year VIII., no. 1, vol. 15, pp. 65-78.
- Cappucci, Marianna (2015): Identità europea in Georgia – Costruzione, promozione ed auto-identificazione. *Etnicex: revista de estudios etnográficos*, Nº7, pp. 207-216.
- Chitadze, Nika (2013): Perspectives of the Tourism development in Georgia. *8th Silk Road International Conference "Development of Tourism in Black and Caspian Seas Regions"*, pp. 17-20.
- Csapó, János–Matesz Krisztina (2007): A kulturális turizmus jelentősége és szerepe napjaink idegenforgalmában. *Földrajzi Értesítő* LVI. évf. 3-4. füzet, pp. 291-301.
- Darchashvili, Manana (2021): The Opportunities for the Development of Religious Tourism in Georgia. In: Alaverdov, Emilia–Bari, Muhammad Waseem (eds.): *Global Development of Religious Tourism*. IGI Global, Hershey, pp. 192-209.
- Déchy, Mór (1907): *Kaukázus – Kutatásaim és élményeim a Kaukázusi-havasokban*. Athenaeum, Budapest, 478 p.
- Dundua, Tedo (2008): The Making of Europe (Towards History of Globalization). The Caucasus and Globalization. *Journal of Social, Political and Economic Studies* Vol.2. Issue 2. pp. 38-45.
- Dundua, Tedo (2017): *History of Georgia*. Meridian, Tbiliszi, 280 p.
- Duruli, Tsiuri–Mamulashvili, Leila (2015): Hotel business – The development at the modern stage. In: Abesadze, Ramaz et al. (eds.): *Actual problems of sustainable development of national economies*. Proceedings of materials of International Scientific-practical Conference Dedicated to the 110th Birth Anniversary of Academician Paata Gugushvili. Ivane Javakhishvili Tbilisi State University Paata Gugushvili Institute of Economics, Tbilisi, pp. 380-382.
- Fendler, Folkert (2013): Können Kirchen "buchbare Produkte" sein? Aspekte des Qualitätsbegriffs im kirchlichen Handlungsfeld "Tourismus". *Pastoraltheologie*, Vol. 102, No. 9. pp. 371-387.

- Fernandez, Carlos (2011): Developing religious tourism in emerging destinations: experiences from Mtskheta (Georgia). *International Journal of Business and Globalisation* Vol. 7, No. 1. Special Issue on Managing the Religious Tourism Experience. pp. 102-115.
- Garay, Zsolt (2008): Az Európai Unió és a kaukázusi országok kapcsolatrendszere. *EU Working Paper* 1. sz. pp. 49-60.
- Góczon, Tamás (2019): Római jelenlét a Kaukázus vidékén. In: Boda, Attila (szerk.): *Ingenia Hungarica V. Tanulmányok a V. Kárpát-medencei Szakkollégiumi Konferencia előadásaiból*. ELTE Eötvös József Collegium, pp. 69-79.
- Grdzeliidze, Tamara (2010): The Orthodox Church of Georgia: challenges under democracy and freedom (1990–2009). *International Journal for the Study of the Christian Church*, 10:2-3, pp. 160-175.
- Gurchiani, Ketevan (2017): How Soviet is the Religious Revival in Georgia: Tactics in Everyday Religiosity. *Europe–Asia Studies*, 69:3, pp. 508-531.
- Hewitt, George B. (1985): Georgian: A Noble Past, A Secure Future. In: Kreindler, Isabelle T. (ed.): *Sociolinguistic Perspectives on Soviet National Languages: Their Past, Present and Future*. De Gruyter Mouton Berlin, Boston, pp. 163-180.
- Horn, Cornelia B. (1998): St. Nino and the Christianization of Pagan Georgia. *Medieval Encounters* 4(3), pp. 242-264.
- Humphries, Mark (2008): Rufinus's Eusebius: Translation, Continuation, and Edition in the Latin Ecclesiastical History. *Journal of Early Christian Studies* Vol.16., Nr. 2, pp. 143-164.
- Irimiás, Anna–Michalkó, Gábor (2013): Religious tourism in Hungary – an integrative framework. *Hungarian Geographical Bulletin* Vol. 62. No. 2., pp. 175-196.
- Kadagidze, Lamara (2020): Transnational cultural route of the Holy Robe to enhance pilgrimage and/or religious tourism in Georgia. [*Humanities and social sciences in Europe: achievements and perspectives*](#). 6th International symposium, Vienna, pp. 3-13.
- Kaspar, Claude (1992): *Turisztikai alapismeretek*. KIT, Budapest, 157 p.
- Kazhdan, Alexander P. (eds.)(1991): *The Oxford Dictionary of Byzantium*. Oxford University Press, Oxford-New York, 2233 p.
- Kenesei, István (2018): Grúzia vagy Georgia – még mindig. *Élet és Irodalom* LXII. évf. 31. sz. www.es.hu/cikk/2018-08-03/kenesei-istvan/gruzia-vagy-georgia-meg-mindig.html (utolsó letöltés: 2023. november 21.)
- Khalvashi, Ramaz (2020): Apostle St. Andrew in Georgia. In: Beridze, Khatuna et al. (eds.): *East European Multicultural Space*. Proceedings of the International Conference, Shota Rustaveli State University, Batumi, pp. 262-266.
- Kim, Eunjoo Mary (2004): *Women Preaching. Theology and Practice Through the Ages*. Wipf & Stock, Eugene, 209 p.
- King, Charles (2008): *The Ghost of Freedom. A History of the Caucasus*. Oxford University Press, Oxford–New York, 290 p.
- Kucera, Joshua (2017): *Georgia: Where Europe Begins, or Where It Ends? Roads & Kingdoms*, roadsandkingdoms.com/2017/where-europe-begins-or-where-it-ends/, másodközlés: The Pulitzer Center on Crisis Reporting, pulitzercenter.org/stories/georgia-where-europe-begins-or-where-it-ends (utolsó letöltés: 2023. november 21.)

- Lazaridi, Kristina (2013): *Religious Tourism in Christianity and Islam*. 8th Silk Road International Conference "Development of Tourism in Black and Caspian Seas Regions", pp. 75-80.
- Loosley Leeming, Emma (2018): *Architecture and Asceticism: Cultural Interaction between Syria and Georgia in Late Antiquity*. Texts and Studies in Eastern Christianity, Vol.13. Brill. pp. 115–121.
- Lordkipanidzé, Otár Davidovič (1983): The Greco–Roman World and Ancient Georgia (Colchis and Iberia). In: *Modes de contacts et processus de transformation dans les sociétés anciennes*. Publications de l'Ecole française de Rome, 67. Actes du colloque de Cortone. Rome, pp. 123-144.
- Markham, Adam et al. (2016): *World Heritage and Tourism in a Changing Climate*. UNESCO-UNEP, 104 p.
- Metreveli, Marina–Timothy, Dallen J. (2010): Religious heritage and emerging tourism in the Republic of Georgia. *Journal of Heritage Tourism* Vol.5, Issue 3., pp. 237-244.
- Mgaloblishvili, Tamila–Gagoshidze, Iulon (1998): The Jewish Diaspora and Early Christianity in Georgia. In: Mgaloblishvili, Tamila (ed.): *Ancient Christianity in the Caucasus*. London. pp. 39-48.
- Michalkó, Gábor (2016): *Turizmológia*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 266 p.
- Mikautadze, Rusudan–Davituliani Tsitsino–Kutaisi, Akaki (2019): Imereti Region's Natural - Recreational and Historical - Cultural Potential as Tourism Development Factor in Georgia. [*European Journal of Interdisciplinary Studies*, Vol. 5, No. 1](#), pp. 30-38.
- Mitev, Ariel–Irimiás, Anna–Michalkó, Gábor (2017): Rítusba oltott átalakulás: transzformáció a vallási turizmusban. In: Régi, Tamás–Rátz, Tamara–Michalkó, Gábor (szerk.): *Turizmus és transzformáció*. Kodolányi János Főiskola MTA CSFK Földrajztudományi Intézet Magyar Földrajzi Társaság, Orosháza–Budapest, pp. 37-50.
- Nyíri, Zsuzsanna (2004): Turistafogadás az egyházi helyszíneken. *Turizmus Bulletin* 8. évf. 1. sz. pp. 27-32.
- Pedersen, Athur (2002): *Managing Tourism at World Heritage Sites: a Practical Manual for World Heritage Site Managers*. UNESCO World Heritage Centre, Paris, 96 p.
- Peterson, Peter Megill (1963): *Andrew, brother of Simon Peter. His history and his legends*. E. J. Brill, Leiden. 68 p.
- Rayfield, Donald (2012): *Edge of Empires. A History of Georgia*. Reaktion Books, London, 479 p.
- Rezvani, Babak (2020): Islamic Immaterial Culture and Ethnopolitical Symbols in Georgia and the Russian Federation. *Anthropology of the Middle East*, Vol. 15, No. 1, pp. 80–98.
- Russell, Jesse–Cohn, Ronald (2012): *Kartlis Tskhovreba: The Georgian Chronicle*. 88 p.
- Sántha, György (1943): *A harcok szentek bizánci legendái*. Magyar–görög Tanulmányok 22. Királyi M. Pázmány Péter Tudományegyetemi Görög Filológiai Intézet, Budapest. Doktori értekezés, 72 p.
- Serrano, Silvia (2010): De-secularizing national space in Georgia. *Identity studies in the Caucasus and the Black Sea Region* 2, pp. 5-20.
- Su, Yu-Wen–Lin, Hui-Iin (2014): Analysis of international tourist arrivals worldwide: The role of world heritage sites. *Tourism Management* Vol.40. pp. 46-58.
- Terdik, Szilveszter (2018): Istenszülő-ereklyék Grúziában. *Görögkatolikus Szemle* 29:8. p. 16.

- *The Corpus of Georgian Chronicle* – corpora.iliauni.edu.ge/qats/index.php (grúz és angol nyelven), Ilia State University, Tbilisi, 2016 (utolsó letöltés: 2023. január 7.)
- *The Life of St. Nina, Equal of the Apostles and Enlightener of Georgia with the Service.* Holy Trinity Monastery, Jordanville (1988). 8 p.
- Toumanoff, Cyril (1959): Introduction to Christian Caucasian History. The Formative Centuries (IVth-VIIIth). *Traditio*, 15. pp. 1-106.
- UNESCO World Heritage List 2021. – whc.unesco.org/en/list/1616/ (utolsó letöltés: 2023. november 21.)
- UNESCO 1994: Historical Monuments of Mtskheta – whc.unesco.org/en/list/708 (utolsó letöltés: 2023. november 21.)
- Varga, Mária (2011): A vallási turizmus jelenléte ma Magyarországon. *Keresztény Szó* 22. évf. 12. sz., pp. 16-21.
- World Tourism Organization (2021): *International Tourism Highlights, 2020 Edition.* UNWTO, Madrid, 23 p.
- Yanyan, Gao-Su, Wei (2019): Is the World Heritage Just a Title for Tourism? *Annals of Tourism Research* 78, 23 p.

Hermann Gusztáv Mihály:

A Székelyudvarhelyi iskolai színjátszás kezdetei¹⁸

Absztrakt: A jezsuiták az 1590-es évek elején telepedtek Székelyudvarhelyre, középiskolájuk 1593-ban kezdett működni, de 1599-től a következő század közepéig szünetelt. A 18. század folyamán viszont fontos szerepet játszottak a helyi (felekezeti szempontból egyébként vegyes) közösség hitéletében, illetve ők rendezték a városban az első nyilvános színpadi előadásokat. 1701 és 1773 között diákjaik legkevesebb 54 színházi előadással léptek közönség elé, alkalmanként a római katolikus plébániatemplomban, de többnyire az iskola épületében, ahol 1760-ban egy teremben állandó jellegű színpadot is kialakítottak. A darabok a vallásos és bibliai témák mellett főleg egyetemes-, olykor magyar történeti vonatkozásúak, de farsangi előadások alkalmával színpadra kerültek víg világi történetek is. 1773-ban, a rend ideiglenes megszűnésével vége szakad az előadások sorozatának.

Abstract: The Jesuits settled in Odorheiu Secuiesc in the early 1590s, their secondary school started to function in 1593, but it was closed from 1599 until the middle of the next century. During the 18th century they played an important role in the religious life of the local confessionally mixed community, and they directed the first public stage performances in the city. Between 1701 and 1773, their students performed at least 54 theatrical performances, occasionally in the Roman Catholic church, but mostly in the school building, where in 1760 a permanent stage was added to a hall. In addition to religious and biblical themes, the pieces were mainly related to universal history (sometimes to Hungarian history), but comic stories were also staged during carnival performances. In 1773, with the temporary dissolution of this ecclesiastical order, the series of performances ended.

Napjaink oktatásában és nevelésében megszokottnak számít a dramatizált történetek, helyzetek, jelenetek alkalmazása. Miközben viszont napi munkánk során igénybe vesszük a drámapedagógia eszköztárát, valószínűleg kevesen gondolunk arra, hogy vajon milyen előzményei lehettek a dráma oktatásban és nevelésben való alkalmazásának régebbi korokban, netán éppen abban a térségben, ahol élünk és dolgozunk. Hogy ezt megértsük, közelebbről meg kell ismerkednünk annak a rendnek a történetével és oktató-nevelő tevékenységével, amely Magyarország és Erdély több városában – tanintézményeinek diákjai révén – megszervezte az első nyilvános színpadi előadásokat.

A jezsuita rendet Loyolai Szent Ignác (1491–1556) alapította, aki a párizsi egyetemen tanuló hat társával 1534-ben tett fogadalmat apostoli munkára, szentföldi zarándoklatra, illetve a pápa által kijelölt bárminő más feladatra. Az alapítást III. Pál pápa hagyta jóvá 1540-ben. Céljuk az emberek valódi megtérésre vezetése, amit missziók, vallási és lelkigyakorlatok, nevelés, oktatás, beteggondozás és a szegények segítése révén kívántak elérni. A köztudatba a társaság az ellenreformáció szolgálatában álló, rekatolizáló rendként vonult be, ami viszont nem szerepelt az eredeti célok között, de azokon a területeken, ahol a protestantizmus hódított,

¹⁸ A cikk bővebb formában megjelent a következő címen és kiadványban: *Oktatás és «theatrum» a székelyudvarhelyi jezsuiták iskolájában*, in *Kompetencia- és tudástranszfer az oktatásban, A VII. tudományos ülészek előadásai 2019*, Presa Universitară Clujeană, Kolozsvár, 2019, 71–79.

valóban voltak ilyen jellegű, olykor igen eredményes törekvéseik. Ez történt Székelyudvarhelyen is.

A hivatalosan Jézus Társaság néven szereplő egyetemes rendet a választott rendfőnök (superior generalis) vezeti, rendtartományokra oszlik, élükön a tartományfőnökökkel (superior provincialis), akiket – csakúgy, mint a rendfőnököt – a rendi gyűlés (congregatio generalis) választ. Belső lelki és szervezeti életét az *Institutum* foglalja szigorú keretbe. Ez tartalmazza Loyolai Ignác *Lelkigyakorlatos* könyvét, az általa írt szabályzatot, a generális gyűléseken hozott határozatokat és a rendfőnökök rendelkezéseit, valamint az oktatás mikéntjét részletező *Ratio studiorum*ot. A rendet a nyugat-európai politikai elit nyomására XIV. Kelemen pápa 1773-ban betiltotta, de 1814-ben újjáalakult, azóta is működik.

Magyarországra Oláh Miklós esztergomi érsek több ízben igyekezett behívni őket, ami végül 1560-ban sikerült, amikor a rendfőnök jóváhagyta az első itteni kollégium alapítását is. Erdélybe Báthory István lengyelországi uralkodása idején érkeztek. Báthory még 1565-66-ban kapcsolatba került a renddel bécsi követsége és fogsága idején. 1579-ben, a vilniusi udvarában tartózkodó Antonio Possevino pápai nuncius közvetítésével sikerült meggyőznie a lengyel tartományfőnököt, hogy Erdélybe is küldjön jezsuitákat, miközben az akkor Rómában gyóntatópapként működő Szántó Istvánt is Erdélybe hívta (Sajó, 2005, 455–456; Karácsonyi, 1929, 129, 176, 186).

Székelyudvarhelyen 1590 után jelentek meg. Ebben az időben a Székely Támadt vár kapitányi tisztét Mindszenti Benedek töltötte be. 1562-től kezdődően – miután a választott székkapitányok tisztsége átmenetileg megszűnt – a fejedelem által kinevezett udvarhelyi várkapitány hat székely szék felett is disponált, gyakorlatilag Aranyosszéket kivéve az egész Székelyföldért felelős megbízott volt. Nemcsak katonai ügyekben volt illetékes, hanem királybírája is volt a parancsnoksága alá rendelt székeknek, 1591-ben úgy emlegették, mint „urunk és fejedelmünk képe itt közöttünk” (Hermann – Zepeczaner – Elekes, 2016, 77). Ez a térségben mondhatni korlátlan hatalommal rendelkező, buzgó katolikusként ismert Mindszenti Benedek volt az, aki a kolozsvári jezsuita rendházfőnöktől missziós atyát kért a reformáció nyomán szétszilált udvarhelyi egyházközség újjászervezésére. Mediomontanus (Felsőbányai?) János 1592 karácsonyán érkezett Székelyudvarhelyre, ahol sikeres térítő munkába kezdett, amit a következő évig folytatott, amikor a rend Szászfenesre küldte. Helyette Marosvásárhelyi Gergely érkezett, aki még abban az évben elindította 100 tanulóval a helyi jezsuita gimnáziumot (Hermann, 1993, 28).

A jezsuiták itteni missziós tevékenysége igen hatékonynak bizonyult. Székelyudvarhely alatt: a Nagy-Küküllő mentén, a Kis- és Nagy-Homoród középfolyásától kezdődően, továbbá a folyók mellékvölgyeiben, egészen Székelyföld határáig a reformáció óta a protestáns felekezetű közösségek dominálnak: reformátusok, unitáriusok, elvértve találunk katolikus falvakat (Béta, Dobó, Vágás), vagy szórványokat (Karácsonfalva). Székelyudvarhely felekezeti szempontból vegyes, fölötte viszont a hegyekig – noha átmenetileg itt is hódított az új hit –, illetve azokon túl (Csíkban, Gyergyóban), kompakt katolikus közösségek vannak. Ezt akár úgy is értelmezhetjük, mint a jezsuiták ittlétének felekezeti térképre kivetíthető eredményét.

Az 1593-ban alapított „kisgimnázium” 1599-ig működött folyamatosan. Ekkor az oktatás megszakadt, a tevékenység újraindulására 1652-ből van biztos adatunk, amikor a híres hitszónok Sámbar Mátyást találjuk az udvarhelyi „residencia” élén, akit munkájában Medoczi Lukács iskolamester segített. Pontosabb képünk az udvarhelyi iskola működéséről 1689-től van, amikor már négy osztály működött: a parvisták, principisták, grammatisták és syntaxisták. Teljes értékű jezsuita gimnáziummá az intézmény 1736-ban emelkedett, a poétikai és retorikai osztályok beindulásával (Albert, 2018, 15–16).

Az udvarhelyi gimnáziumban – miképpen általában a jezsuita középiskolákban – az oktatói tevékenység a latin nyelv minél tökéletesebb elsajátítását célozta. Ez kezdődött az írás-olvasással, majd az ékesszólás és verselés gyakorlásával. Már a parvisták képesek kellett legyenek Cicero műveiből rövidebb és egyszerűbb szövegeket magyarból latinra fordítani, a grammatistáknál a latin nyelvtan alapos megismerése volt a cél, bonyolodtak a fordítandó szövegek is, a tanár pedig nemcsak magyarul, hanem latinul is emondta az olvasott szövegek tartalmát. A poétikai osztályban előkészítik az ékesszólás talaját, a gyakorlatok során itt már a tanár arra figyel, hogy megfelelőképpen utánozzák-e a növendékek a mintaképül ajánlott írókat (Cicero, Caesar, Plinius, Sallustius, Titus Livius, Curtius, a költők közül Vergilius és Horatius). A retorika osztályban a latin ékesszólásban való kiművelésre törekedtek, Cicero és Arisztotelész szónoklatai, illetve poétikai fejtegetései alapján.

Egyéb tudományokra kisebb hangsúlyt helyeztek, inkább a klasszikusok magyarázata közben, a fogalmak tisztázása végett kerítették sort a fő követelményekkel párhuzamos ismeretek közlésére. A klasszikus írók csiszolt, fejtegető és vitatkozó stílusát kívánták elsajátíttatni növendékeikkel. A tudományokkal való bonyolultabb ismerkedést a felsőbb oktatási szintekre bízták (Albert, 2018, 17–18). Ebben némi változás 1735 után történik, amikor az osztrák-magyar rendtartomány vezetője által jegyzett utasítás jelenik meg az oktatás mikéntjére vonatkozóan (*Instructio privata seu typus cursus annui pro sex humanioribus classibus in usum magistrorum Societas Jesu editus*). Ez, amellet, hogy kötelezte a tanárt arra, hogy „már a tanév kezdetén ossza be magának az egész esztendő és már előzőleg határozza meg, melyik napon milyen leckével foglalkozik”, bővíti a gimnáziumokban oktatandó tárgyak körét is. Elsőként – a nemesség igényei nyomán – a história kerül be a körbe, és ekkor (1735 és 1739 között) jelenik meg az első történelem tankönyv is Nagyszombatban (a *Rudimenta historica. Trnava, mai Szlovákia*), amely a magyar történelem tanítására is kellő figyelmet fordít (Mészáros, 1981, 460–468). A változás az udvarhelyi jezsuiták tevékenységében is tükröződik, miként ezt alább látni fogjuk.

A jezsuitákról több tévesen általánosító megítélés rögzült a köztudatban: egyrészt kizárólag hitszolgálati küldetésükre összpontosító emberekként tartjuk számon őket, másfelől pedig a katolikus Habsburgok hű szövetségeseiként, akár a felekezeti megosztó magyarság ellenében. Az első tévhitel kapcsolatban elmondhatjuk, hogy a jezsuita egyetemek (az 1635-ben alapított nagyszombati, az 1657-ben létrehívott kassai) nyitottak voltak a kor tudományos elméletei, filozófiai áramlatai irányába. Ezek – a teológiai kritika által szigorúan megszűrve – akkor is ismertté váltak az ott tanuló hallgatók számára, ha netán ütköztek a hivatalos dogmával. Az udvarhelyi rendházban is szolgáló Illei János drámai alkotások szerzője, ezek közül a legsikerültebb a *Tornyos Péter* című farsangi játék, mely Molière *Úrhatnám* polgárával rokonítható, „de a környezet és az alakok jellegzetesen hazai világot idéznek” (Hermann, 1993, 39). Egy másik, Székelyföldön szolgáló páter, Haller József, négy évvel azután, hogy Udvarhelyről a rend felszámolása miatt kényszerűen távozott, Voltaire filozófiájáról értekezett egy kéziratban maradt munkában. (Hermann, 1993, 40)

Az Udvarhelyen szolgáló szerzetesek többnyire a nagyszombati egyetemen képzett, művelt és tájékozott emberek voltak. A Székelyföld földrajzi középpontjában található udvarhelyi rendházban a jezsuita szempontból »csonka« 18. században (hiszen 1773-ban a rend több évtizedre megszűnt) meghaladja a 20-at csupán azon szerzetes-tanárok száma, akik irodalmi- vagy tudományos publikációik révén váltak ismertté. Többségük hittudományi, egyháztörténeti, vallásfilozófiai munkát tett közzé, Csernovics Ferenc, Gyalogi János, Okolicsányi Elek viszont Erdély és a térség történetével is foglalkoztak, Hedri Antal pedig földrajztudománnyal. A tudós rendtagok magas száma természetesen azt is tükrözi, hogy a jezsuiták, a rend felső vezetése utasítására, sűrűn változtatták állomáshelyüket: a csíki

származású Lestyán Mózes kivéve 3–4 esztendőnél többet egyikük sem töltött Udvarhelyen. Az is megállapítható, hogy – ugyancsak Lestyán Mózes kivéve – valamennyien a Kárpát-medence távolabbi vidékeiről származtak. A *Ratio Studiorum* is leszögezte, hogy a jó képességű tanárok és szónokok ne időzzenek sokáig egy helyen. E folytonos változásnak nyilván voltak negatív következményei, de összességében a hit és a rend érdekeit, valamint az oktatás minőségét szolgálta (Hermann, 1993, 37–42).

A jezsuiták szerepe a magyarországi és erdélyi iskolai színjátszás kezdetei tekintetében a számbeli adatok tükrében is jelentős. Míg a protestáns környezetben dokumentált iskolai színjátszó események száma a 18. század végéig mintegy 750-re tehető, addig a jezsuiták 1561-től (magyarországi megjelenésüktől) a rend 1773-as feloszlatásáig több mint 5500 teátrális produkciót jegyeztek. Az összes többi katolikus rend esetében is jóval szerényebb a mérleg: együttesen sem tudnak felmutatni 1600-nál több színházi eseményt (Kerényi, 2005, 234–236). Figyelemreméltó még a jezsuiták diákelőadásain – és itt látunk a vártnál szorosabb kapcsolatot a modern drámapedagógiával –, hogy náluk a tanintézmény legkisebb növendékei is közreműködtek az produkciók során legalább figuránsokként, hogy megszokják a nyilvános szereplés hangulatát. Nemcsak a tanári vagy papi pályára készülők, de a világi környezetbe visszatérő nemes ifjak számára is követelmény volt a nyilvánosság előtti feszten beszéd és mozgás, amihez a színpadi fellépés alapot adott. Így az iskoladráma színházi esemény, közönségvonzó lehetőség volt, de a nevelés fontos eszköze is, nemcsak egy szűk diákelit, hanem az egész közösség számára. Hiszen az esetek többségében nem csupán a néhány kiválasztott főszereplő, hanem a diákság tömege aktív módon azonosulhatott az eljátszott dráma tartalmi, erkölcsi és hitbeli üzenetével.

Azt is tudjuk, mélységesen elhivatott szerzetes-tanárokkal van dolgunk, akik célirányosan szerveztek minden nyilvános fellépést, legyen szó prédikációról, vagy nevelő célzatú színdarab előadásáról. A cél végsősoron a térítés, a különböző protestáns tanok megerősödésének meggátolása. A társadalom minden rétegét célozták, a legkülönbözőbb helyszíneken: templomban, főúri ünnepségeken (kastélyokban és azok környékén), az utcán és a piacon. Minden lelket meg kellett szólítani, határozottan és hatékonyan: gazdagot és szegényt, templombajárót és olyat, aki más templomba jár, áhítatosat és hitében ingatagot. Ennek az egyik eszköze a dráma szolgáltatva látványt. A barokk kor társadalma kifejezett gondot fordított egyházi és világi ünnepeinek kivitelezésére, színpadias pompájára. Az elmúlt század egyik jeles művelődéstörténésze, Rosario Assunto fogalmazta meg találóan e jelenség lényegét: „Az ünnep alkalom arra, hogy egy jellegzetesen barokk látásmódnak megfelelően, élet és színház elmosssák egymás határait és szüntelenül keveredjenek.” (Assunto, 1983, 54).

Ezzel elérkeztünk ahhoz a ponthoz, ahol történetünkbe kapcsolódik udvarhelyi jezsuiták változó színhelyű „theatruma”. E tekintetben hosszú időn keresztül művelődéstörténészeink bizonytalan információk mentén tapogatóztak. Érdekes módon, aki felkeltette érdeklődésüket a téma iránt, egy korabeli protestáns szerző volt. Hermányi Dienes József református papi családból származott, édesapja Patakfalván, majd a közéipartai parókián szolgált, maga pedig Nagyenyedén 1742-től 1763-ban bekövetkezett haláláig. Hermányi az 1710-es évek elején volt az udvarhelyi Református Kollégium diákja. Nemcsak olvasmányos, de felbecsülhetetlen forrásértékű anekdota-gyűjteményében a következő történetet meséli: „Lőn egy nagypénteken, midőn a jezsuiták Krisztus szenvedését ki akarnák komédiázni, hogy én is felmenék oda a hegyre tátogni. Menyek s jövök vala ki s bé a templomba. A pápista ösztövére ábrázatú, aszúkaszu egyházfi pedig megharagúvék, és fenyeget vala, hogy megkorbácsol. Megharagúván ezért reája, s mondok magamba: »Ördög vigyen el, nem kell nékem a ti haszontalanságtok« – s mennék vala a szállásra...” (Hermányi, 1970, 43).

Hermányi másik, udvarhelyi diákévei idején hallott történetében „egy szelíd, becsületes, de halovány csizmadia legény (a nevét felejtettem, de reliigiójára pápista vala) beszéli vala, hogy az udvarhelyszéki jezsuiták egy nagypénteken őtöt a teátrumon felfeszítették volt tanuló korában. A teátrumon ő azt jó szívvel vállalta a jezsuiták szavára, de nem tudta mi következik belőle, amelyért szidja vala a páter jezsuitákat, azt beszélvén, hogy a keze ki lévén terjesztve a keresztfán, a taknya az állán folyt le, míg levítették a teátrumon, a jezsuiták temlomától fogva a franciskánusok klastromáig, és megint visszavitték. Mikor pedig levették a keresztfáról, ő a karait kihajtani nem tudta, hanem azután popiummal s egyébbel addig kenették, míg meggyógyula, de sohasem állott helyre jól.” (Hermányi, 1970, 161–162).

Miután a jezsuiták helyben maradt írásos öröksége semmilyen konkrétummal nem szolgált, a helyi művelődéstörténet szintézisének szerzője – 1987-ben lezárt kéziratában, csupán a Hermányi anekdoták ismeretében – óvatosan foglalmazott: „Mindedig nem bizonyítható, hogy [...] rendeztek-e – jezsuita szokás szerint – itt is színpadi játékokat a 18. században.” (Hermann, 1993, 39–40). E kérdésben a bizonyosság az 1980-as évek végén következett be, amikor kiderült, hogy a Magyarországon és Erdélyben is illetékes osztrák rendtartomány 18. századi hivatalos évi összesítő feljegyzéseiben (*Litterae Annuae*) kevés kihagyással, mondhatni rendszeresen regisztrálták a legtávolabbi iskolákban történt színházi jellegű eseményeket is. A bécsi *Litterae Annuae* bejegyzései szerint az udvarhelyi jezsuiták diákjai 1701 és 1771 között legkevesebb 54 alkalommal léptek a város közönsége elé. Egészen biztos, hogy az előadások száma ennél nagyobb volt, hiszen több olyan esztendő van, amikor a bécsi évkönyvben nem jegyezték színházi eseményt Udvarhelyen, miközben előtte és utána igen, olykor egy évben többet is (Staud, 1988, 175–183).

Az előadások egyik helyszíne kezdetben a katolikus plébániatemplom volt, amint ezt Hermányi anekdotája is tanúsítja. Hermányi vélhetően nem egymagában merészkedett kíváncsi protestáns létére a passiójáték megtekintésére, hanem a más hitűek is látogatták az előadásokat. Elképzelhető, hogy kezdettől fogva csak a szorosan egyházi tematikájú, nagyobb tömeget vonzó és adott ünnephez kapcsolódó előadások történtek a templomban, egyébként az iskola arra alkalmas termében játszottak. Ezt több körülmény valószínűsíti. Egyrészt, néhány helyen írják a *Litterae Annuae*-ban, hogy az előadás „tapsot aratott” („plausum tulit”), ami nehezen férhetett össze a kor templomi viselkedésrendjével. 1728-ban feljegyezték, hogy a „theatrumban” nézőként előfordult gróf Gyulaffy László (1699 – 1754), Udvarhelyszék akkori főkirálybírája, akinek megjelenése szintén „tapsot aratott” (Staud, 1988, 176; Nagy, 1857–1868, II, 484). Az is igaz, hogy a korban egyes templomok közéleti eseményeknek, például országgyűléseknek is helyet adtak, melyek vitái során mindenképp fel kellett részben függeszteni a templomi viselkedés etikáját. De egyes darabok világi témája is kérdésessé teszi a templomi előadást. Továbbá, 1760-ban „új színház” („theatrum novam”) építéséről (talán inkább berendezéséről? színpadának kiépítéséről?) értesülünk: „A színház új, és korábban e föld színén sosem látott formát öltött. Első hallgatója, [nézője], akivel dicsekedhet, a kiváló Batthyány József úr.” („Theatrum novam et nunquam his in terris visam faciem induit primus auditorem consecutum se gloriatur in Excelentissimo Domino Josepho a Batthyan.” – Staud, 1988, 180). Batthyány József (1727–1799) látogatása mindenképp kiemelkedő esemény a rendház és az iskola történetében. 1759-ben lett erdélyi püspök (véltetően még e minőségében kereste fel az intézményt), de már 1760-ban kalocsai, majd 1776-ban esztergomi érsekké, végül 1778-ban bíborossá szentelték. Ő koronázta II. Lipót és I. Ferenc királyokat (Nagy, 1857–1868, I, 216).

Az új „theatrum” – avagy, miképpen véljük, a *színpad* – kialakítása nem történhetett tartós módon a templomban. Köztudomású, hogy „az oldalkulisszákkal ellátott, a valóságos térből kiemelt modern színpad a barokk kor szüleménye.” (Bán, 1968, 12). Minden bizonnyal, az

évkönyv által túlzóan felmagasztalt udvarhelyi jezsuita „theatrum” is e tekintetben követte a kor divatját. Erre pedig 1740 után megfelelő teret kínálhatott a gimnázium új szeminárium-épülete, az ebédlőben vagy a tágasabb teremben, ahol a tanulók napi tevékenységüket végezték. Ez nem azt jelenti, hogy alkalmasszerűen, valamint ahhoz illően ne tartottak volna később is előadásokat a templomban vagy köztéren.

Természetesen tudni szeretnénk volna, miképpen nézett ki az első udvarhelyi „theatrum”. Erről jelenleg nem rendelkezünk pontos információkkal, de további kutatás esetén talán segíthet a jezsuita rend feloszlását követően, az udvarhelyi rendház javairól készült leltár, amely a Kolozsváron őrzött Udvarhelyszék Levéltára ún. „Székely Ládájában” található (*Conscriptio universorum bonorum realium per reside[n]tiam extincti ordinis Societatis Jesu...* 74. sz.). Noha a leltár öt évvel a rend feloszlása után, 1778-ban készült, maradhattak elemek az időközben minden bizonnyal lebontott „theatruból”, amelyeket a leltározó biztosok nyilvántartásba vettek. Addig is rendelkezésünkre áll az a visszaemlékezés, amelyben Fogarasi Sámuel, a marosvásárhelyi Református Kollégium diákja, későbbi tanára leírja azt a színpadot, amelyen az 1780-as években a vásárhelyi iskola növendékei játszottak: „A teátrum volt építve a kollégium udvarán, a Poklos utca felől való sor ház eleiben, inkább a Sáros utca felé. Egész tutajgerendák voltak felásva, melljük kurtábbak kapcsolva, mint mikor az ácsok, vagyis inkább a kőművesek csinálnak állást. Ezekre a felállított gerendákra keresztül más gerendákat húztak, felül fedél helyett az örményektől kért sátorvászonnal volt behúzva, alatta, a földtől egy ölnyi magasságra a játékhely. Deszkákkal padolva, ennek a színnek oldalai ágytakaró kartonokkal, oloszfalakkal voltak behúzva.” (Fogarasi, 1974, 105–106). Az udvarhelyi jezsuiták „theatruma” – ismerve a nagyobb jezsuita központokban, illetve korabeli nyugat-magyarországi főúrak kastélyaiban állított pompás színpadképeket – ennek talán egy „cicomásabb”, de szerkezetben és méretben hasonló változata lehetett.

A bécsi évkönyvek abban is segítenek, hogy a címek, illetve helyenként a hozzájuk fűzött néhány szavas pontosítások nyomán rekonstruáljuk: miről is szóltak az előadott darabok? Megállapíthatjuk, hogy a témaválasztás követi a jezsuita iskolai színjátszás általános trendjeit. A megjelenített korok és helyszínek közül – várható módon – igen kedvelt a klasszikus ókor. E kategóriába sorolódnak a következő darabok (zárójelben az udvarhelyi előadások évei): *Theodosius magnus imperator* (1701), *Celsus* (1745), *Prusias et Nicomedes* (1747), *Stiliconij proditio* (1747), *Celsus puer* (1752), *Titus Manlius* (1753), *Porphyrius* (1763), *Abantidas Sycioniae praetor* (1764), *Alexander Dario victor* (1767).

A repertoár összeállítói érdeklődést mutattak az ókori kelet világa iránt is, amiről a következő előadások tanúskodnak: *Darius* (1755), *Nabuchus* (1768), *Abdolonimus* (1769). Az ókori kelettel foglalkozó darabokat olykor nehéz különválasztani a bibliai ihletésűektől. Kifejezetten a Bibliához kötődnek: *Tobias junior* (1751), *Roboamus* (1756), *Legislator Moyses* (1767), *Josephus vendites* (1770), *Filius prodigus* (1770). Többször kerülnek színre szentek történetei: *Rhadolbus* (1726), *Pelagius* (1738), *Divus Casianus* (1745), *Divus Stanislaus* (1750) *Eustachius* (1755), *Simplicianus* (1763), *Sancta Felicitas cum septem filiis* (1764).

Népi kötődésüket bizonyítandó, az udvarhelyi jezsuiták néhányszor magyar történelmi eseményeket, a magyar múlt személyiségeinek (nemcsak szentté avatott királyoknak!) életéből vett részleteket is színre vittek: *Otto vigesimus quintus Ungariae rex* (1732), *Sanctus Stephanus Ungariae rex et Gyula Transsylvaniae dux* (1737), *Pugna ad Varnam* (1743), *Bela secundus* (1756), *Salmo rex* (1759), *Zailanus* (=Zalán? 1762). A magyar múlthoz közvetve kapcsolódik a *Holozous hunnorum in Asiam imperator* (1763) című darab, mely bizonyítja a magyar jezsuiták érdeklődését a hun-magyar, még szorosabban a hun-székely eredettörténet iránt. Itt meg kell említenünk a Székelyudvarhelyen többször is rendházfőnöki tisztséget betöltő Gyalogi Jánost (1686–1760), aki 1738-ban hőseposzt írt Attila hun királyról (*Inclutae et antiquissimae*

Siculorum Transylvaniae magno Attilae hunnorum duci), amelyben hitet tesz a székelyek hun eredete mellett. Az is figyelemre méltó, hogy e művét a szerző gróf Gyulaffy László udvarhelyszéki főkirálybírónak ajánlotta, aki – mint láthattuk – maga is kereste a jó kapcsolatokat a rend helyi képviselőivel (Hermann – Orbán, 2018, 74–75).

Ritkábbak kerültek színre a középkori vagy koraújkori egyetemes történeti témák, ide sorolható a *Godofredus* (1763) és a *Nico puer armenus* (1766). A világirodalom egyik örökzöld történetét, az egyszerű ember és uralkodó szerepcseréjét dolgozza fel a *Metamorphosis rustici in regem* (1734) című farsangi komédia.

A felsoroltak közt minden bizonnyal vannak olyan darabok vagy jelenetek, amelyeknek szövegét valamelyik, akkor éppen Székelyudvarhelyen szolgáló jezsuita írta (netán fordította vagy átdolgozta). Az 1759-ben bemutatott, Salamon király és László herceg (a későbbi Szent László király) hatalmi vetélkedését mesélő *Salmo rex* például köthető Illei Jánoshoz, de akár Lestyán Mózeshez is, hiszen abban az időben mindketten a helyi kolostorban éltek, és mindkettőnek tudunk e történetet megörökítő darabjáról. Ugyanitt keletkezhetett a *Homordini aqua* című előadás szövege is (1770), mely a homoródfürdői ásványvizek gyógyhatásához kapcsolódik.

Azt is ki kell emelnünk, hogy öt esetben az évkönyv megjegyzi, az előadás magyar nyelven („patrio idiomate”, „ungarica lingua”, „ungarico idiomate”) történt. Ezek címeit az évkönyv így rögzíti: *Jephtides victima* (1758), *Siroes* (1762), *Simplicianus* (1763), *Corsinus* (1765), *Nico puer armenus* (1766). A magyar nyelvű előadások – akárcsak nagypénteki passiójátékok – a jezsuiták azon igyekezetét tükrözik, hogy a település iskolán kívüli népességét is megszólítsák. A rend 1773-as feloszlásával az udvarhelyi diákszínpadon hosszú időre legördül a függöny. A hagyomány közel három évtized múltán, 1801-ben éled újjá, de immár nem a jezsuiták örökébe lépő világi papok által irányított Római Katolikus Gimnáziumban. Az új „jádzó szín” a Református Kollégium udvarán lett felállítva, Szigethi Gyula Mihály professzor fáradozásai nyomán, de ez már egy másik történet.

Felhasznált irodalom:

- Albert D. (2018): 400 éves a székelyudvarhelyi Tamási Áron Gimnázium. In: Laczkó Gy. – Ozsváth I. (szerk.): 425 éves a székelyudvarhelyi Tamási Áron Gimnázium. Székelyudvarhely, Tamási Áron Gimnázium. 7–171.
- Assunto, R. (1983): *Universul ca spectacol. Arta și filosofia Europei baroce (Infinita contemplatione. Gusto e filosofia dell'Europa barocca)*. Traducere de Florina Nicolae. București, Editura Meridiane.
- Bán I. (1968): *A barokk* (Harmadik kiadás). Budapest, Gondolat Könyvkiadó.
- Fogarasi S. (1974): *Marosvásárhely és Göttinga*. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó.
- Hermann G. (1993): *Székelyudvarhely művelődéstörténete*. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó.
- Hermann G. M. – Zepezaner J. – Elekes T. (2016): *Udvarhelyszék. A közigazgatás és közélet története*. Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó.
- Hermann G. M. – Orbán Zs. (2018): *Csillagösvény és göröngyös út. Mítosz és történelem a székelység tudatában*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Egyesület.
- Hermányi D. J. (1970): *Nagyenyedi Demokritus*. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó.
- Karácsonyi J. (1929): *Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban 970-től 1900-ig*. Veszprém, Egyházmegyei Könyvnyomda.

- Kerényi F. (2005): Iskolai színjátszás. In: Kőszeghy P. (szerk.): Magyar művelődéstörténeti lexikon. Középkor és kora újkor. Budapest, IV. Balassi Kiadó. 330 -345.
- Mészáros I. (1981): Az iskolaügy története Magyarországon 996–1777 között. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Nagy I. (1857–1868): Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal. Pest, Ráth Mór kiadása, I–XIII.
- Sajó T. (2005): Jezsuiták. In: Kőszeghy P. (főszerkesztő): Magyar művelődéstörténeti lexikon. Középkor és kora újkor. Budapest, IV. Balassi Kiadó. 455–466.
- Staud G. (1988): A magyarországi jezsuita iskolai színjátékok forrásai. III. 1561–1771. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára.

HAZAI TUDOMÁNYOS MŰHELY

Dorn Ernő:

A kulturális alapú gazdaságfejlesztés helyzete, lehetőségei Tolna vármegyében

Absztrakt: A tanulmány a kulturális alapú gazdaságfejlesztés Tolna vármegyei helyzetére, lehetőségeire vonatkozó kutatást és annak eredményeit mutatja be. A tanulmány első része bemutatja a kutatás előzményeit, a témaválasztás okait, aktualitásait, a kutatás célját és módszertanát. Ezt követi a kulturális alapú gazdaságfejlesztéssel kapcsolatos területek fogalmi háttérének magyarázata. Tolna vármegye rövid, elsősorban számadatokkal történő bemutatása után pedig a vármegye kulturális alapú gazdaságfejlesztésében részt vevő szervezetekről és szerepükről lesz szó, valamint a helyi termékek, kézműves termékek, művészeti, népművészeti tárgyak piacáról a vármegyében, a vármegye kulturális turizmusáról és kulturális örökségéről. Egy a vármegye kulturális alapú gazdaságára, gazdaságfejlesztésére készült SWOT-elemzés, és a kutatás rövid összefoglalása zárja a tanulmányt.

Abstract: The study presents a research and its results that is related to the situation and opportunities of the cultural-based economic development in Tolna county. The first part of the study demonstrates the prelude of the research, the reasons of the choice of subject, actualities of the subject, the purpose and methodology of the research. After that follows the explaining of the conceptual background of the sectors related to cultural-based economic development. After presenting Tolna county primarily with figures it comes to the organisations who take part in the cultural-based economic development of Tolna county, and to the market of craft goods, handmade and folk art products. The study ends with a SWOT analysis about the cultural-based economy and economic development of the county, and with a short summary.

1. Előzmények, témaválasztás, aktualitás

2018-ban készült korábbi szakdolgozatom címe www.csakatolnamegyei.hu - Tolna megyei helyi termékek, kézműves termékek online értékesítési lehetőségének vizsgálata volt. A dolgozatban bemutattam a helyi termékek, kézműves termékek piacán a keresleti és kínálati oldalt, a különböző értékesítési csatornákat általában hazánkban, majd később szűkítve Tolna vármegyében. A dolgozatban egy projektet is bemutattam, ami egy weboldal létrehozása lenne, aminek segítségével összeköthető lenne a már említett piacok keresleti és kínálati oldala.

A témaválasztás további okai:

- Jelenleg a Nemzeti Művelődési Intézet Tolna Vármegyei Igazgatóságán dolgozom módszertani referensként és a téma kapcsolódik több szálon is a tevékenységgel, amit végzünk. Pl.: hagyományőrzés, kulturális turizmus, települési értéktárak, vagy maga a kulturális alapú gazdaságfejlesztés.
- 2017-ben megújult a kulturális törvény, a 2017. évi LXVII. törvény a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről szóló 1997. évi CXL. törvény és egyes kapcsolódó törvények módosításáról (továbbiakban egységesen 1997. évi CXL. törvény). A törvényben az egyik változtatás, hogy a települési

önkormányzatok által nyújtandó közművelődési alapszolgáltatások közé bekerült a kulturális alapú gazdaságfejlesztés is, ami azt jelenti, hogy az önkormányzatok választhatják kötelezően ellátandó közművelődési tevékenységként. A kulturális központoknak pedig kötelezően el kell látni az összes alapszolgáltatást, ebből pedig három is van Tolna vármegyében.

- A 2023 márciusában került megrendezésre a Nemzeti Művelődési Intézet XVII. stratégiai konferenciája, melynek témája a Kulturális alapú gazdaságfejlesztés - Közművelődés és gazdaság együttműködése volt.

2. A kutatás célja és módszertana

A kutatásom a Tolna vármegyei kulturális gazdaságfejlesztési törekvések feltárását és bemutatását célozza meg, mind a 109 települést kutatva. A kutatás hipotézise: a vármegye mind a 109 településén folyik (vagy az elmúlt 10 évben folyt) olyan tevékenység, amely illeszkedik a kulturális alapú gazdaságfejlesztés fogalmi körébe. Emellett megfogalmaztam két kutatási kérdést is: egyrészt, hogy milyen kulturális gazdaságfejlesztési törekvések valósultak meg Tolna vármegyében az elmúlt 10 évben, másrészt, hogy a kulturális alapú gazdaságfejlesztés milyen módon kapcsolódik a Tolna vármegyei települések közművelődési feladatellátásához.

A kutatást a szakirodalom áttekintésével kezdtem, hogy meghatározzam a kulturális alapú gazdaságfejlesztés, valamint a hozzá kapcsolódó területek fogalmát, fogalmait (pl.: helyi gazdaságfejlesztés, kulturális vidékfejlesztés, kulturális ipar, kulturális tőke, kulturális örökség, kulturális turizmus). A további kutatáshoz a mintát a vármegye 109 települése adta. A kutatás során mind primer, mind szekunder adatokat gyűjtöttem.

A *primer kutatás*: kérdőíves lekérdezés, első körben célirányosan a kérdőív kiküldése email-ben. A célirányos kiválasztás ebben az esetben azt jelenti, hogy a településen feladatot ellátó közművelődési szakemberek kapták meg a kérdőívet, ahol nem volt szakember, ott egyéb kulturális feladatot végző szervezet vagy a polgármester. Mivel nem minden településről kaptam választ, következő lépésként telefonon, illetve személyesen kérdeztem le a kérdőívet a fennmaradó települések megfelelő személyeivel.

A *szekunder kutatás*: már meglévő adatok, információk gyűjtése, beleértve a különböző pályázati oldalakat (cél: a megyében megvalósult kulturális beruházások, kulturális gazdaságfejlesztéssel kapcsolatos pályázatok kiszűrése), különböző KSH-adatokat (elsősorban kulturális, gazdasági statisztikák), a 2019. és 2020. évi közművelődési statisztikai adatok feldolgozását (a kultstat.oszk.hu oldalról letölthető excel-táblázat, pl.: alkotó művelődő közösségek leszűrése, kulturális alapú gazdaságfejlesztés, mint közművelődési alapszolgáltatás, mely településen végez ilyet az önkormányzat), a települések honlapját, az önkormányzati rendelettárat, valamint a birosag.hu civil szervezetek névjegyzéke honlapot.

A dolgozatomhoz felhasználtam a korábbi szakdolgozatomhoz készített kutatást is. A dolgozat témája a helyi termékek, kézműves termékek online értékesítésének a lehetőségeinek a vizsgálata volt.

3. Fogalmi háttér

A kutatni szánt területek fogalmait elsősorban a korábban már említett törvénymódosítás, és benne meghatározásra kerülő kulturális alapú gazdaságfejlesztés, mint közművelődési alapszolgáltatás alapján gyűjtöttem ki. A közművelődési alapszolgáltatásokkal és ezen belül a kulturális alapú gazdaságfejlesztéssel összefüggő szabályozás a 20/2018. (VII. 9.) EMMI rendelet a közművelődési alapszolgáltatások, valamint a közművelődési intézmények és a közösségi színterek követelményeiről (továbbiakban 20/2018 EMMI rendelet). A rendelet 11. §-a foglalkozik a kulturális alapú gazdaságfejlesztéssel, felsorolja, hogy a feladatellátó milyen szakmai feladatokat láthat el az alapszolgáltatás biztosítása érdekében. Ezek a következők:

- a) „A helyi szellemi, épített és természeti örökségre építő közösségi és kreatív gazdaságot fejlesztő programokat kezdeményez és szolgáltatásokat szervez, támogatja azok megvalósítását.
- b) Az egyéni és közösségi tudást és kreativitást erőforrásként értelmező és használó helyi gazdaságot fejlesztő programokat kezdeményez, támogatja azok megvalósítását.
- c) A kulturális terület- és településfejlesztéssel, helyi vállalkozás- és termékfejlesztéssel, kreatív iparral, a kulturális turizmussal kapcsolatos programokat, tevékenységeket, szolgáltatásokat szervez, támogatja azok megvalósulását.
- d) Hozzásegít az információs és kommunikációs technológiák, a digitalizáció kulturális alapú használatához.” (20/2018 EMMI rendelet)

Sajnos jelen tanulmányban nem lesz lehetőségem a témával kapcsolatos releváns fogalmak kifejtésére, csupán felsorolására. Ezek a következők: helyi gazdaságfejlesztés, vidékfejlesztés, kulturális vidékfejlesztés, kulturális ipar, kreatív ipar, kulturális turizmus, kulturális örökség, közösségi tőke, társadalmi tőke, kulturális tőke.

A legtöbb vizsgált fogalom esetében több értelmezést, megközelítést is találtam. A fogalmaknál nem egymással ellentétes értelmezéseket találtam, hanem az a jellemző, hogy nagy mértékben fedik egymást. Sőt több átfedés van egy-egy külön fogalom esetén is, mint például a helyi gazdaságfejlesztés vagy a vidékfejlesztés. Egyrészt emiatt is szükséges konkretizálni, hogy a kutatás további részében mely értelmezések, meghatározások alapján mutatom be a Tolna vármegyei kulturális gazdaságfejlesztési tevékenységeket, folyamatokat.

A *helyi gazdaságfejlesztés* esetében azok a folyamatok, melyek akár települési, akár kistérségi, akár vármegyei szinten fejlesztik kulturális alapon a gazdaságot, legyen szó vállalkozói, nonprofit vagy települési kezdeményezésről, vagy ezek összehangolt projektjeiről.

A vidékfejlesztés esetében is előkerült és a rendeletben is szerepel a *kulturális turizmus* és *kulturális örökség*, így ezzel a területtel is szeretnék foglalkozni a továbbiakban. Pontosítva bemutatom a vármegye fontosabb turisztikai desztinációit, kulturális rendezvényeit, a települési értéktárak működését.

A *kulturális ipar*, *kreatív ipar* tekintetében a vármegye kulturális intézményeit vizsgálom, illetve röviden bemutatom azt, hogy milyen módon, milyen eszközökkel járulnak hozzá a helyi, illetve területi gazdaság fejlődéséhez. Ezt azért is tartom fontosnak megvizsgálni, mert ezek az intézmények szorosan kapcsolódnak a turizmushoz, a kulturális örökséghez, a hagyományőrzéshez, az előadóművészetekhez. Amivel nem foglalkoztam a dolgozatomban, de mindenképp érdemes lenne kutatni a továbbiakban: a média, a reklám, könyvkiadás, marketing, információs technológiák a vármegyében.

A közösségi tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke tekintetében a civil szervezeteket számszerűsítettem a vármegyében és összehasonlítottam a környező vármegyék adataival a civil szervezetek névjegyzéke alapján.

4. Tolna vármegyéről röviden, számokban

Területileg Tolna a vármegyék rangsorában hátulról az ötödik, lakosságszámot tekintve csak Nógrád vármegyében élnek kevesebben. A vármegye összlakossága évről-évre csökken. A vármegye 109 települése 6 járásban található, ezek a Szekszárdi, Bonyhádi, Dombóvári, Tamási, Paksi és Tolnai. A települések és a lakosság eloszlása járásonként a következő táblázatban látható:

1. táblázat: Települések és lakosság száma járásonként
(saját szerkesztés, Forrás: Bóday 2019:81,82)

Járások	Települések száma (db)	Lakosság száma (fő)
Szekszárdi	17	56221
Paksi	15	47566
Tamási	32	36214
Dombóvári	16	30219
Bonyhádi	25	29516
Tolnai	4	17727
összesen:	109	217463

A vármegyében összesen 11 város, 5 nagyközség és 93 község található. A települések száma és a lakosság aránya a különböző lakónépességű településeken a következőképpen alakul:

2. táblázat: A települések száma és a lakosság aránya a különböző lakónépességű településeken (saját szerkesztés, Forrás: Bóday 2019:81,82)

Népesség	Települések száma/ aránya	Lakosság aránya
200 lakos alatt	8 / 7,3 %	0,52 % (1124 fő)
201-500 lakos	25 / 22,9 %	3,74 % (8138 fő)
501-1000 lakos	30 / 27,5 %	10,43 % (22701 fő)
1001-5000 lakos	38 / 35 %	32,54 % (70752 fő)
5001-20000 lakos	7 / 6,4 %	38,15 % (82953 fő)
20000 lakos felett	1 / 0,9 %	14,62 % (31795 fő)
Összesen	109 / 100%	100% (217463 fő)

Főbb mutatók Tolna vármegyéről:

3. táblázat: Összehasonlítás Tolna vármegyére és Magyarországra vonatkozó főbb mutatók alapján

(saját szerkesztés, Forrás: Dr. Bódiné 2020:38)

Főbb mutatók	Tolna vármegye	Magyarország
Teljes termékenységi arányszám	1,70	1,56
A 15–64 évesek foglalkoztatási rátája (%-ban)	70,3	71,9
A 15–64 évesek munkanélküliségi rátája (%-ban)	2,9	4,2
Havi nettó átlagkereset (ezer forintban)	255	268
Tízezer lakosra jutó lakásépítés (darab)	4,3	28,9
Egy főre jutó GDP (millió forintban)	3,7	4,9
Ezer lakosra jutó működő vállalkozás (darab)	76	90
A szántók aránya a mező gazdasági területen belül (%-ban)	91	82
Az ipari termelés értéke (ezer milliárd forintban)	0,6	34,2
Egy főre jutó kiskereskedelmi forgalom (ezer forintban)	1067	1178

További összehasonlító adatok Tolna vármegyéről:

- a havi nettó átlagkereset alapján a 19 vármegye közül csak 3 vármegye előzi meg Tolna vármegyét (251223 Ft)
- az 1000 lakosra jutó regisztrált vállalkozások száma alapján 8. Tolna vármegye a rangsorban (172 db)
- az egy lakosra jutó ipari termelést tekintve Tolna vármegye a 10. helyen áll (2,241 E Ft)
- az egy lakosra jutó beruházások alapján Tolna vármegye 3. a 19 vármegye közül
- a munkanélküliség rátát tekintve 6. a 19 vármegye közül, a foglalkoztatási ráta alapján pedig 13.
- a turizmus esetében a vendégéjszakák tekintetében csak Nógrád vármegyében rosszabb a helyzet, csupán 1,1 százaléka az országos adatoknak. (KSH 2020)

5. Tolna vármegyei szervezetek és kulturális intézmények szerepe a kulturális alapú gazdaságfejlesztésben

Tolna Vármegyei Önkormányzat

A 1996. évi XXI. törvény a területfejlesztésről és a területrendezésről 11. §-a alapján a vármegyei önkormányzatok kötelező területfejlesztési és területrendezési feladatai többek között: kidolgozza és határozattal elfogadja a vármegyei területfejlesztési koncepciót, illetve a vármegyei területfejlesztési programot; összehangolja illetékességi területén az államigazgatási szervek, a települési vagy kerületi önkormányzatok, a vármegyei jogú város önkormányzata, a gazdasági és civil szervezetek fejlesztési elképzeléseit; a vármegye gazdaságának és foglalkoztatásának fellendítése érdekében gazdaságfejlesztési, befektetés

ösztönző tevékenységet lát el; vizsgálja és értékeli a vármegye társadalmi és gazdasági helyzetét, környezeti állapotát, adottságait.

Tolna Vármegyei Értéktár Bizottság

Az értéktári tevékenység több olyan területet is érint, amelyek a kutatás részét képezik (kulturális örökség, helyi termékek, helyi közösségek), illetve hosszú távon gazdaságfejlesztő hatást válhat ki a jól működő települési értéktári munka.

A vármegyei értéktár bizottság, a vármegyei önkormányzat és a Nemzeti Művelődési Intézet Tolna Vármegyei Igazgatóságának (bővebben lásd lejjebb) partnerségben megvalósuló programjai:

- Vár a megye – Tolna vármegyei értékek napja (Zomba, Bogyiszló, Kölesd, Szekszárd, Medina, Györköny, Sárszentlőrinc). 2018-ban, mint Dél-Dunántúli Értékek Napja.
- Magyar Értékek Napja (minden második évben Budapesten)
- Értékhangoló, Értékvetélkedő (érzékenyítő és vetélkedő általános iskola felső tagozatos diákjainak és középiskolásoknak)
- Hungarikum műhelyfoglalkozások
- módszertani segítség az értéktárak létrehozásához, működtetéséhez
- módszertani kiadványok (Kincses Tolna megye, Értékhangoló – Módszertani füzet helyi értéktári tevékenység folytatásához)

A vármegyei értéktárban közel 500 érték található, viszont hungarikummal nem rendelkezik a vármegye (törekvések vannak pl.: sárközi hagyományok, pincefalvak). Országos viszonylatban a vármegyei értéktárunk az egyik leghatékonyabb. Tolna vármegye 109 települése közül 56 településen alakult már meg az értéktár bizottság, további 12 település pedig tagja a vármegyében működő két tájegységi értéktárnak (Völgységi Értéktár Bizottság, Kaposhegyháti Natúrparki Tájegységi Értéktár). A közel 500 vármegyei értéktárban található érték a vármegye 66 településén található. A vármegyei értékek közül a legtöbb az épített környezet kategóriában, a második legtöbb a kulturális örökség kategóriában található. A kiemelt vármegyei értékeket külön kifejezéssel tolnaikumoknak nevezték el, ezekből 2022-ig 20 darab volt. Ezek a következők: Sárköz népművészete (szövés, hímzés, gyöngyfűzés, viselet), evangélikus templom (Gyöngyös), református templom épületegyüttese (Nagyszékely), Bártai Szent Vér kegyhely, pincefalu (Györköny), Grábóci szerb ortodox búcsú, Lázár Ervin írói munkássága, vár (Simontornya), Vármegyeháza (Szekszárd), sióagárdi hímzés és viselet, Hímzésmúzeum, tamási gyógyvíz, gyulai dóm, bonyhádi zománcáru és zománcedény, bukovinai székely betlehemes, a csobányolás, Lussonium, romkert, Bottyán-sánc, Tolnai Kékfestő Műhely, szekszárdi márc, Gemenci erdő, magyar atomenergetikai szaktudás, szekszárdi történelmi borvidék és borai, Ozorai vár, Mészöly Miklós író munkássága, Rákóczi tőrös.

Nemzeti Művelődési Intézet Tolna Vármegyei Igazgatósága

A Nemzeti Művelődési Intézet Nonprofit Közhasznú Kft., mint országos szakmai szolgáltató szervezet szervezeti egysége a Nemzeti Művelődési Intézet Tolna Vármegyei Igazgatósága. Az 1997. évi CXL. törvény 85. § (1) bekezdés d) pontja kimondja, hogy a szakmai szolgáltatás keretében ellátandó feladat a többi között „a terület- és vidékfejlesztési célokkal összhangban közművelődési tevékenységgel összefüggő elemzések és fejlesztő programok készítése és hasznosítása, szakmai műhelyek működtetése, innovatív kezdeményezések támogatása,

közreműködés a kulturális alapú gazdaságfejlesztésben a kreatív és kulturális ipari szolgáltatások fejlesztésével” (1997. évi CXL. törvény)

A vizsgált időszakban a vármegyei igazgatóság többek között a következő tevékenységeivel segítette valamilyen formában a kulturális alapú gazdaságfejlesztést:

- a vármegyei értéktár bizottságnál már felsorolt tevékenységek az értéktári tevékenységgel kapcsolatban
- szakmai napok, konferenciák szervezése (Az ipari kender egészségünk szolgálatában konferencia, szakmai napokon pályázati lehetőségek bemutatása, Helyből jobb – szakmai programsorozat)
- a Nemzeti Művelődési Intézet kulturális gazdasággal kapcsolatos online kiadványainak népszerűsítése (értéktárak módszertanával kapcsolatos kiadvány, Tudástár a közösségi művelődésben sorozatból a Kulturális közösségi marketing és média ismeretek, a Kulturális vállalkozás- és gazdaságfejlesztés, a Kulturális turizmus vagy a Márkázás és kulturális közösségszervezés)
- képzések szervezése (közművelődési szakember középfokú OKJ-s, amatőr művészeti csoportok mentorálása, digitális kompetenciafejlesztés a közművelődésben, kulturális szervezetmenedzsment, fotó és videó készítés közművelődési szakembereknek KAB akkreditált képzések)
- a munkatársak részvétele szakmai fórumokon, konferenciákon (pl.: Élhető örökség-népi építészeti konferencia, Élelmiszeripari támogatások a vidékfejlesztési programban 2020-27 között, Közösségépítés digitális eszközökkel, Helyi termék, marketing, közösségi média szakmai fórumok)
- szakkörök, foglalkozások szervezése (az Aszakkor.hu vármegyében megvalósuló szakkörrei, Elfeledett szakmák, népi kismesterségek visszatanolása tanfolyam)
- vármegyei adatbázisok készítése

Kulturális intézmények a vármegyében

A *közművelődési intézményekre* helyeztem a hangsúlyt a kutatás során, mivel a korábban már említett 1997. évi CXL. törvény közművelődésre vonatkozó része nevesíti is a kulturális alapú gazdaságfejlesztést, mint közművelődési alapszolgáltatást. A muzeális intézményekre vonatkozóan a törvény 37/A. § (4) bekezdés g) pontja így fogalmaz: „a muzeális intézmény a kulturális javakhoz való hozzáférés biztosítása és a kulturális alapellátás kiterjesztése érdekében: turisztikai vonzerejének felhasználásával, a látogatóknak nyújtandó szolgáltatásokkal helyi és országos szinten elősegíti a gazdaság élénkítését.” (1997. évi CXL. törvény) A könyvtár és a levéltár elsősorban, mint tudásbázis járul hozzá a helyi gazdaság fejlődéséhez.

A vármegye 11 közművelődési intézményéből 3 kulturális központként (ebből 1 agóra), 1 művelődési központként, 2 művelődési házként, 5 integrált kulturális intézményként működik. A fenntartó 3 esetben nonprofit kft, 1 esetben alapítvány, 7 esetben pedig az önkormányzat. A közösségi színterek esetében a 98 településből háromban látja el a feladatot civil szervezet közművelődési megállapodással. A közművelődési statisztika összesítő adatai alapján 2019-ben 11 színtérben és 8 intézményben, 2020-ban 12 színtérben és 8 intézményben látták el a kulturális alapú gazdaságfejlesztést, mint közművelődési alapszolgáltatást. A vármegye közművelődési intézményei, közösségi színterei elsősorban a következő tevékenységekkel segítik a helyi kulturális gazdaságfejlesztő folyamatokat:

- helyi szellemi, épített és természeti örökségre építő közösségi programok szervezése (pl. kulturális kirándulások szervezése)

- olyan programok szervezése, ahol lehetőséget biztosítanak a helyi termelőknek, kézműveseknek árusításra, foglalkozások tartására (pl. települési rendezvényeken)
- klubok, szakkörök, kézműves foglalkozások szervezése, a közösségeknek helyszín biztosítása
- kulturális turizmussal kapcsolatos programok szervezése (helyi hagyományra, jellegzetességre épülő rendezvény, pl. szüreti napok)
- információs szolgáltatás nyújtása
- kiállítások szervezése
- helyi előadóművészeknek, hagyományőrző együtteseknek fellépési lehetőség biztosítása (pl. városi rendezvényeken, falunapon)

A múzeumok, kiállítóhelyek fő kapcsolódási pontja a kulturális gazdaságfejlesztéshez a kulturális turizmus és a kulturális örökség. A vármegyében 24 muzeális intézmény, illetve bejegyzett kiállítóhely található, az intézményekhez kapcsolódik további 8 telephely is. Közel 40 egyéb kiállítóhely (tájházak, helytörténeti gyűjtemények) is működik a vármegyében.

A vármegyei hatókörű városi könyvtár Tolna vármegyében a szekszárdi Tolna Megyei Illyés Gyula Könyvtár (2022-ben használt név). Nyilvános könyvtárak a vármegye 11 városában és Fadd nagyközségben találhatóak, a többi településen könyvtári, információs és közösségi hely működik a Könyvtárellátási Szolgáltatórendszer keretében. A könyvtárak több tevékenységgel is hozzájárulhatnak a kulturális gazdaság fejlesztéséhez például különböző kézműves foglalkozások, körök, szakkörök, fiatalok olvasásra nevelése, kulturális programok szervezése révén.

A DJP (Digitális Jólét Program) Pontok többsége könyvtárakban található. Ezek a pontok 2015-től alakultak az digitális fejlesztési irányait meghatározó stratégiák kialakítását követően, azzal a céllal, hogy segítsék a települések lakóit, vállalkozásait a digitális kihívásokban. Összesen 78 helyen, 72 településen található ilyen a vármegyében. A könyvtárak mellett elsősorban közművelődési intézményekben, színterekben található DJP Pont, de akad 1-1, amelyik idősotthonban, gondozási központban, családsegítő központban és drogterápiás intézményben működik.

A vármegye egyetlen színháza a szekszárdi Magyarországi Német Színház (Deutsche Bühne Ungarn), amely rendszeresen és társulattal működő kőszínház.

A vármegyében csupán 3 olyan település van, ahol mozi található Szekszárd, Paks és Bölcske, mindhárom működése közművelődési intézményhez kapcsolódik.

Helyi termékek, kézműves termékek, művészeti, népművészeti tárgyak

A 20/2018. EMMI rendelet 11. §-ban leírt tevékenységek közül a következők kapcsolódnak a helyi termékekhez: az egyéni és közösségi tudást és kreativitást erőforrásként értelmező és használó helyi gazdaságot fejlesztő programok, a kreatív gazdaságot fejlesztő helyi vállalkozás- és termékfejlesztéssel, kreatív iparral kapcsolatos programok szervezése, megvalósításának támogatása.

Fontosabb Tolna vármegyei rendezvények kitelepülési lehetőséggel a helyi termelőknek, kézműveseknek:

- Nemzetközi Gastroblues Fesztivál (Paks)
- Szekszárdi Szüreti Napok
- Kávé Bor és Pálinka Fesztivál (Paks)
- Pünkösdi Hal- és Vadünnep (Szekszárd)
- Tarka Marha Fesztivál (Bonyhád)

- Paksi Országos Siller Fesztivál
- TRÓFEA Vadgasztronómiai Fesztivál (Tamási)
- O.Z.O.R.A. Fesztivál (Ozora)
- Vár a megye - Vármegyei Értékek Napja (minden évben más helyszínen)
- Simontornyai Várnap
- Bátaszéki Bornapok

Támogató szervezetek, kezdeményezések, összefogások a vármegyei helyi termék piacon a vizsgált időszakban: Magyar Nemzeti Vidéki Hálózat, Új Magyarország Vidékfejlesztési Program 2007-2013, Vidékfejlesztési program 2014-2020, Nemzeti Agrárgazdasági Kamara, Szekszárd Borvidék Nonprofit Közhasznú Kft., Dél-Dunántúli Borturisztikai Klaszter, Pécsi Tudományegyetem Kultúratudományi, Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Kar szakképzései, szakirányú továbbképzései, Tolna Megyei Fejlesztési Ügynökség Nonprofit Közhasznú Kft., illetve a Tolna Vármegyei Önkormányzat Integrált Szociális Intézménye több olyan szociális otthont is üzemeltet Tolna megyében, ahol helyi termékeket készítenek (Tengelic, Belecska, Bonyhád, Bölcske, Pálfa, Regöly-Majsapuszta).

Különlegességek, jó példák Tolna vármegyéből:

- Czeller Gábor a 2017-es évben az ország biogazdája (családi gazdaság, Tamási)
- számos országosan elismert borász, pálinkafőző
- Dunarét Kft. (Gyümi gyümölcslevek, Fadd)
- Solio Kft. (növényi olajok, Fadd)
- Mözsi Malom Kft. (Tolna-Mözs, a környék egyetlen olyan malma, ahol saját maguk termesztette gabonát őrölnek)
- Stelcz és Fiai Kft. (hagyományos és házi jellegű húskészítmények, Bátaszék)
- Gemenc Whiskey (whiskey Pörböllyről)
- Petrits Mézeskalács Kft. (mézeskalács, gyertya, Mézeskalács Múzeum, Szekszárd)
- Szilágyi Udvari Fűszeres (fűszerek, fűszerkeverékek, Tolna)
- Tolnai Kékfestő Műhely (1810-ben alapították)
- Janchili és Nyéki-Hegyí Levendulás és Kézműves Terasz (Bátaszék)
- Öko-Spájz hulladékmentes bolt (Szekszárd)
- Horog Étterem és Delicatesse, Vonóhorog Food Truck (étterem, szálláshely, az elkészített ételek alapanyagainak 80 százalékát helyből szerzik be, helyi termék vásárlási lehetőség, Szálka)
- BeSweet Csokigyár és Élelmiszer Manufaktúra, látogatóközpont (A Kék Madár Alapítvány üzemelteti, megváltozott munkaképességű alkalmazottak)

A népi iparművészetnek amellet, hogy a helyi termékekhez, kézműves termékekhez hasonlóan kapcsolódnak a kreatív iparhoz, fontos feladata a kulturális örökség megőrzése, fenntartása. A népi iparművészeti, népművészeti tárgyak készítőit Tolna vármegyében a Népművészeti Egyesületek Szövetségének tagszervezete a Tolna Megyei Népművészeti Egyesület (2022-ben használt név) támogatja. A vármegyére jellemző mesterségek és alkotók: kovács, babakészítő, gyöngyfűző, népi ékszerkészítő, cipész, viseletkészítő, keramikus, hímző, fonó, kosárfonó, bőrműves, szíjgyártó.

Kulturális turizmus és kulturális örökség Tolna megyében

A vármegyében nem található túl sok országosan is ismert turisztikai célpont, én a Gemencet és a szekszárdi borvidéket sorolnám ide, esetleg a Simontornyai és az Ozorai várat. Ennek ellenére úgy vélem rengeteg látnivaló van a vármegyében, ha csak arra gondolok, hogy a már korábban említett Tolna Vármegyei Értéktárban közel 500 vármegyei érték található.

Különlegességek, jó példák, kezdeményezések a vármegyei turizmusban:

- Gemenc Zrt. – Ökoturisztikai Központ (Pörböly)
- <http://borokvizekkuriak.hu/> (a Sárköz-Dunavölgye-Siómente Egyesület által működtetett honlap, 11 településen kirándulási, szálláslehetőségek, borturizmus)
- Závod településkép – autentikus házfelújítások (pl. Népi Építészeti Program keretében)
- Több településen is található pincefal, például Sióagárdon, Bölcskén, Györkönyben, Pakson
- 2 országos borvidék (szekszárdi és tolnai)
- falusi vendégasztal szolgáltatás jellemző (pl. nyitott pincék programok vagy helyi termelők szálláshellyel, vendéglátó térrel)
- lovas napok, fogathajtó versenyek (Tamási és környéke elsősorban)
- fesztiválok (kiemelendő a Szekszárdi Szüreti Napok, a Gastroblues Fesztivál és az O.Z.O.R.A. Fesztivál)
- Sió csatorna fejlesztése turisztikai céllal

Egy 2011-ben a Tolna vármegyei kulturális turizmusról készült tanulmány következtetései közül néhány:

- Tolna vármegye mind szállás-, mind vendéglátóipari kínálata, valamint a turizmust segítő közlekedési adottságai tekintetében is jelentős lemaradásokkal küzd
- tárgyi és népi szellemi örökség látogatható emlékhelyeinek száma Tolna vármegyén belül viszonylag magas az országos átlaghoz képest
- Tolna vármegye kulturális többlete: néprajzi gazdagságának multikulturális etnikai színessége
- A helyi adottságokat a legintenzívebben kiaknázó összetett folklór tartalmú rendezvények az úgy nevezett falunapok, népnepélyek, búcsúk stb.
- Az úgynevezett magas kultúra tekintetében Tolna vármegye adottságai igen szegényesek
- Tolna vármegye irodalmi hagyományai (TMÁMK 2011:1-5)

Civil szféra, közösségi tőke

Az állami, önkormányzati szektor és a vállalkozói oldal mellett a helyi gazdaságfejlesztés harmadik pillére a civil szektor. Véleményem szerint, ha egy településen jól működik a civil élet, vannak civil szervezetek, közösségek, akkor az nemcsak egy közösségi erőt jelent a településnek, hanem gazdaságát is, hiszen a civil szervezeteknek nagyon sok lehetősége van különböző pályázatok segítségével pénzügyi forrásokhoz jutni, melyen sok esetben a településen hasznosulnak.

A Tolna vármegyei civil szervezetek helyzetét, azok közül is elsősorban a kulturális tevékenységűekre koncentrálva, egy összehasonlító elemzéssel mutatom be. A civil szervezetek névjegyzéke segítségével Tolna vármegye és a 5 környező vármegye civil szervezeteit vizsgáltam a kulturális tevékenységű és a kulturális és információs, kommunikációs

tevékenységű szervezeteket figyelembe véve. Az alábbi táblázatban az egyes vármegyék adatai foglaltam össze:

4. táblázat Kulturális és a kulturális és információs, kommunikációs tevékenységű civil szervezetek száma
(saját szerkesztés, Forrás: Bóday 2019, birosag.hu)

Vármegye	Településszám	Lakosságszám	Cél szerinti besorolás: kulturális tevékenység (egyesület + alapítvány)	Cél szerinti besorolás: kulturális és információs, kommunikációs tevékenység (egyesület + alapítvány)	Összesen
Tolna	109	217463	187+92 (279)	96+17 (113)	392
Baranya	301	360704	359+134 (493)	234+31 (265)	758
Somogy	246	301429	192+151 (343)	187+36 (223)	566
Fejér	108	417712	266+133 (399)	98+26 (124)	523
Bács-Kiskun	119	503825	240+108 (348)	176+41 (217)	565
Veszprém	217	341317	267+133 (400)	173+95 (268)	668

Meg kell jegyezni, hogy az adatokban van minimális torzítás, mert az egyes vármegyei törvényszékeknél nagyjából 5-10 olyan kulturális szervezet van bejegyezve, melynek nem abban a vármegyében van a székhelye.

5. táblázat: Kulturális besorolású civil szervezetek száma településre és 1000 lakosra lebontva
(saját szerkesztés, Forrás: birosag.hu)

Vármegye	Kulturális besorolású civil szervezet/település	Vármegye	Kulturális besorolású civil szervezet/1000 lakos
Tolna	3,60	Tolna	1,8
Baranya	2,52	Baranya	2,1
Somogy	2,30	Somogy	1,9
Fejér	4,84	Fejér	1,3
Bács-Kiskun	4,75	Bács-Kiskun	1,1
Veszprém	3,08	Veszprém	2,0

A kulturális tevékenységű civil szervezetek mellett fontos szerepe van a helyi gazdaságfejlesztésben a vármegyei LEADER-egyesületeknek, ezek a következők:

- Duna Összeköt Egyesület (Paks és környéke, 13 Tolna vármegyei település)
- Tolnai Hármas Összefogás Nonprofit Kft (Dombóvár és Bonyhád környéke, 36 település)
- Tamási és Térsége LEADER Egyesület (29 település)
- Sárköz-Dunavölgye-Siómente Egyesület (Szekszárd környéke, 24 település)

- további 2 település Értény és Koppányszántó egy Somogy vármegyei egyesülethez tartozik

A civil szervezetek és a helyi gazdaság összefüggésében fontos tényező a pályázati lehetőségek megfelelő, hatékony kihasználása. A kutatás során a Széchényi 2020 Programban megvalósuló vármegyei pályázatokat gyűjtöttem ki, és csak azokat, melyek kapcsolódnak a kulturális gazdaságfejlesztéshez. Ez összesen 27 projekt. További lehetőségek a civil szervezeteknek a kulturális területen az elmúlt 10 évben: Csoóri Sándor Alap, Magyar Falu Program Falusi Civil Alap, Városi Civil Alap, Kubinyi Ágoston Program, Hungarikum pályázat stb.

A bejegyzett civil szervezetek mellett fontos szerepe van a helyi társadalomban az informális közösségeknek is. Példaként kigyűjtöttem a közművelődési statisztika adataiból a lenti táblázatba, hogy a 2019 mennyi csoport, tag és foglalkozás volt a klubok, körök, szakkörök esetében. Az egyéb érdeklődési kör kategóriába többek között a következő tevékenységet találtam: különböző tornák, tánc, méhészek, galambtenyésztők, kertbarátok, foltvarrók, hímzés, olvasóköri, teaház, honismereti kör a teljesség igénye nélkül.

6. táblázat: Klubok, körök, szakkörök Tolna megyében, 2019-es adatok
(Forrás: kultstat.oszk.hu)

	Nyugdíjas	Ifjúsági	Gyermek	Családi	Egyéb, érdeklődési kör szerinti	Összesen
Csoportok száma	90	35	67	30	182	404
Tagok éves átlagos száma összesen	3023	491	890	549	4765	9718
Foglalkozás ok száma összesen	2667	933	1740	440	4083	9863

6. SWOT elemzés Tolna vármegye kulturális gazdaságáról, gazdaságfejlesztéséről

A következő táblázatban gyűjtöttem össze a vármegye azon erősségeit, gyengeségeit, lehetőségeit, veszélyeit, melyek a kulturális gazdasággal kapcsolatosak. Az elemzést az elvégzett kutatások alapján készítettem.

7. táblázat: SWOT-analízis Tolna vármegye kulturális gazdaságáról, gazdaságfejlesztéséről

Erősségek	Gyengeségek
- különböző népcsoportok, kisebbségek, kulturális sokszínűség - szinte minden településen található helyi termék, kézműves termék előállító - jó természeti adottságok - népművészet - erős civil szféra - sok szervezet támogatja a kulturális gazdaságfejlesztést	- kevés szálláshely összességében - kevés országosan ismert turisztikai desztináció - információhiány (kevés kulturális gazdasággal kapcsolatos tartalom a település honlapján pl. helyi termelők, szálláshelyek, alacsony megjelenés országos online felületeken) - Tolna vármegye nem része a Nemzeti Turizmusfejlesztési Stratégia 2030 – Turizmus 2.0 által meghatározott 11 turisztikai térségnek
Lehetőségek	Veszélyek
- állami támogatások, pályázati források hatékony kihasználása - a kulturális gazdaságot támogató, különböző területeken tevékenykedő szervezetek között további együttműködések kialakítása, összehangolt cselekvés, klaszterek kialakítása - növekvő népszerűség a helyi termékek iránt - a kulturális gazdaság szereplőinek folyamatos továbbképzése - modern kommunikációs eszközök, csatornák adta lehetőségek kihasználása	- kevesebb pályázati támogatási lehetőség - a különböző együttműködések, kezdeményezések nem működnek hosszú távon - az elvándorlás és érdektelenség negatív hatása a helyi közösségekre

7. Következtetések, összegzés

A kutatás során az egyes kutatott területekkel kapcsolatban a következő megállapításokra jutottam, következtetéseket vontam le:

Kulturális intézmények:

- törvény alapján kötelező közművelődési és könyvtári települési feladatellátásnak köszönhetően a vármegye minden településén működik közművelődési intézmény vagy színtér és könyvtár.

- kiállítóhelyek nagyjából átlagosan minden második településen találhatók.
- a közművelődési intézmények elsősorban a helyi termelők részére kitelepülési lehetőséggel, vármegye előadónak fellépési lehetőséggel, a múzeumok a kulturális turizmusban betöltött szerepükkel, a könyvtárak pedig a DJP pontok által a digitális tudás átadásával segítik a kulturális gazdaságot

Helyi termékek, kézműves termékek, népművészet:

- szinte minden településen található helyi termelő, kézműves
- az értékesítési módok közül csupán a kosárközösség (vagy dobozrendszer) hiányzik
- a korábbi szakdolgozatomhoz 2018-ban elvégzett kutatáshoz (helyi termékek, kézműves termékek piaca) képest javult a helyi termelők, kézművesek piacra jutási helyzete. Több alkalmanként működő helyi termelői piac is alakult, illetve részben a COVID-járványnak is köszönhetően megerősödött a piacon az online jelenlét (közösségi média, honlapok, webshop)
- hasznos lehet egy összefogó online adatbázis készítése akár vármegyei, akár járási szinten

Kulturális turizmus, kulturális örökség:

- ugyan kevés az országosan ismert turisztikai desztináció a megyében, nagyon gazdag látnivalóban, rejtett értékekben
- lehetőség az irodalmi túrákban (tematikus útvonalak szervezése az irodalmi örökség mentén)
- országos viszonylatban a szálláshelyek tekintetében az egyik legelmaradottabb vármegye,
- hasznos lehetne turisztikai csomagok kialakítására, mint például e fentebb említett irodalmi túrák, de lehet építeni falusi turizmusra, ökoturizmusra is
- kerékpárutak kialakítása, az kerékpárúthálózat további fejlesztése (pl. több éve tervezik a régi Pécs-Bátaszék vasútvonalon Pécsvárad és Bátaszék között kerékpárút kialakítását, ami akár összeköthetné Pécsét Tolna megyével)
- az épített örökség esetében a karbantartásra, felújításra szoruló épületekre, műemlékekre pályázati források előteremtése szükséges
- lehetőség a Siómente turisztikai célra történő hasznosítása bevonva a csatorna mentén fekvő településeket összekapcsolva a természeti környezetet a Siómente kulturális örökségével
- a vármegye turisztikai marketingjének erősítése

Civil szféra, közösségi tőke:

- sok a civil szervezet a megyében, kulturális tevékenységű civil szervezetből átlagosan több, mint 3 jut egy településre
- sok a településeken működő alkotó művelődési közösség (átlagosan 5 közösség/település), kör, szakkör, klub, tevékenységüket tekintve rendkívül változatosak
- sok pályázati forrás jut a megyébe és a településekre a civil szervezeteknek köszönhetően, viszont szükséges a folyamatos pályázati tanácsadás, pályázatíró tanfolyamok szervezése, a kulturális területen ritkán vagy sikertelenül pályázó települések civil szervezeteinek segítése

- kijelenthető, hogy azokon a településeken, ahol jól működnek a civilek, látható nyomai vannak, hogy a település maga is jól működik (településkép, hagyományok őrzése, felújított intézmények)

Összességében kijelenthető a vármegyéről, hogy működik, bizonyos településeken jól működik a helyi kulturális gazdaságfejlesztés, és a kulturális terület sok helyen kapcsolódik a vármegyei, járási, települési fejlesztési koncepciókba. A települések részben önmaguk, részben a vármegyei, térségi szervezetek segítségével képesek kihasználni a kulturális, természeti, társadalmi adottságait a vármegyének. Több már felsorolt együttműködés, kezdeményezés, vármegyei jó példa segíti elő a kulturális gazdaság fejlődését. Viszont ahogy a SWOT-analízisben felsorolt, vagy a néhány sorral feljebb felsorolt lehetőségekből látszik, lehetnek további fejlődési, együttműködési lehetőségek, amik hozzájárulhatnak a vármegye fejlődéséhez a kulturális gazdaság által.

Felhasznált irodalom:

- BÓDAY Pál (felelős szerk.) (2019): Magyarország közigazgatási helynévkönyve, 2019. január 1. Központi Statisztikai Hivatal, Bp. Elérhető: https://www.ksh.hu/docs/hun/hnk/hnk_2019.pdf, letöltés dátuma: 2023. 08. 27.
- Dr. BÓDINÉ Vajda György (felelős szerk.) (2020): Körkép a megyékről, p. 38. Elérhető: https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/korkep_a megyekrol_2020.pdf letöltés dátuma: 2023. 08. 27.
- Prof. Dr. CSATH Magdolna (2018): A kultúra, mint társadalmi tőke és versenyképességi tényező In: Szín Közösségi Művelődés 2018. július 23/3, 5-9. p. Elérhető: http://epa.oszk.hu/01300/01306/00152/pdf/EPA01306_szin_2018_3_04-09.pdf, letöltés dátuma: 2023. 08. 27.
- CZENE Zsolt (2002): A kulturális örökség területfejlesztési megközelítése (The Cultural Heritage in Regional Development Approach) In: Tér és Társadalom 16. évf. 2002/4. Elérhető: http://epa.niif.hu/02200/02251/00010/pdf/EPA02251_Ter_es_tarsadalom1_719.pdf, letöltés dátuma: 2023. 08. 27.
- MAROSÁN Gréta – MÁRKUS Edina (2019): A kreatív gazdaságtól a kulturális alapú gazdaságfejlesztésig In: Kulturális Szemle 12. szám (2019/2. szám) Elérhető: <https://www.kulturalisszemle.hu/12-szam/junior-kutatoj-muhely/marosan-greta-markus-edina-a-kreativ-gazdasagtol-a-kulturalis-alapu-gazdasagfejlesztesig-1>, letöltés dátuma: 2023. 08. 27.
- SIMÁNDI Szilvia – BENKEI-KOVÁCS Balázs (2018): Kulturális turizmus (Tudástár a közösségi művelődésben XII. kötet), NMI Művelődési Intézet Nonprofit Közhasznú Kft. Elérhető: <https://nmi.hu/wp-content/uploads/2019/02/Tud%C3%A1st%C3%A1r-XII.-Kultur%C3%A1lis-turizmus.pdf>, Letöltés dátuma: 2023. 08. 27.
- HOZAM 2001 Vidékfejlesztő és Gazdasági Szolgáltató Kft. és az MSB Fejlesztési Tanácsadó Zrt (2013): TOLNA MEGYE GAZDASÁGFEJLESZTÉSI PROGRAMJA (2. SZ. MUNKAVÁLTOZAT) 2014-2020, Szekszárd. Elérhető: http://www.tolnamegye.hu/teruletfejleszes_2013/131204/TOP_Tolna_Megye_Gazdasagfejlesztesi_Programja_munkaanyag.pdf, letöltés dátuma: 2023. 08. 27.

- Tolna Megyei Általános Művelődési Központ (2011): A kulturális turizmus helyzete és lehetőségei Tolna megyében 2011. (Tanulmány a tolna megyei önkormányzat számára) In: TMÁMK Hírlevél 2011 (V. évfolyam) 11. szám. Elérhető: http://www.tmamk.hu/kiadvanyok/hirlevel_5_11.pdf, Letöltés dátuma: 2023. 08. 27.
- KSH: Fókuszban a megyék 2020. I–III. negyedév. Elérhető: <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/megy/203/index.html>, letöltés dátuma: 2023. 08. 27.
- Civil szervezetek névjegyzéke: <https://birosag.hu/civil-szervezetek-nevjegyzeke> Letöltés dátuma: 2023. 08. 27.
- Kulturális Statisztikai Adatgyűjtő Rendszer: <https://kultstat.oszk.hu/#/home/public> Letöltés dátuma: 2023. 08. 27.
- 1997. évi CXL. törvény a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99700140.tv> letöltés dátuma: 2023. 08. 27.
- 20/2018. (VII. 9.) EMMI rendelet a közművelődési alapszolgáltatások, valamint a közművelődési intézmények és a közösségi színterek követelményeiről <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A1800020.EMM> Letöltés dátuma: 2023. 08. 27.
- 1996. évi XXI. törvény a területfejlesztésről és a területrendezésről <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99600021.tv> Letöltés dátuma: 2023. 08. 27.

Fintor Gábor:

A Tokaj-hegyaljai Szüreti Napok fesztivál összehasonlító vizsgálata (2022-es és 2023-as felmérésekkel) a látogatók szemszögéből

Absztrakt: 2023-ban 950 éves lett Tokaj, a magyarság emblemikus városa, a tokaji aszú névadó települése, hungarikum, világörökségi helyszín (Dankóné és mtsai 2023). Ezért határozott úgy a város képviselő-testülete, hogy 2023-at „Tokaj 950 éves” emlékévvé nyilvánítja, és arra törekszik, hogy az év minden eseménye a jubileum méltó megünneplését szolgálja (267/2022.(XII.22.) határozat (Tokaj Város Önkormányzat). Az emlékév egyik legfontosabb eseménye a Tokaj-hegyaljai Szüreti Napok fesztivál lett Tokajban.

A kutatás során a Tokaj-hegyaljai Szüreti Napok rendezvény látogatói körében végeztünk felmérést 2023. október 6 és 8-a között. A kutatás módszere a kérdőíves adatgyűjtés volt. A válaszadók bázisát a 2023-as évben megrendezett rendezvény résztvevői teszik ki, akik a kérdőíveket a helyszínen töltötték ki. Az elemzéshez használt minta nagysága 357 fő. Az elemzés során tapasztalt belső összefüggéseket és eredményeinket a 2022-ben felvett kérdőíves adatgyűjtés eredményeivel összehasonlítva közöljük. A 2022-es kutatás során használt minta mérete 260 fő.

A rendezvény látogatói bázisa mindkét fesztivál során heterogénnek tekinthető a nem, a korcsoport, és iskolai végzettség szerint is. Mindkét fesztivál esetében a látogatók jellemzően az ország számos pontjáról érkeztek, de legtöbbször Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegyékből. A válaszadók közel 70 százaléka nagyon magas színvonalúnak ítélte meg a rendezvényt, akiknek a kétharmada az interneten értesült az eseményről. A különböző szolgáltatások választásában megfigyelhető mintázat: a borászatok és a szállodában való megállás jellemzően a magasan iskolázott látogatók körében népszerű.

Abstract: In 2023, Tokaj, the emblematic town of the Hungarian nation, the eponymous settlement of Tokaji aszú, a Hungaricum and a World Heritage Site, turned 950 years old (Dankóné et al. 2023). Thus, the town council decided to declare 2023 the commemorative year of "950 years of Tokaj" and to endeavour to ensure that all events of the year would serve to celebrate the anniversary in a worthy manner – resolution (267/2022 (XII.22) (Municipality of Tokaj). One of the most important events of the commemorative year is the Harvest Days festival of Tokaj-Hegyalja.

In the course of the research, a survey was conducted among the spectators of the Harvest Days of Tokaj-Hegyalja event between 6 and 8 October 2023. The research method was questionnaire data collection. The respondent base consists of the participants of the event in 2023, who filled in the questionnaires on the spot. The sample size for the analysis is 357 respondents. The internal correlations and outcomes observed during the analysis are presented in comparison with the results of the questionnaire data collection in 2022. The sample size used for the 2022 survey was 260 persons.

The visitor base of the event during both festivals can be considered heterogeneous in terms of gender, age group, and educational attainment. For both festivals, visitors typically arrived from many parts of the country, but most of them came from the counties of Borsod-Abaúj-Zemplén and Szabolcs-Szatmár-Bereg. Nearly 70 percent of respondents rated the event as very high quality, two thirds of whom obtained information about the event on the internet. A

pattern can be observed in the choice of different services: wineries and hotel stays are typically popular among highly educated visitors.

Bevezetés

Pavluska Valéria országos reprezentatív kutatásának eredményei azt mutatják, hogy a leglátogatottabb kulturális színterek a fesztiválok, a mozik és a könnyűzenei koncertek. Alacsony a könyvtárba és a művelődési házba járók száma, de az olvasási szokások alakulása sem mutat kedvező képet (Pavluska 2016). Hunyadi (2005) azt emelte ki, hogy a művelődési házak látogatása inkább az idősebb, képzetlenebb, kisebb településeken élő lakosságra jellemző, a fiatalok pedig leginkább a moziba és könnyűzenei koncertekre látogatnak el. Dudás és Hunyadi 2003-as, 14–70 év közöttiek körében végzett reprezentatív kutatásának eredményei is azt mutatták, hogy a legnépszerűbb kulturális színterek a mozik és a kiállítások, legkevésbé pedig komolyzenei koncertre jár a magyar lakosság (Dudás - Hunyadi 2005). A Századvég (2018) ötvenháromezer főt magában foglaló vizsgálatából az derül ki, hogy a szórakoztató műfajok a legnépszerűbbek. A magaskultúra (opera, komolyzenei koncert, balett) a társadalom mindössze 1-2 százalékát tudja havi rendszerességgel megszólítani. Részben jelez csak hasonló eredményeket egy 2018-ban készített kutatás (Pavluska és mtsai, 2018: 25), amely szerint a népzenei, világzenei, dzsessz és komolyzenei koncertek, az operett, operaelőadások, balett vagy más táncművészeti előadások, valamint a cirkuszi előadások bizonyultak a legkevésbé látogatott kulturális programnak. A népszerű színterek között azonban nem csak a mozik, a fesztiválok vagy a szórakozóhelyek jelentek meg, hanem a különböző műemlékek, történelmi emlékhelyek és a múzeumok is, sőt, a művelődési házak is a középmezőnyben végeztek. Így egyfajta elmozdulás érzékelhető a különböző kutatások eredményei alapján a közművelődési színterek népszerűségében, amelyet a kulturális statisztika adatai is alátámasztanak: még a pandémiával sújtott 2021-es évben is közel 40 millió látogatási alkalma volt a közművelődésnek országosan, és a könyvtári beiratkozott olvasók és programlátogatók száma is meghaladta a 4 millió főt (Kultstat 2022).

Pavluska (2016) a szabadidőeltöltés aktív formái közé sorolja a fesztiválokat, ezzel foglalkozunk - a továbbiakban - tanulmányunkban.

Fesztiválnak nevezhetünk „minden olyan – egy vagy több téma köré szerveződő, rendszeresen megrendezésre kerülő, egy vagy több helyszínen történő, meghirdetett programmal rendelkező kulturális, művészeti, gasztronómiai – eseménysorozatot, amelynek célja, hogy közönsége részére kiemelten színvonalas, értékközvetítő, minőségi, ismereteket is bővítő és egyben szórakoztató, szabadidős közösségi élményt nyújtson (Sulyok – Sziva 2009 a Magyar Fesztiválszövetség definíciója alapján).

A fesztiválok a turizmus általános, helyi és turisták közötti kapcsolatát tekintve eltérő tulajdonságokkal rendelkeznek. A turizmusban általánosságban jellemző a spontaneitás hiánya, ugyanakkor a fesztiválok esetében ez tetten érhető. A fesztivállátogatók alapvetően nem érzéketlenek a helyi kultúra iránt. A legkomolyabb negatív hatások a helyi lakosok és a fesztivállátogatók kapcsolatából eredhetnek, hisz az egyes fesztiválok és az azon résztvevők a helyi lakosok mindennapi életét megzavarhatják. A fesztiválok a helyi lakosság számára elsődlegesen csak kikapcsolódási pontot jelentenek (Kundi 2013).

A fesztiválturizmus társadalmi-kulturális hatásait vizsgáló tanulmányok az elemzések során a kultúrát legtöbbször a művészeti kultúrával azonosítják, a hatásvizsgálatokhoz pedig a turizmus társadalmi-kulturális hatásainak elemzési módszertanát alkalmazzák.

A fesztiválok pozitív társadalmi-kulturális hatásai a következőkben foglalhatók össze (a Művészeti Fesztiválok Nyilatkozata a Kultúrák Közötti Párbeszédéről 2008 alapján):

- a fesztiválok széles közönséget érnek el;
- a fesztiválok növelik a részvételt, elősegítik a valahová tartozás élményét;
- a fesztiválok fellendítik a kulturális turizmust;
- a fesztivál alkalmas a kultúrák közötti párbeszéd megindítására;
- a fesztivál képes a művészi tudatosság, a menedzserek, munkatársak, önkéntesek növelésére;
- a fesztiválok a helyi közösség kifejezései;
- egyedülálló szerepet játszanak az oktatási kontextusban;
- mindenféle közönség számára nyitott hozzáférést nyújtanak a fesztiválok kulturális tevékenységeihez;
- szembelyezkednek a sztereotípiákkal, előítéletekkel

A fesztiválok elsődleges célja addicionális kulturális érték létrehozása, annak átadása. Kiemelkedő szerepük megmutatkozik a kulturális értékek közvetítésében és elfogadtatásában, valamint a kulturális integráció elősegítésében. Hozzájárulnak az adott desztináció kultúrájáról, értékeiről, valamint az ott élő emberekről alkotott kép pozitív kialakításához, a negatív sztereotípiák leküzdéséhez, valamint a desztináció imázsának pozitív erősítéséhez (Kundi 2013).

A következőkben Tokaj-Hegyaljára fókuszálunk, ahol a térség egyik legrégebbi szüreti fesztiválját, a 2023-ban 91 éves Tokaj-hegyaljai Szüreti Napok rendezvényt vizsgáljuk a látogatók szemszögéből.

A tokaji bor pedig évszázadok óta meghatározó szerepet játszik nemzeti identitásunk alakulásában, hazánk nemzetközi megítélésében, amit a Tokaj-hegyaljai Szüreti Napok méltóképpen közvetít (idén 91 éves a rendezvény, hisz 1932 óta ünneplik) a „Fehér borok, színes kultúra” szlogen jegyében (www.tokajszuretinapok.hu).

A 950 éves Tokaj, a magyarság emblematikus városa, a tokaji aszú névadó települése, hungarikum, világörökségi helyszín (Dankóné és mtsai 2023). Ezért határozott úgy a város képviselő-testülete, hogy 2023-at „Tokaj 950 éves” emlékévvé nyilvánítja, és arra törekszik, hogy az év minden eseménye a jubileum méltó megünneplését szolgálja (267/2022.(XII.22.) határozat (Tokaj Város Önkormányzat). Az emlékév egyik legfontosabb eseménye a Tokaj-hegyaljai Szüreti Napok lett Tokajban.

Mivel a rendezvény nagy tömegeket mozgat meg, ezáltal kiváló lehetőséget teremt, hogy a különböző közösségek, művészeti csoportok a nagyközönség előtt is bemutatkozzanak. A rendezvény egyik legfontosabb „pillanata” – minden évben - a szüreti felvonulás, amelyen mind a 27 hegyaljai település képviselteti magát. Ezen részt vesznek a Borlovagok, a kishíró; felvonulnak hintókocsok, lovasok, mazsorettek, fúvósok, településvezetők, hagyományőrző csoportok.

A rendezvény programelemei:

1. Népünnepély: amatőr és profi előadóművészek szórakoztatják a közönséget, kiemelt hangsúlyt kapnak a családi- és gyermekprogramok.
2. Borászati, SZAKMAI programok: A város főterén és a sétáló utcában kialakítjuk a borászatok utcáját. Az egységes arculatú pavilonokban a borvidék meghatározó borászatai jelennek meg. Fontos eleme a programoknak a szőlő-összeadási ceremónia, amikor a borvidék valamennyi polgármestere – egyedülálló összefogás keretében – Tokajba hozza az adott település szőlőjét, és ebből a következő évre elkészül a „Polgármesterek bora”.

3. Művészeti programok: Az igényes vendégkör igényeinek kiszolgálására egyrészt zenei programokat szervezünk a jazz, a blues műfajaiban; másrészt magas kulturális tartalommal bíró színházi előadásokat.
4. Gasztronómiai programok: Ezek két helyszínen valósulnak meg: a fesztivál központi helyén és az alternatív helyszíneken. (www.tokajszuretinapok.hu)

A kutatás célja, módszere

A kutatás során a Tokaj-hegyaljai Szüreti Napok rendezvény látogatói körében végeztünk elégedettség-felmérést a 2023-as fesztivál alatt kérdezőbiztosok segítségével, akik a háromnapos fesztivál alatt mindennapon dolgoztak 16 órától 21 óráig. A kutatás módszere a kérdőíves adatgyűjtés volt. A válaszadók bázisát a 2023-as évben megrendezett rendezvény résztvevői teszik ki, akik a kérdőíveket a helyszínen töltötték ki, a kérdezőbiztosok tapasztalatai alapján az elutasítás mértéke csekély volt. Az elemzéshez használt minta nagysága 357 fő (a fesztiválon részt vettek száma a becslések alapján 10 ezer ötszáz fő volt). Az elemzés során tapasztalt belső összefüggéseket és eredményeinket a 2022-ben felvett kérdőíves adatgyűjtés eredményeivel összehasonlítva közöljük. A 2022-es kutatás során használt minta mérete 260 fő. A minták nem tekinthetők valószínűségi mintavételeknek, az eredmények tájékoztató jellegűek és főként a belső összefüggések vizsgálatára alkalmasak. Ugyanakkor kiváló origót jelent a következő évek szervezéséhez.

Az elemzés bázisát helyszíni, önkitöltős felmérés adja. A kutatás eredményei nem feltétlenül reprezentálják a Tokaj-hegyaljai Szüreti Napok rendezvényein résztvevő látogatók teljes halmazát, tehát a kitöltői bázis belső megoszlásaira vonatkozóan kaptunk releváns eredményeket. Az adatok általánosíthatóságával szemben felmerülő problémák között meg kell említeni az önszelekciós torzítást, tehát azt, hogy a válaszadók és a nem válaszadók eltérhetnek egymástól. A továbbiakban a 357 fős minta adatait nyers formában (azaz releváns populáció hiányában utólagos rétegzési és súlyozási eljárás nélkül) közöljük.

Egy rendezvény látogatóinak vizsgálatára számos módszerrel van lehetőségünk. Kvalitatív technikák közül választhatjuk azt, hogy néhány kiválasztott látogatóval mélyinterjút készítünk, aminek a keretein belül megvizsgálhatjuk a látogatók attitűdjeit, motivációit a rendezvénnyel és az előadásokkal kapcsolatban. Ilyen esetekben általában 10-20 résztvevővel van lehetőség interjút készíteni és habár néhány tényezőt mélyen meg tudunk ismerni, a résztvevői bázis demográfiai mintázatát nem tudjuk megismerni és a látogatók általános véleményére vonatkozóan sem tudunk következtetni. Másik potenciális kvalitatív technika a fókuszcsoportos kutatási módszer, mely esetében egyszerre több, jellemzően 6-7 résztvevővel van lehetőség egy csoportos beszélgetés formájában. Fókuszcsoportos kutatások esetében fontos, hogy legyen valamilyen előzetes ismeretünk a vizsgált populációról, hogy valamilyen dimenzió mentén (korcsoport, településtípus, iskolázottság) homogén csoportokat tudjunk szervezni, ami mentén célzott kérdéseket tudunk vizsgálni. Ebben az esetben már megismerhetünk valamilyen mintázatot a véleményeken belül, de csoportosítás problémás, mert általában rendezvények látogatói esetében csak feltételezésekkel tudunk élni, ami félrevezető eredményekhez vezethet. Ahhoz, hogy a látogatói bázisra vonatkozóan általánosítható eredményekhez juthassunk kvantitatív technikát is alkalmazhatunk, mely, habár nem alkalmas a vélemények mély megismerésére, egy jól strukturált kérdőív segítségével a motivációk, vélemények és az ezekhez kapcsolódó mintázat megfelelő részletezettséggel felderíthetőek. Egy rendezvény esetében a kérdőíves módszert önkitöltős,

vagy kérdező segítségével zajló kitöltéssel is elvégezhetjük (illetve telefonon is, de ez rendezvények esetében nem kivitelezhető). Mivel a rendezvényeken jellemzően sokan fordulnak meg és kérdezővel zajló adatgyűjtés esetében ehhez nagy humán erőforrás szükséges (ami magas költséggel jár és lassítja az adatgyűjtést), az önkitöltős kérdőíves módszer a jellemző eszköz. Ekkor a válaszadók saját maguk olvassák el és válaszolják meg a kérdéseket, ezzel pedig nagyszámú és gyors adatgyűjtést biztosíthatunk úgy, hogy a válaszadás anonim marad. Mindezek a szempontok alapján az önkitöltős kérdőíves adatgyűjtés mellett döntöttünk.

A kutatás eredményei

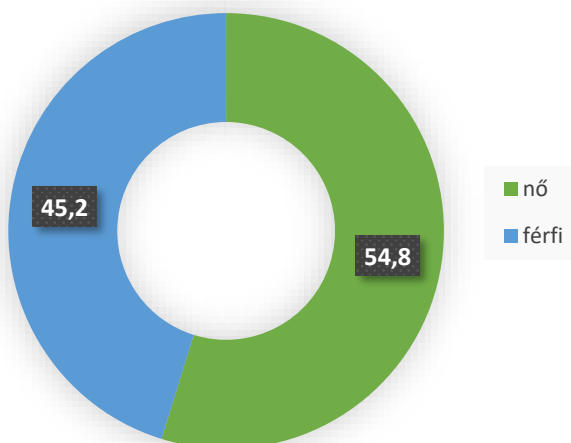
A következőkben a felvett kérdőíves adatok segítségével mutatjuk be a látogatói bázist és a rendezvénnyel kapcsolatos véleményeket, értékeléseket. A kutatás fő kérdése az, hogy kik fordulnak meg a rendezvényen, milyen motivációkon keresztül érkeznek ide és milyen véleménnyel vannak a szolgáltatásokkal kapcsolatban.

Elsőként a Tokaj-hegyaljai Szüreti Napok 2023-as fesztivál során vizsgált látogatóközönségének főbb demográfiai jellemzőit mutatjuk be, összehasonlítva azt a 2022-es látogatóközönség demográfiai jellemzőivel.

Az 1. ábra alapján látható, hogy nem szempontjából a résztvevők tábora kiegyenlítettnek tekinthető, a 2023-as rendezvény látogatóinak 54,8 százaléka nő volt, míg 45,2 százalékuk férfi. 2022-ben a résztvevők 56,5 százaléka volt nő, és 46,5 százalékuk volt férfi. A két adatfelvétel adatai között jelentős különbség nem tapasztalható.

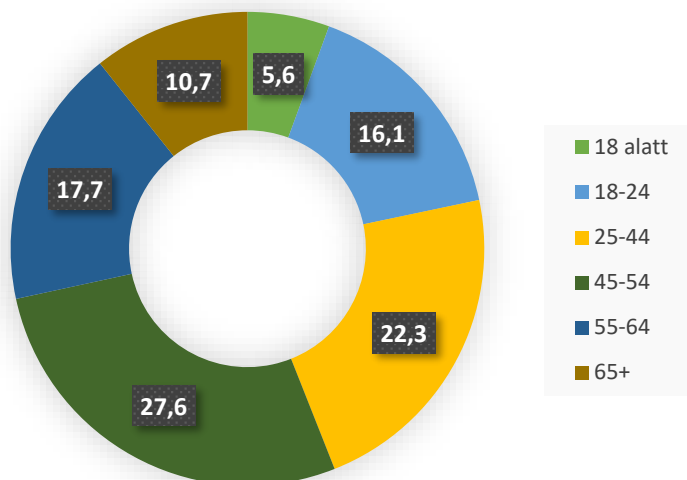
1. ábra: A 2023-as rendezvény látogatói nem alapján (%)

Megjegyzés: az adatok bázisa a teljes minta (2022-ben 260, 2023-ban 357 fő)

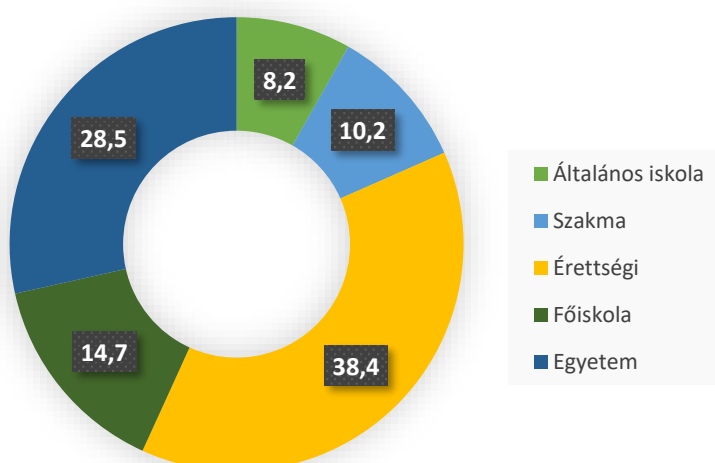
A 2. ábrán megfigyelhetjük, hogy az életkor dimenzió mentén szintén kiegyenlített a látogatók megoszlása 2023-ban. A 2022-es fesztivál tendenciáját követve az ideit (2023-as) is a 45-54 évesek (27,6 százalék) és a 25-44 évesek (22,3 százalék) közül vettek részt a legtöbben a rendezvényen, 2022-ben 45-54 évesek a 27,4 százalékát, a 25-44 évesek pedig 26,6 százalékát tették ki a látogatói bázisnak. Az előző évtől eltérően a 18-24 éves korcsoport jelenléte 20,5 százalékról 16,1 százalékra csökkent, míg az 55-64 éves korosztály aránya 13,9 százalékról 17,7 százalékra nőtt. A 18 év alattiak (5,6 százalék) részvételi arányában is növekedés észlelhető (2022-ben 1,9 százalék).

2. ábra: A 2023-as rendezvény látogatói korcsoport alapján (%)
Megjegyzés: az adatok bázisa a teljes minta (2022-ben 260, 2023-ban 357 fő)

Iskolai végzettség alapján is heterogenitás tapasztalható a látogatói bázist illetően, a két vizsgált fesztivál között jelentős eltérések nem mutatkoznak. A legtöbb látogató legmagasabb iskolai végzettsége az érettségi. Az érettséggel rendelkezők 2023-ban a válaszadók 38,4 százalékát tették ki. Egyetemi vagy főiskolai végzettséggel rendelkezik a látogatók több, mint 40 százaléka mindkét vizsgált rendezvényben. 2023-ban 3,5-ről 8,2 százalékra nőtt azonban azon résztvevők aránya, akiknek legmagasabb iskolai végzettsége az általános iskola.

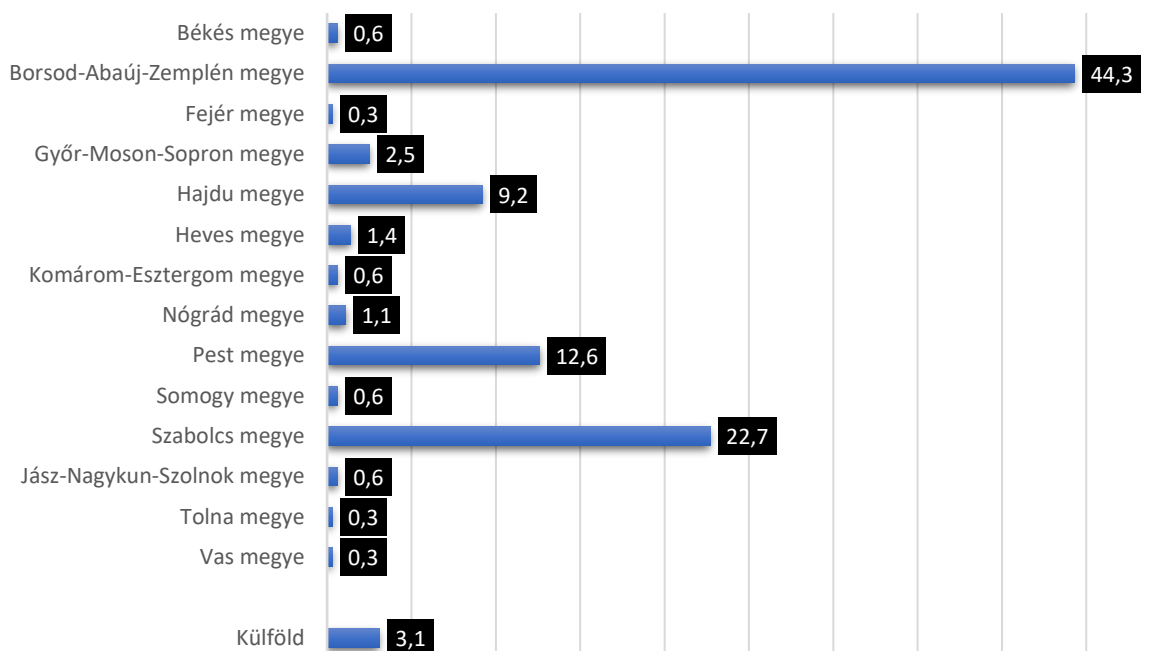
3. ábra: A 2023-as rendezvény látogatói iskolai végzettség alapján (%)
Megjegyzés: az adatok bázisa a teljes minta (2022-ben 260, 2023-ban 357 fő)

A 4. ábrán látható, hogy az ország számos területéről érkeztek látogatók a Tokaj-hegyaljai Szüreti Napok rendezvényére a 2023-ban. A legtöbbben vagy Borsod-Abaúj-Zemplén vármegyéből (2022-ben 36,2 százalék; 2023-ban 44,3 százalék) vagy Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegyéből (2022-ben 31,5 százalék; 2023-ban 22,7 százalék) érkeztek a rendezvényre mindkét fesztivál alatt. 2023-ban az előző évi adatokhoz hasonlóan a résztvevők nagyjából

együtizede érkezett Pest megyéből (12,6 százalék), illetve Hajdu megyéből (9,2 százalék). Míg 2022-ben a válaszadók 2,3 százaléka érkezett külföldről a rendezvényre, addig 2023-ban 3,1 százalékra nőtt az arányuk a résztvevők között.

4. ábra: A 2023-as rendezvény látogatói lakóhely alapján (%)
Megjegyzés: az adatok bázisa a teljes minta (2022-ben 260, 2023-ban 357 fő)

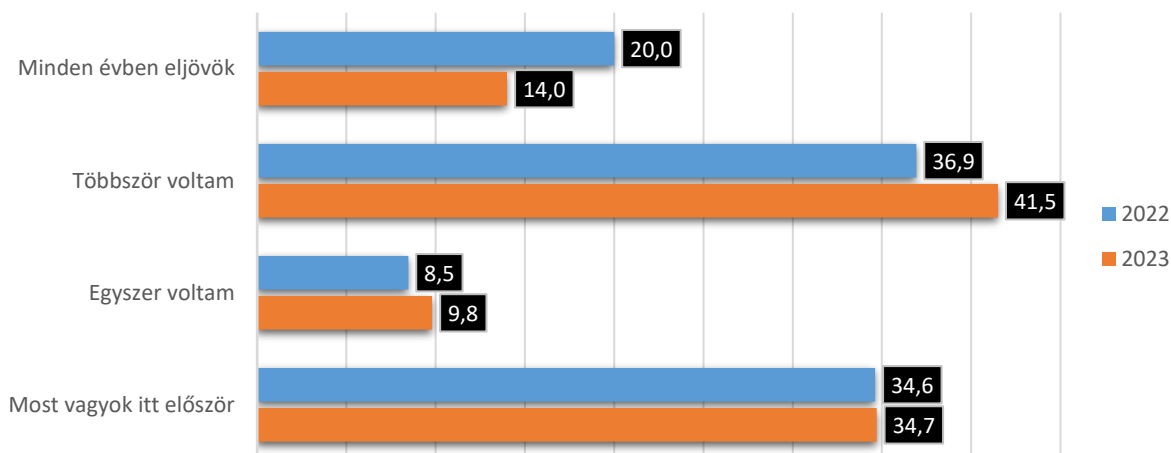

A kérdőívben a válaszadók lakóhelye is megkérdezésre került, amely település-szinten áll rendelkezésünkre.

A kutatás elsődleges célja az rendezvénnyel kapcsolatos vélemények felmérése volt, illetve a résztvevők elégedettségére és helyi szokásaira vonatkozó adatok gyűjtése. A következőkben az ezekre a dimenziókra vonatkozó adatok kerülnek bemutatásra a megkérdezett látogatói bázis válaszai alapján.

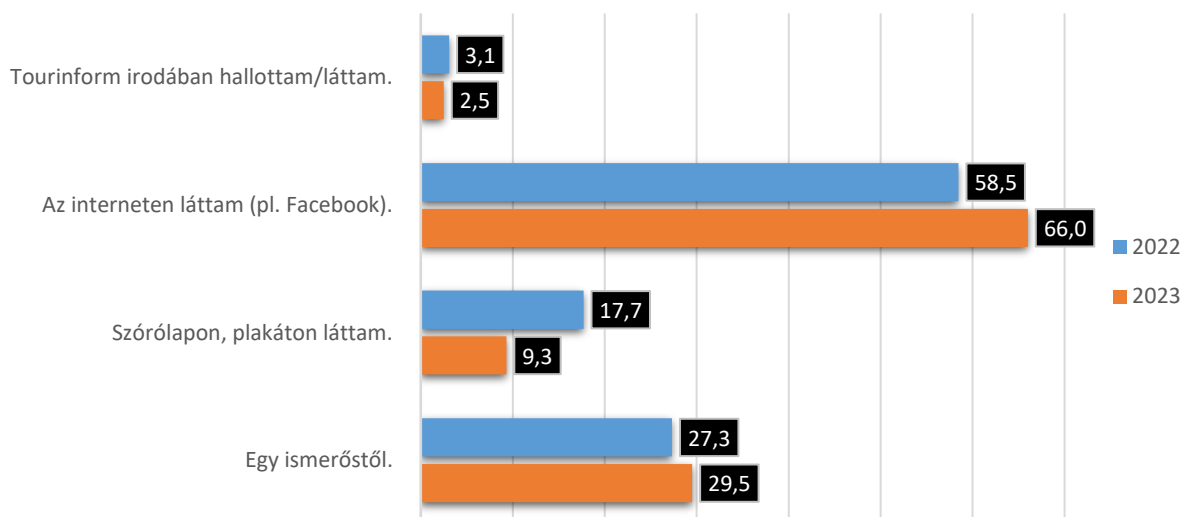
Az 5. ábrán látható, hogy mindkét vizsgált fesztivál esetében a látogatók nagyjából egyharmada (35 százalék) először járt a Szüreti Napokon, illetve nagyjából egytizedük esetében az aktuális fesztivál már a második alkalom volt. 2022-ben a válaszadók 20 százaléka vallotta, hogy minden évben ellátogat a rendezvényre, azonban ez az arány a 2023-as látogatói bázis esetében 14 százalékra csökkent. 36,9 százalékról 41,5 százalékra nőtt viszont azon résztvevők száma, akik többször voltak már a Szüreti Napok rendezvényen.

5. ábra: Járt már a Tokaj-hegyaljai Szüreti Napok rendezvényen? (%)
Megjegyzés: az adatok bázisa a teljes minta (2022-ben 260, 2023-ban 357 fő)

Marketing szempontjából lényeges felmérni azt is, hogy honnan értesültek a látogatók az eseményről. 2023-ban válaszadók kétharmada az interneten értesült a Szüreti Napok rendezvényről, ami majdnem 8 százalékponttal haladja meg a 2022-es eseményen interneten értesülők arányát (6. ábra). Jelentősen csökkent azon résztvevők aránya, akik szórólapon vagy plakáton értesültek a rendezvényről, a 17,7 százalékos arányhoz képest 2023-ban csak a válaszadók 9,3 százaléka tartozik ezen csoportba. Az ismerőseiktől nagyjából a résztvevők 30 százaléka értesül a rendezvényről, míg Tourinform irodában csak a válaszadók töredéke (3 százalék) mindkét fesztivál adatai alapján.

6. ábra: Honnan értesült az eseményről? (%)
Megjegyzés: az adatok bázisa a teljes minta (2022-ben 260, 2023-ban 357 fő)

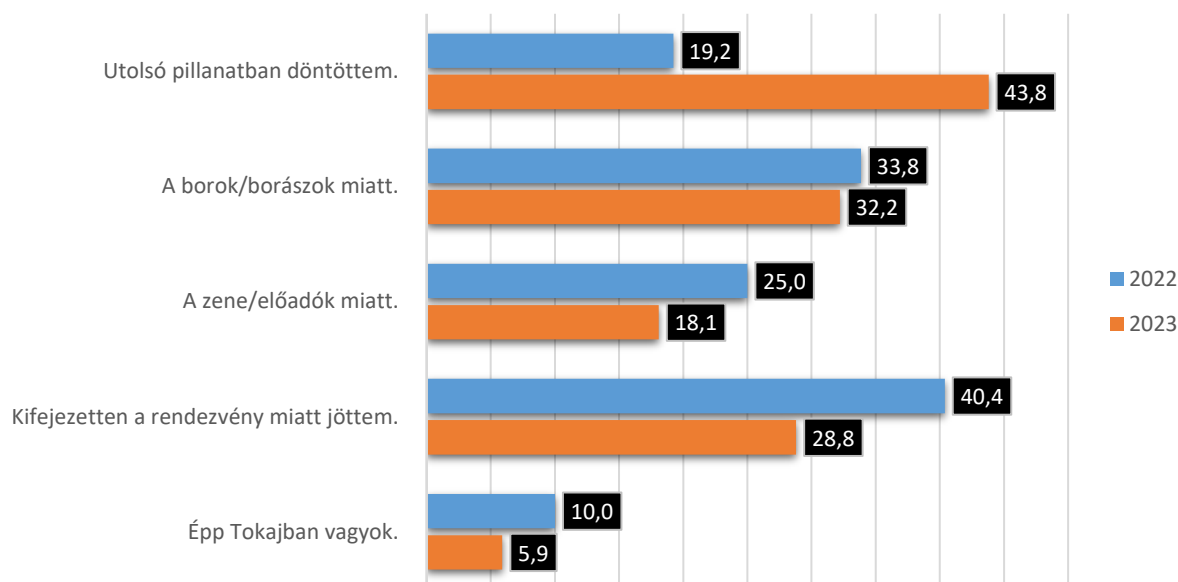

A látogatók körében eltérően alakulnak a rendezvényre látogatás céljának tendenciái (7. ábra): míg 2022-ben a kitöltők 40 százaléka kifejezetten a rendezvény miatt érkezett Tokajba, addig 2023-ban ez csak a válaszadók 28,8 százalékára igaz. Az aktuális (2023-as) fesztiválon a résztvevők jelentős része (43,8 százaléka) utolsó pillanatban döntött úgy, hogy ellátogat a rendezvényre, míg ez az arány 2022-ben 19,2 százalék volt. Csökkent azoknak az aránya, akiket

a zenei programok vonzottak a rendezvényre, illetve azon résztvevőké is, akik a rendezvény ideje alatt épp Tokajban voltak és csak emiatt látogattak a rendezvényre. A borok és borászatok miatt érkező látogatók aránya 2023-ban is 33 százalék körül mozog.

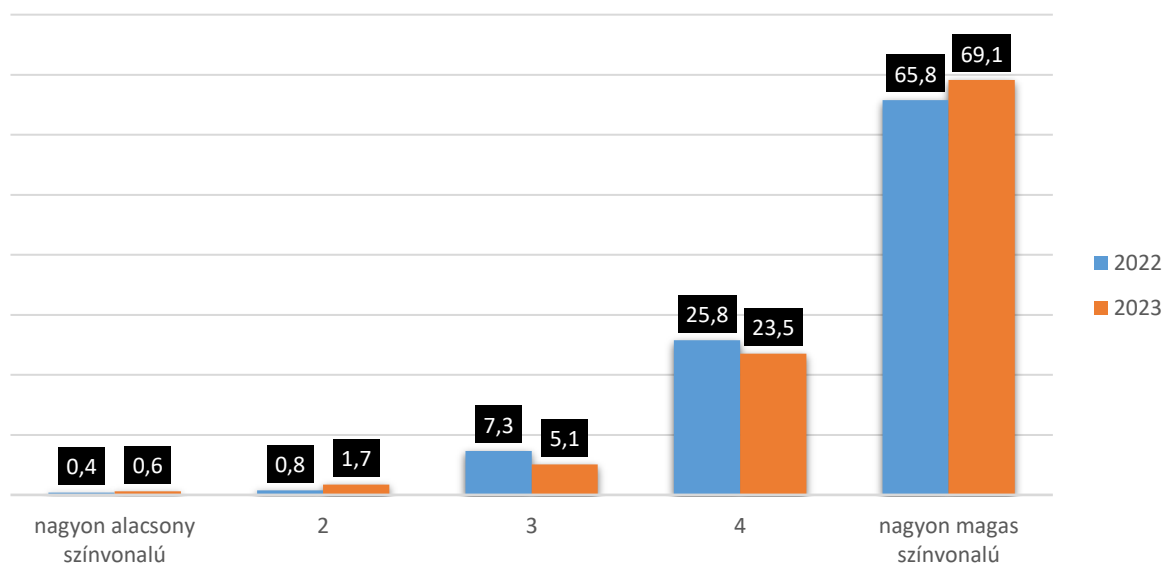
7. ábra: Milyen céllal jött a rendezvényre? (%)

Megjegyzés: az adatok bázisa a teljes minta (2022-ben 260, 2023-ban 357 fő)

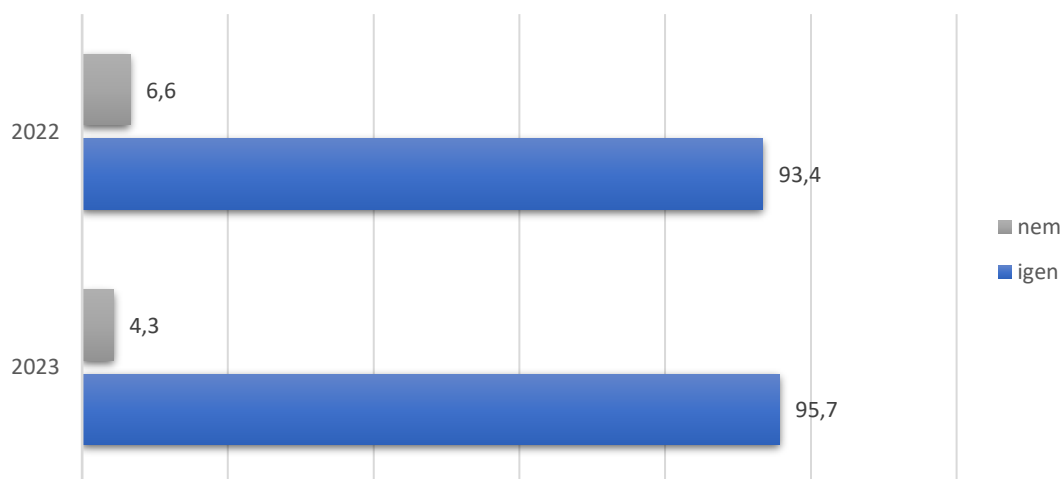
A rendezvényt 2022-ben a válaszadók 65,8 százaléka ítélte nagyon magas színvonalúnak, míg ez az arány 2023-ban már majdnem 70 százalékra emelkedett (8. ábra). Az 1-től 5-ig terjedő skálán (ahol az 5-ös érték jelentette a 'nagyon magas színvonalú' válaszlehetőséget) mindkét évben a résztvevők nagyjából negyede értékelte a rendezvény színvonalát 4-esre. Csökkent azok aránya, akik 3-asra értékelték a rendezvény színvonalát. A 2-es és 1-es értékeket jelölők elenyésző arányban vannak csak jelen a mintákban.

8. ábra: Milyennek ítéli meg a rendezvény színvonalát? (%)
Megjegyzés: az adatok bázisa a teljes minta (2022-ben 260, 2023-ban 357 fő)

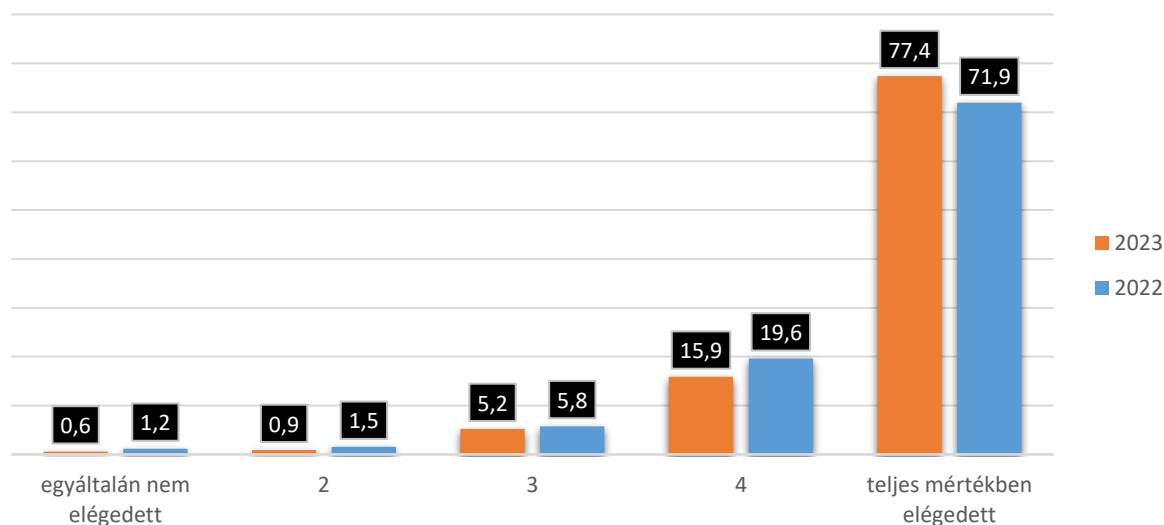
A 9. ábrán megfigyelhetjük, hogy 2022-ben a résztvevők 93,4 százaléka válaszolta azt, hogy eljönne a rákövetkező évben is a rendezvényre, míg 2023-ban a válaszadók 96 százaléka adott arra utaló választ, hogy jövőre is visszatérne a rendezvényre.

9. ábra: Jövőre eljönne újra? (%)
Megjegyzés: az adatok bázisa a teljes minta (2022-ben 260, 2023-ban 357 fő)

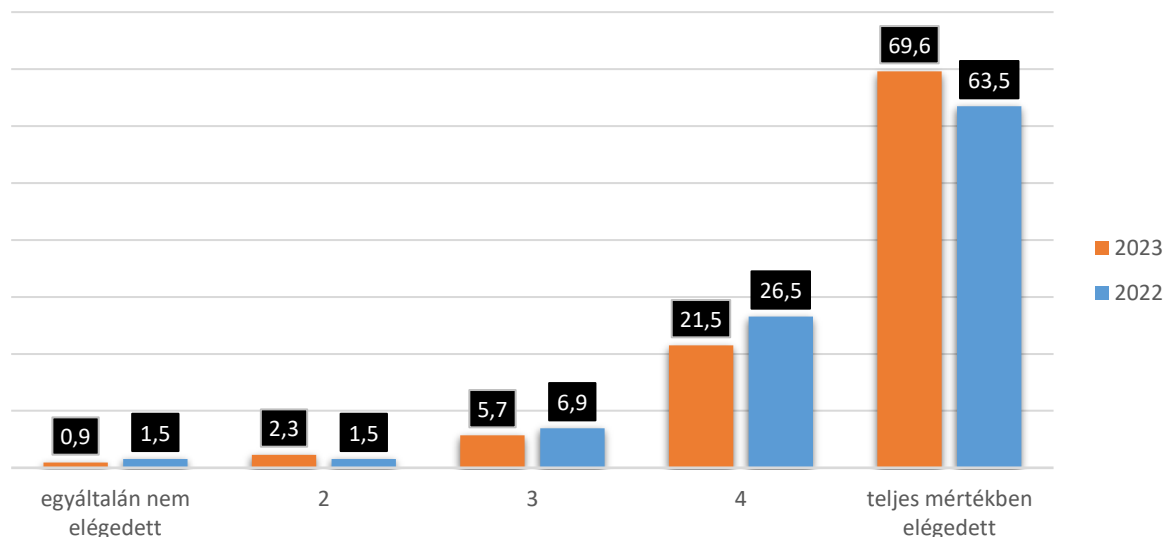
Az általános elégedettség tendenciái után megvizsgáljuk a bizonyos szolgáltatásokkal kapcsolatos elégedettség jellemzőit is. Hasonló eredményeket tapasztalunk a borászatokkal való elégedettség kapcsán, mint amiket a rendezvény színvonalának megítélésekor kaptunk. Míg 2022-ben a látogatók 71,9 százaléka volt teljes mértékben elégedett a borászatokkal a rendezvényen, addig ez az arány 2023-ban már 77,4 százalék volt (10. ábra). Az elégedetlennek tekinthetők aránya elenyésző.

10. ábra: Mennyire elégedett a borászatokkal? (%)
Megjegyzés: az adatok bázisa a teljes minta (2022-ben 260, 2023-ban 357 fő)

A borászatokhoz hasonlóan a vásár, az árusok és az ételek megítélése is igen kedvező (11. ábra). Mindkét évben a résztvevők nagyjából kétharmada teljes mértékben elégedett volt az említett szolgáltatások minőségével.

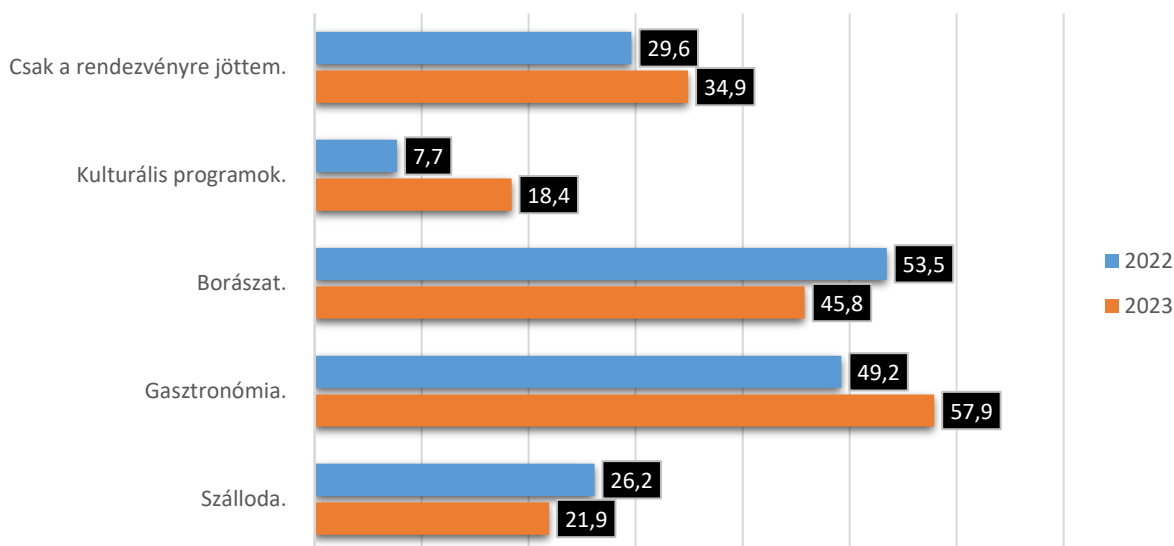
11. ábra: Mennyire elégedett a vásárral, az árusokkal, az ételekkel? (%)
Megjegyzés: az adatok bázisa a teljes minta (2022-ben 260, 2023-ban 357 fő)

A rendezvény alatt a látogatók számos szolgáltatást vettek igénybe Tokajban, ezen a téren több eltérést is tapasztalunk a két vizsgált fesztivál között, melyeket a 12. ábra tartalmaz. Míg a 2022-es fesztiválon a borászatok voltak a legnépszerűbb szolgáltatások, addig 2023-ban a gasztronómiával kapcsolatos szolgáltatások bizonyultak a legkedveltebbnek, mivel a látogatók 57,9 százaléka vette igénybe őket Tokajban tartózkodása alatt. A borászatok szorultak a második helyre, a válaszadók 45,8 százaléka vett igénybe borászattal kapcsolatos szolgáltatást, ami lényegesen kevesebb mint a 2022-es látogatói bázis adatai alapján tapasztalt 53,5 százalék. Szállodában idén (2023-ban) is a résztvevők nagyjából egynegyede szállt meg. A kulturális programokon való részvétel a 2023-as válaszadói bázis esetében megnövekedett, a látogatók

18,4 százaléka vett részt kulturális programokon, ami több mint kétszerese a 2022-ben tapasztalt aránynak (7,7 százalék). A résztvevők között továbbra is jelen van egy nagyjából 30 százalékos látogatói bázis, akik csak a rendezvényre érkeznek Tokajba, és nem vesznek igénybe semmilyen szolgáltatást.

12. ábra: Tokajban milyen szolgáltatásokat vett igénybe itt tartózkodása alatt? (%)
Megjegyzés: az adatok bázisa a teljes minta (2022-ben 260, 2023-ban 357 fő)

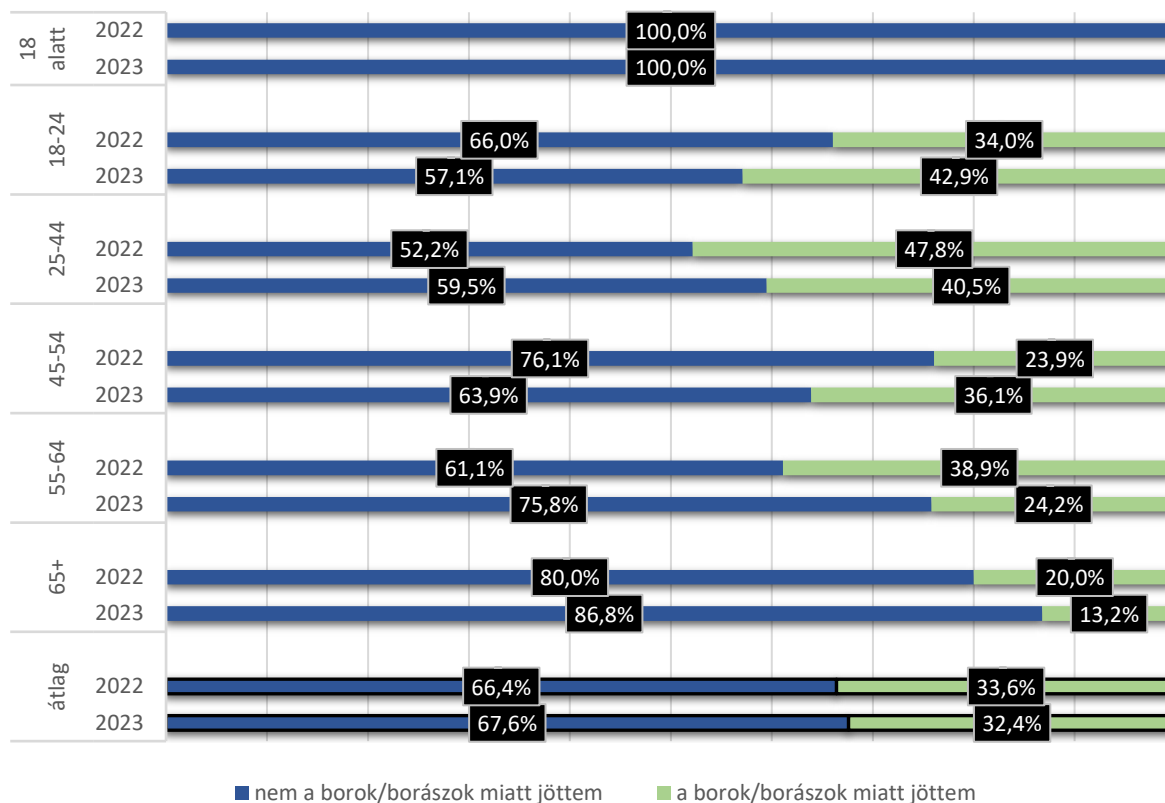

A következőkben néhány kétdimenziós összefüggést mutatunk be. Ennek célja az, hogy a demográfiai változók mentén megmutassuk az eltérő szokásokat, potenciálisan fellelhető mintázatokat a szolgáltatások igénybevételével, értesüléssel és a Szüreti Napokon való részvétel gyakoriságával kapcsolatban. Ebben a részben kizárólag a statisztikai szempontból szignifikáns összefüggéseket mutatjuk be, a nem szignifikáns különbségeket nem közöljük.

Azt vizsgálva, hogy mely látogatói csoportokat vonzott kifejezetten a helyi borok/borászok jelenléte, szignifikáns különbségeket tapasztalhatunk a válaszadók korcsoportja alapján mindkét vizsgált rendezvényen (13. ábra). Míg 2022-ben a 45-54 éves korosztály 23,9 százaléka érkezett kifejezetten a borok miatt a Szüreti Napokra, ami jelentősen alacsonyabb, mint a 2022-es átlag (33,6 százalék), addig 2023-ban ezen korosztály 36,1 százaléka érkezett a borok miatt a rendezvényre, ami viszont nem tér el markánsan az aktuális évi átlagtól (32,4 százalék). A két fesztivál között jelentős különbség mutatkozik a 18-24 éves korosztály esetében. 2022-ben a 18-24 évesek 34 százaléka érkezett a borok miatt a rendezvényre, ami átlagkörfüli érték volt abban az évben. Ezzel szemben 2023-ban a 18-24 éves korcsoport 42,9 százaléka a borok miatt látogatott a Szüreti Napokra, mely meghaladja a 2023-as évi átlagot (32,4 százalék). Az 55-64 éves korosztály esetében azonban csökkenés látható, hisz a 2022-es évben átlag fölötti arányban érkeztek a rendezvényre ezen korosztály résztvevői, viszont 2023-ban jóval az átlag alatti arányban válaszolták azt, hogy a borok miatt látogattak a rendezvényre.

13. ábra: A borok/borászok miatt. Milyen céllal jött a rendezvényre? – a válaszadó korcsoportja alapján (%)

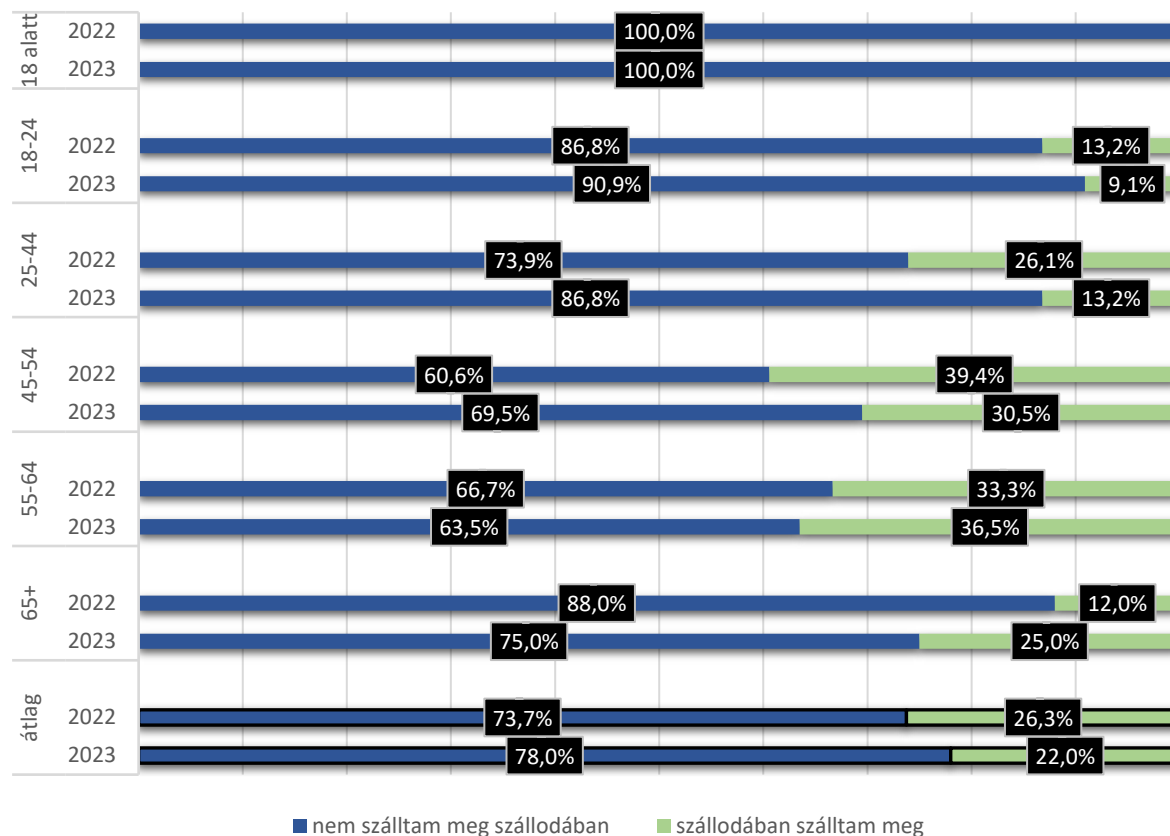
Megjegyzés: az adatok bázisa a teljes minta (2022-ben 260, 2023-ban 357 fő). Az életkor és az adott motiváció közötti összefüggés mindkét évben szignifikáns (95 százalékos szinten a khi-négyzet próba p -értéke $<0,05$)

Szállodai szolgáltatást 2022-ben főként a középkorúak (45-54 évesek) vettek igénybe, azonban 2023-ban az idősebb korosztályra (55-64 évesek) volt jellemző a szállodában való megszállás (14. ábra). Míg a 65 év felettiek 2022-ben csekély arányban (12 százalék) szálltak meg szállodában, addig 2023-ban már átlagkörüli arányban (25 százalék) vettek igénybe szállodai szolgáltatásokat. A 25-44 éves és a 45-54 éves korosztályok esetében 2022-höz viszonyítva csökkent azok aránya, akik szállodában szállnak meg a rendezvény ideje alatt.

14. ábra: Szálloda. Tokajban milyen szolgáltatásokat vett igénybe itt tartózkodása alatt? – a válaszadó korcsoportja alapján (%)

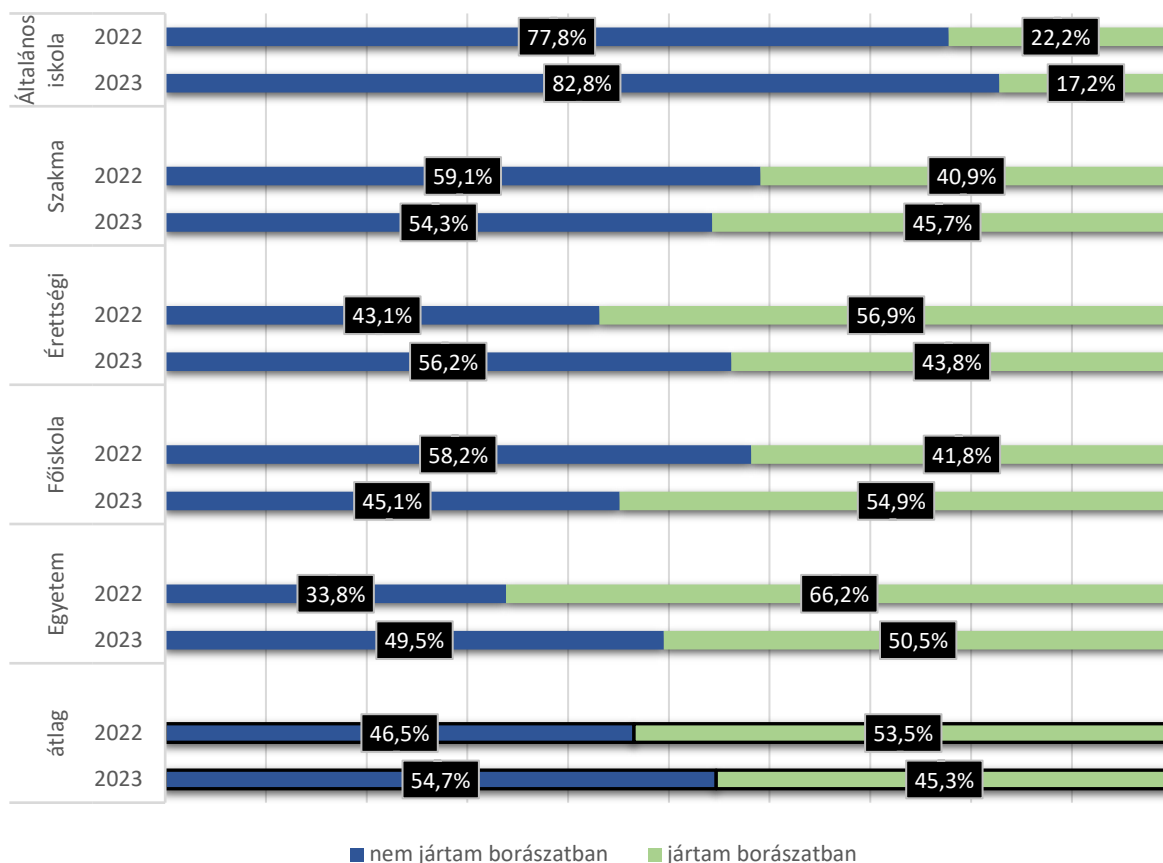
Megjegyzés: az adatok bázisa a teljes minta (2022-ben 260, 2023-ban 357 fő). Az életkor és az adott szolgáltatás közötti összefüggés mindkét évben szignifikáns (95 százalékos szinten a khi-négyzet próba p -értéke $<0,05$)

Az igénybe vett szolgáltatásokat az iskolai végzettség mentén vizsgáltuk meg. A 15. ábrán látható, hogy a 2022-es átlaghoz (53,5 százalék) képest 2023-ban csökkent azon látogatók aránya, akik jártak borászatban Tokajban tartózkodásuk alatt (45,3 százalék). 2022-ben az egyetemest végzettek kétharmada vett igénybe borászati szolgáltatásokat, míg 2023-ban csak a felük. Ilyesfajta csökkenés érzékelhető az érettségivel rendelkezők körében is, akiknek 56,9 százalékuk járt borászatban a tavalyi szezonban, azonban idén csak 43,8 százalékuk. A főiskolai végzettséggel rendelkezők 54,9 százaléka vett igénybe borászati szolgáltatást az aktuális (2023-as) évben, ami meghaladja az átlagot (45,3 százalék). A főiskolai végzettséggel rendelkezők esetében tehát növekedés történt, hisz 2022-ben 41,9 százalékuk járt borászatban, ami jelentősen alacsonyabb volt az átlagnál (53,5 százalék).

15. ábra: Borászat. Tokajban milyen szolgáltatásokat vett igénybe itt tartózkodása alatt? – a válaszadó iskolai végzettsége alapján (%)

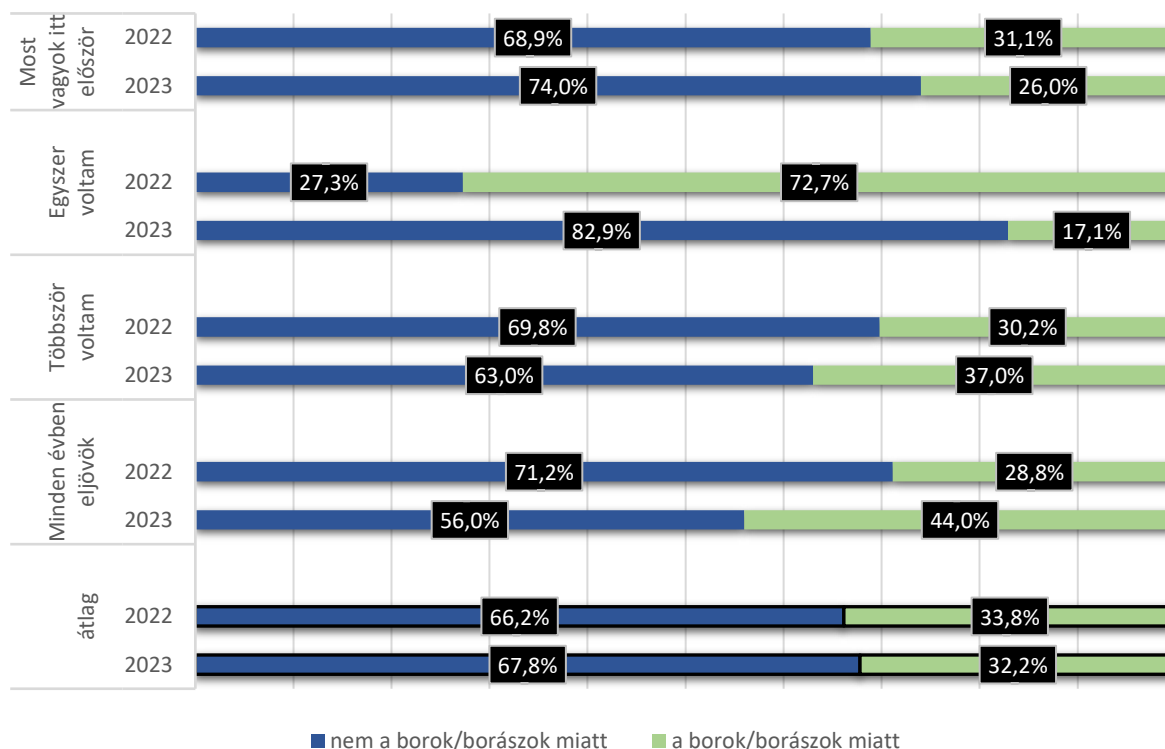
Megjegyzés: az adatok bázisa a teljes minta (2022-ben 260, 2023-ban 357 fő). Az életkor és az adott szolgáltatás közötti összefüggés mindkét évben szignifikáns (95 százalékos szinten a khi-négyzet próba p -értéke $<0,05$)

2022-ben a borok és a borászatok jellemzően azokat vonzották, akik csak másodjára jártak a rendezvényen (72,7 százalék), és legkevésbé azokat, akik minden évben eljönnek a rendezvényre (22,8 százalék, 16. ábra). A 2023-as szezonban viszont azok érkeztek kifejezetten a borok miatt a Szüreti Napokra, akik vagy többször jártak már a rendezvényen (37 százalék), vagy minden évben eljönnek (44 százalék). Ezzel ellentétben azok, akik csak másodjára jártak a rendezvényen csekély arányban (17,1 százalék) érkeztek a borászatok miatt.

16. ábra: A borok/borászok miatt. Milyen céllal jött a rendezvényre? – az alapján, hogy járt-e már korábban a rendezvényen (%)

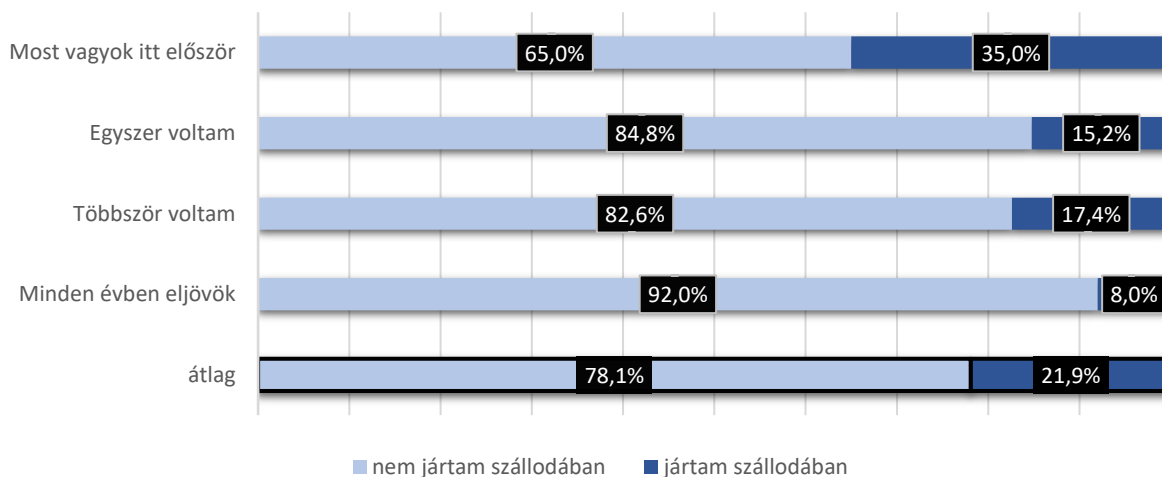
Megjegyzés: az adatok bázisa a teljes minta (2022-ben 260, 2023-ban 357 fő). Az életkor és az adott motiváció közötti összefüggés mindkét évben szignifikáns (95 százalékos szinten a khi-négyzet próba p -értéke <0,05)

A következőkben azon összefüggések kerülnek bemutatásra, melyek kizárólag a 2023-as szezonban voltak szignifikánsak. Az igénybe vett szolgáltatásokat az alapján vizsgáltuk, hogy jártak-e már korábban a résztvevők a Szüreti Napok rendezvényén (17. ábra). Szállodai szolgáltatásokat jellemzően azok vettek igénybe, akik először jártak a rendezvényen (35 százalék). Viszont azok, akik már legalább egyszer jártak a Szüreti Napokon, az átlagnál (21,9 százalék) kisebb arányban szálltak meg szállodában, főleg azok a résztvevők, akik minden évben ellátogatnak a rendezvényre (8 százalék).

17. ábra: Szálloda. Tokajban milyen szolgáltatásokat vett igénybe itt tartózkodása alatt? – az alapján, hogy járt-e már korábban a rendezvényen (%)

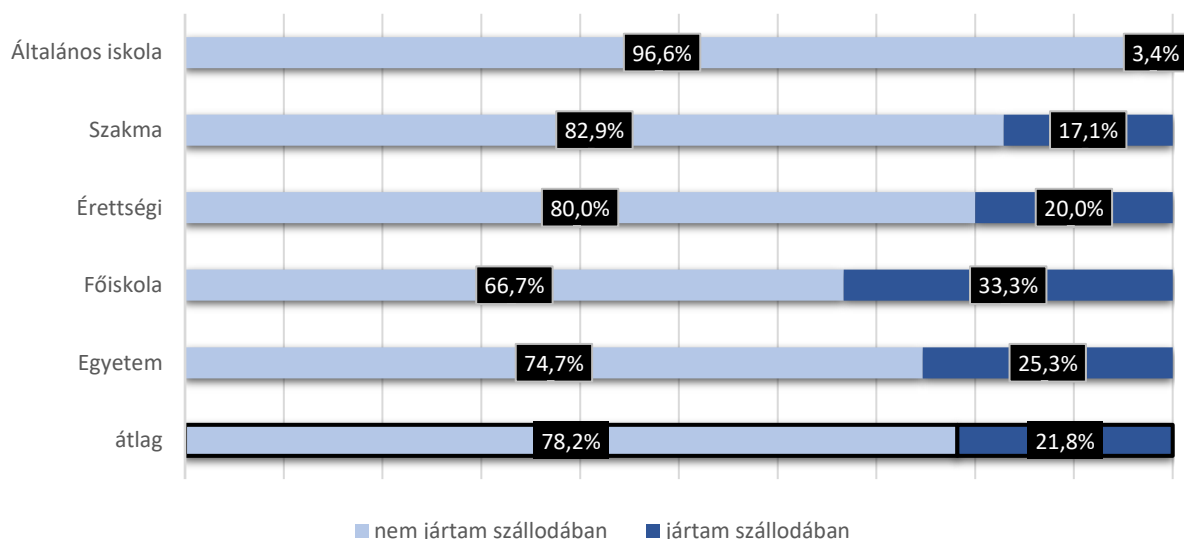
Megjegyzés: az adatok bázisa a teljes minta (2022-ben 260, 2023-ban 357 fő). A vizsgált két változó közötti összefüggés szignifikáns (95 százalékos szinten a khi-négyzet próba p -értéke <0,05)

A szállodai szolgáltatások igénybevétele összefügg a válaszadók iskolai végzettségével is. A 18. ábrán látható, hogy átlagosan a résztvevők 21,8 százaléka szállt meg szállodában. Jellemzően a főiskolai végzettséggel rendelkezők (33,3 százalék) és az egyetemi végzettséggel rendelkezők (25,3 százalék) vettek igénybe szállodai szolgáltatást. Az érettségivel és szakmai végzettséggel rendelkezők átlagközele arányban szálltak meg szállodában (rendre 20 százalék, illetve 17,1 százalék), azonban azok, akiknek a legmagasabb iskolai végzettsége az általános iskola csekély arányban (3,4 százalék) szálltak meg szállodában Tokajban tartózkodásuk alatt.

18. ábra: Szálloda. Tokajban milyen szolgáltatásokat vett igénybe itt tartózkodása alatt? – a válaszadó iskolai végzettsége alapján (%)

Megjegyzés: az adatok bázisa a teljes minta (2022-ben 260, 2023-ban 357 fő). A vizsgált két változó közötti összefüggés szignifikáns (95 százalékos szinten a khi-négyzet próba p -értéke $<0,05$)

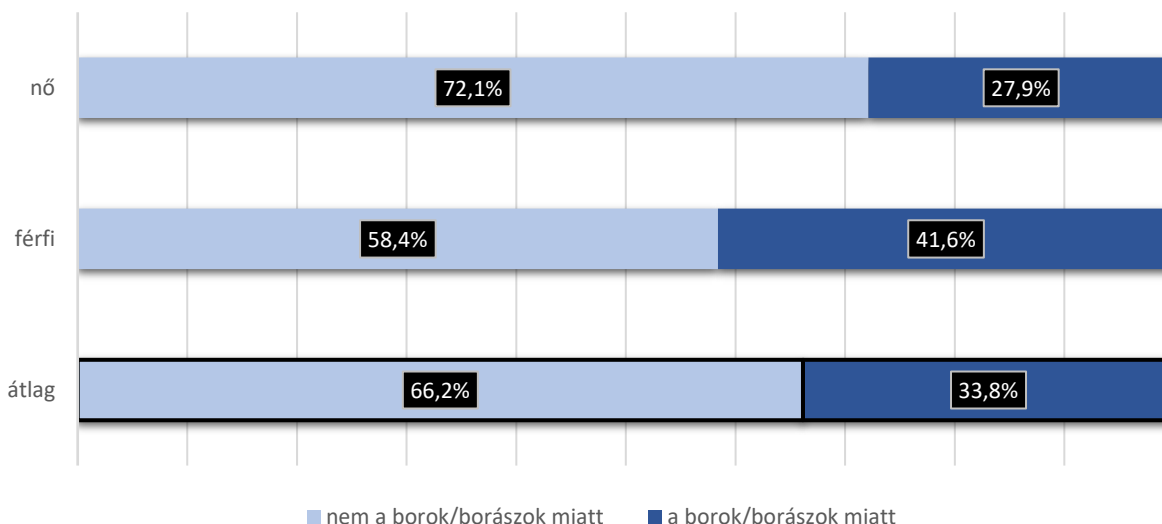

Ezt követően azokat az összefüggéseket fogjuk összefoglalni, melyek a 2022-es rendezvényen szignifikánsak voltak, azonban a 2023-as válaszadói bázis adatai mentén nem.

2022-ben az igénybe vett szolgáltatásokat nemek mentén is vizsgálták (19. ábra). A tavalyi (2022-es) adatok alapján a férfiak 41,6 százaléka érkezett a borászatok miatt a rendezvényre, míg a nők esetében ez az arány jelentősen alacsonyabbnak bizonyult (27,9 százalék). A 2022-es fesztivál résztvevőinek átlagosan 33,8 százaléka érkezett a rendezvényre a borászatok miatt.

19. ábra: A borok/borászok miatt. Milyen céllal jött a rendezvényre? – a válaszadó neme alapján (%)

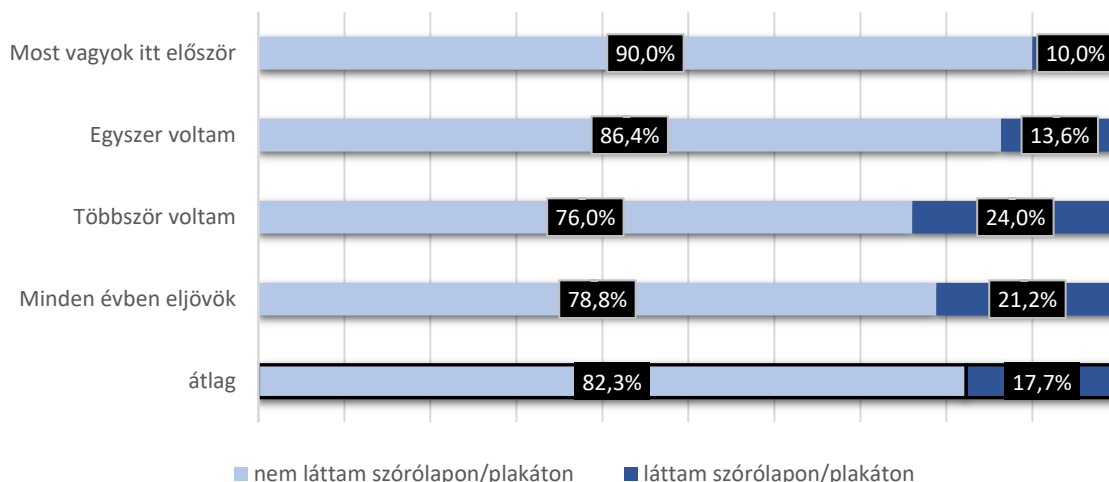
Megjegyzés: az adatok bázisa a teljes minta (2022, 260 fő). A vizsgált két változó közötti összefüggés szignifikáns (95 százalékos szinten a khi-négyzet próba p -értéke <0,05)

Az értesülés különböző formáit is vizsgálták az alapján, hogy járt-e már a válaszadó a Szüreti Napok rendezvényén. 2022-es adatok alapján jellemzően azok értesültek szórólapon vagy plakáton a rendezvényről, akik már többször voltak (24 százalék) a Szüreti Napokon, vagy akik minden évben ellátogatnak (21,2 százalék) a rendezvényre.

20. ábra: Szálloda. Tokajban milyen szolgáltatásokat vett igénybe itt tartózkodása alatt? – a válaszadó korcsoportja alapján (%)

Megjegyzés: az adatok bázisa a teljes minta (2022, 260 fő). A vizsgált két változó közötti összefüggés szignifikáns (95 százalékos szinten a khi-négyzet próba p -értéke <0,05)

Összegzés

Tanulmányunkban Tokaj-Hegyalja legrégebbi szüreti fesztiválját vizsgáltuk a résztvevők szemszögéből kérdőíves módszerrel. Az eredményeket az alábbiakban foglaljuk össze.

A rendezvény látogatói bázisa mindkét fesztivál során heterogénnek tekinthető: nagyjából megegyező arányban töltötték ki kérdőívet nők és férfiak. Szintén heterogenitást mutat a válaszadók bázisa korcsoport és iskolai végzettség szempontjából.

Ez a sokszínűség a településtípusok szerinti megoszlásban is érzékelhető: az ország számos területéről érkeztek látogatók és több külföldön élő személy is szerepel a kitöltők között. Mindkét fesztivál esetében a látogatók jellemzően Borsod-Abaúj-Zemplén vármegyéből és Szabolcs vármegyéből érkeztek.

A látogatók többsége járt már a Tokaj-hegyaljai Szüreti Napok rendezvényen legalább egy alkalommal. A 2022-es évhez képest valamelyest csökkent azon válaszadók aránya, akik minden évben ellátogatnak az eseményre.

A válaszadók közel 70 százaléka nagyon magas színvonalúnak ítéli meg a rendezvényt. A 2023-as rendezvény látogatói körében nőtt a borászatokkal, a vásárral, az árusokkal és az ételekkel való elégedettség szintje a 2022-es válaszadói bázishoz képest.

A 2023-as fesztivál látogatóinak kétharmada értesült interneten az eseményről. Az internet mellett az ismerősöktől való értesülés bizonyult a második leggyakoribb információforrásnak. Az előző fesztiválhoz képest jelentősen visszaesett azok aránya, akik szórólapon vagy plakáton értesültek a rendezvényről.

A 2022-es rendezvénnyel ellentétben az aktuális (2023-as) fesztiválon a látogatók jelentős aránya az utolsó pillanatban döntött arról, hogy a rendezvényre látogat, míg csökkent azoknak az aránya, akik kifejezetten a rendezvény miatt utaztak Tokajba.

A kérdőív kitöltőinek több mint egyharmada csak a rendezvényre érkezett Tokajba. A válaszadók közel fele vett továbbá igénybe gasztronómiai szolgáltatást. A különböző szolgáltatások választásában megfigyelhető mintázat: a borászatok és a szállodában való megállás jellemzően a magasan iskolázott látogatók körében népszerű.

Felhasznált irodalom:

- 267/2022.(XII.22.) határozat (Tokaj Város Önkormányzat)
- Dankóné Patkó Kornélia – Dankó József – Fintor Gábor (szerk.): Ismeretterjesztő konferencia a 950 éves Tokajról.
https://tokajkultura.hu/images/2023/konferenciakotet_2023.pdf, ISBN 978-615 01-8695-5 (online pdf) (2023.11.05.)
- Dudás, K. & Hunyadi, Zs. (2005). *A hagyományos és a tömegkultúra szerepe a kulturális fogyasztásban. Találkozások a kultúrával* 6. Magyar Művelődési Intézet – MTA Szociológiai Kutatóintézet.
- Hunyadi, Zs. (2005). *Kulturálódási és szabadidő eltöltési szokások, életmód csoportok. Találkozások a kultúrával* 7. Magyar Művelődési Intézet – MTA Szociológiai Kutatóintézet.
- Kultstat (2022). *Kulturális statisztika adatai*. www.kultstat.oszk.hu (2023.02.27.)
- Kundi Viktória (2013): *Fesztiválok városokra gyakorolt gazdasági és társadalmi-kulturális hatásainak elemzése*. PhD-értekezés. Széchenyi István Egyetem, Győr.

- Művészeti Fesztiválok Nyilatkozata a Kultúrák Közötti Párbeszédéről (2008), <http://www.efa.aef.eu/festivalsdeclaration/documents/declaration/declaration.hu.pdf> (2010. augusztus 17).
- Pavluska Valéria (2016): Milyen kultúrafogyasztók a magyarok? – A hazai kultúrafogyasztás átfogó mintázatai In: Fehér, A., Kiss, V. Á., Soós, M. & Szakály, Z. (szerk.): *EMOK XXII. Országos Konferencia 2016 Tanulmánykötet: Hitelesség és értékorientáció a marketingben*. Debreceni Egyetem Gazdaságtudományi Kar, 435-445.
- Pavluska, Valéria - Jakopánecz, Eszter - Törőcsik, Mária (2018): *Kultúra. A magyar lakosság kultúrával kapcsolatos beállítódása és követett magatartása generációs szemléletű vizsgálattal*. EFOP-3.6.1-16-2016-00004. PTE KTK. https://ktk.pte.hu/sites/ktk.pte.hu/files/images/tudomany/rendezvenyek/fogyasztas/efop_generaciok_alaptanulmany_kultura_2018_0.pdf (2023.10.28.)
- Sulyok Judit – Sziva Ivett (2009): A fesztiválturizmus nemzetközi és hazai tendenciái. Turizmus bulletin. 3. sz.
- Századvég Politikai Iskola Alapítvány (2018). *Kultúrafogyasztás Magyarországon, 2017. Irodalmi áttekintés és primer kutatás*. <https://szazadveg.hu/2022.%20j%C3%BAlius%2011-ig%20R%C3%89GI/tarsadalomtudomanyi-kutatocsoport/szazadveg-kutatas-kulturafogyasztas-magyarorszagon-2017.pdf> (2023.02.27.)

Internetes forrás:

- www.tokajszuretinapok.hu

Horváth Zoltán:

A kreatív osztály fogalmának felemelkedése

Absztrakt: Richard Florida napjaink egyik legismertebb urbanistája, aki műveiben megalkotta a kreatív osztály, valamint a kreatív város fogalmát. Ezek megkerülhetetlen fogalmakká váltak, azonban Magyarországon Florida könyvei mindmáig nem kerültek lefordításra és összegző tanulmány sem született műveiről. Jelen tanulmány egy olyan elméleti munka, amely bemutatja Florida eddig megjelent könyveit, valamint annak főbb kritikáit. Mindezek mellett a magyar kreatív osztállyal foglalkozó eddigi kutatásokat is összegezzük.

Abstract: Richard Florida is one of today's best-known urbanists, who created the concept of the creative class and the creative city in his works. These have become inescapable concepts, however, Florida's books have not been translated in Hungary and no summary study of his works has been published. This study is a theoretical summary that presents Florida's books published so far, as well as its main criticisms. In addition to all of this, we also summarize previous research dealing with the Hungarian creative department.

Bevezetés

A kreatív osztály viszonylag új fogalom, a posztfordista gazdaságban gyökerezik. A posztfordista gazdaság magasabb szintű képzettséget és rugalmasságot igényel a munkaerőtől. Az automatizálás és az információtechnológia fejlődése révén egyre fontosabbá válnak a kreatív és innovatív tevékenységek. Az új gazdasági rendszerben a vállalkozások és a munkavállalók is egyre inkább igénylik a kreativitást és az innovációt, hogy hatékonyabban tudják alkalmazni az új technológiákat, és versenyképesebbek legyenek a globális piacon. (Piore – Sabel 1986)

A kreatív osztály kifejezés olyan társadalmi csoportot jelöl, amely magába foglalja azokat az embereket, akik kreatív foglalkozásokat űznek, például írók, művészek, tervezők, zenészek, filmesek, fotósok, színészek és egyéb kulturális szakemberek. A kreatív osztály tagjai általában magasabb képzettséggel és magasabb jövedelemmel rendelkeznek, mint az átlagos lakosság, és általában az urbanizált területeken élnek, ahol a kulturális és gazdasági tevékenység magasabb. A kreatív osztály tagjai gyakran hajlamosak egymással társulni, és a közösségi térben dolgozni vagy lakni. A kreatív osztály fontos szerepet játszik a gazdasági fejlődésben és az innovációban, mivel a kreatív szakemberek által előállított termékek és szolgáltatások új piacokat teremtenek és új üzleti modelleket hoznak létre. Emellett a kreatív osztály tagjai hajlamosak új és innovatív megoldásokat keresni a gazdasági és társadalmi kihívásokra, és fontos szerepet játszanak a városi újraépítési folyamatokban és a városi kultúra fejlesztésében. A fogalom elsődlegesen Richard Florida nevéhez köthető, de munkái hatására számos kutató kezdte elemezni a kreatív osztály tagjait, illetve fogalmazta meg kritikáit az elmélettel kapcsolatban. Az elkövetkezőkben Florida kreatív osztály elméletét kívánom bemutatni, majd azokat a kritikai szempontokat, amelyek vele kapcsolatban megjelentek.

Richard Florida kreatív osztály elmélete

Richard Florida kreatív osztály elmélete az amerikai szociológiai és gazdasági gondolkodás egyik legismertebb és legvitatottabb elmélete. Florida a kreatív osztályt azon munkavállalók összességének tekintí, akik kreatív és intellektuális képességeiket használják munkájuk során, és akik jellemzően az információs, média, tervezési és művészeti ágazatokban dolgoznak. Florida szerint a kreatív osztály tagjai a modern gazdaság hajtóerejét, illetve a gazdasági növekedés és fejlődés kulcsát jelentik. Az általuk előállított ötletek és innovációk ugyanis hozzájárulnak az új termékek és szolgáltatások létrehozásához, ami pedig növeli az adott város vagy régió gazdasági teljesítményét.

Florida számos könyvet írt a kreatív osztályról. Első kötete a témában, a *The Rise of the Creative Class* (2002) a kreatív osztályt vizsgálja az Egyesült Államok városaiban. Az írás megjelenése óta az egyik legfontosabb művének számít a kreatív osztályról szóló szakirodalomban. Ezt követően Florida több könyvet írt a témában, amelyek egymásra épülnek, és a kreatív osztály helyzetét vizsgálják a kreatív városokban. Az alábbiakban ezeket a köteteket kívánom bemutatni annak érdekében, hogy megértsük milyen jellemzői vannak a kreatív osztályhoz tartozó személyeknek.

A *The Rise of the Creative Class*-ban a szerző egy új társadalmi osztály kialakulását vizsgálja, amely szerinte megváltoztatja életünket, munkánkat. Florida szerint a kreatív osztály olyan egyének csoportja, akik kreatív, tudásintenzív szakmákkal foglalkoznak, amelyek központi szerepet játszanak az új gazdaságban. Florida azzal érvel, hogy ez a csoport mozgatja a gazdasági növekedést és a társadalmi változásokat, és mélyreható módon alakítja át a városi tájat. Florida szerint a kreatív osztály olyan egyénekből áll, akik olyan tudásintenzív szakmákkal foglalkoznak, mint a technológia, a pénzügy, a marketing és a design. Ezek a személyek magasan képzettek, munkájuk során nagyfokú autonómiával rendelkeznek, nagyra értékelik a kreativitást és az innovációt. A kreatív osztály motorja a gazdasági növekedésnek, mert felelős az új gazdaság számára nélkülözhetetlen új termékek, szolgáltatások és technológiák kifejlesztéséért. Florida is állítja, hogy a kreatív osztály átalakítja életünket és munkamódszerünket, és egy új típusú városi térség fejlődését mozdítja elő, amelyet a lakossági, kereskedelmi és kulturális tevékenységek keveréke jellemez. A szerző a kreatív osztály felemelkedését is vizsgálja az Egyesült Államok különböző városaiban és régióiban. Florida feltárja azokat a tényezőket, amelyek hozzájárultak a kreatív osztály növekedéséhez, mint például az egyetemek, kulturális intézmények és egyéb szolgáltatások, amelyek vonzzák a csoport tagjait. Megvizsgálja azokat a kihívásokat is, amelyekkel a városok és régiók szembesülnek a kreatív osztály tagjainak megtartása során, mint például a növekvő lakhatási költségek és a más régiók versenye. A könyv mindezekén túl a kreatív osztály térnyerésének várostervezésre és gazdaságfejlesztésre gyakorolt hatásait vizsgálja. Florida azzal érvel, hogy azoknak a városoknak és régióknak, amelyek magukhoz akarják vonzani és megtartani a kreatív osztály tagjait, be kell fektetniük olyan szolgáltatásokba, mint a kulturális intézmények, a nyilvános parkok és a kerékpárutak. Azt is állítja, hogy vegyes felhasználású városi környezetet kell létrehozniuk, amely egyesíti a lakossági, kereskedelmi és kulturális tevékenységeket. Végül azzal érvel, hogy a városoknak és a régióknak be kell fektetniük az oktatási és képzési programokba, a megfizethető lakhatásba és a közlekedési infrastruktúrába, hogy az egyének szélesebb köre számára teremtsenek gazdasági lehetőségeket. Florida azt állítja, hogy a kreatív osztály nem egy homogén csoport, hanem olyan egyének sokszínű halmaza, akik bizonyos tulajdonságokkal rendelkeznek. Megjegyzi, hogy a kreatív osztályban a legkülönbözőbb szakmák képviselői vesznek részt, köztük művészek, tervezők, tudósok,

mérnökök és tudásmunkások különböző területeken. A szerző szerint a kreatív osztály tagjai nagyobb valószínűséggel mozognak, és különböző városokba és régiókba költöznek, hogy gazdasági lehetőségeket és életminőséget keressenek. Megjegyzi, hogy a kreatív osztályt olyan városok és régiók vonzzák, amelyek olyan szolgáltatásokat kínálnak, mint a kulturális intézmények, a nyilvános terek és a szabadtéri kikapcsolódás. A kreatív osztály értékeli a sokszínűséget is, valamint vonzódik a nyitott és befogadó városokhoz és régiókhoz. Azok a városok és régiók, amelyek szívesen látják a bevándorlókat és az LMBTQ+ közösség tagjait, nagyobb valószínűséggel vonzzák és tartják meg a kreatív osztály tagjait. A vizsgált csoport tagjai társadalmi változásokat indukálhatnak. Ezek kihívást jelentenek a hagyományos társadalmi normáknak és értékeknek. A kreatív osztály tagjai nagyobb valószínűséggel vesznek részt civil és politikai tevékenységekben. (Florida 2002)

Florida szerint nem elégséges, ha csak az új típusú ipart nézzük, hiszen a termelést emberek végzik, így meg kell vizsgálni, hogy kik dolgoznak a kreatív gazdaságban. A kreatív osztályt két csoportba sorolva beszél szuper kreatív magról, valamint kreatív szakemberek köréről. Az előbbi kategóriába tartoznak azok az emberek, akik a tulajdonképpeni kreatív iparhoz kapcsolódnak (mármint ahhoz, amit ma értünk alatta: művészetek, tudatipar, kulturális területek stb.), a második kategóriába sorolja azokat, akik szerinte kreatív problémamegoldással foglalkoznak, ide sorolva akár a pénzügyi szektorban dolgozókat is. Egedy kiemeli, hogy a témával foglalkozó szerzők a kreatív osztály fogalmát az elmúlt években tovább pontosították. A kreatív trident elv szerint az osztályhoz tartoznak azok a kreatív szakemberek, akik kreatív iparban dolgoznak, de azok is, akik azon kívül, illetve azok a kreatív iparban dolgozók, akik nem kreatív munkát végeznek, hanem segítőként vannak jelen. A kreatív osztály jelenléte államonként eltérő. Kiemelkedően magas, 50% feletti Szingapúrban az össztársadalmon belül, de jelentős az arányuk Dél-Koreában, Ausztráliában és Kanadában is. Azok a városok lehetnek sikeresek a jövőben, akik magukhoz vonzzák a kreatív osztály tagjait. Az amerikai vizsgálatok azt mutatják, hogy a kreatív osztály jelenléte pozitívan hat a gazdasági aktivitásra. A jelenlétük azonban inkább nagyvárosi jellemző, míg a százezer fő alatti településeken a hagyományos munkásosztály a meghatározóbb továbbra is. A kreatív osztály megtelepedéséhez az életkörülmények jó minősége az elsődleges szempont. A kedvező városi életkörülmények már csak azért is fontosak, hiszen a kreatív gazdaság kibontakozásához nem csupán kreatív osztályra, de új típusú életformát, fogyasztási kultúrát követő polgárookra is szükség van. (Egedy 2020) A *The Rise of the Creative Class* nagy hatással volt a városi tervezésre és gazdaságfejlesztésre, és sok városvezető és szakértő használja ma is az elveit a városok fejlesztésének tervezésekor.

Florida *Cities and the Creative Class* című könyve a *The Rise of the Creative Class* témáját viszi tovább. Feltárja a városok szerepét a kreatív osztály és az új gazdaság növekedésében. Florida szerint kreatív osztály a gazdasági növekedés és a városi revitalizáció kulcsfontosságú hajtóereje, és hogy azok a városok, amelyek képesek vonzani és megtartani a kreatív osztály tagjait, sikeresebbek lesznek az új gazdaságban. A könyv emlékeztet a szerző korábbi állítására, mely szerint a kreatív osztály tagjai vonzódnak a magas életminőséget kínáló városokhoz, azok a kulturális, a szabadidős lehetőségeihez. Florida ezután feltárja azokat a tényezőket, amelyek vonzóvá teszik a városokat a kreatív osztály számára. Három kulcstényezőt azonosítható be: a 3T, tehát a tehetség, a tolerancia és a technológia. A tehetség a magasan képzett és képzett munkaerő rendelkezésre állását, míg a tolerancia a város társadalmi és kulturális környezetének nyitottságát és sokszínűségét jelenti. A technológia a nagy sebességű internet, a legmodernebb kutatási létesítmények és más technológiai infrastruktúra elérhetőségét jelenti, amely elengedhetetlen az új gazdaság számára. A városoknak képesnek kell lenniük megfizethető lakhatást, magas életminőséget és támogató üzleti környezetet kínálni, hogy

vonzák és megtartsák a kreatív osztály tagjait. Mindezek mellett a városoknak a közösségi érzést és az összetartozás érzetét is biztosítaniuk kell, ami elengedhetetlen a kreatív osztály jólétéhez és boldogságához. A várostervezőknek és a döntéshozóknak hajlandónak kell lenniük a kreatív gazdasághoz nélkülözhetetlen infrastruktúrába, kényelmi szolgáltatásokba és közszolgáltatásokba fektetni. (Florida 2005a)

Florida következő kötete a *The Flight of the Creative Class: The New Global Competition for Talent* volt, amely a tehetségekért folyó globális versenyre összpontosít. A könyv azt állítja, hogy a kreatív osztály a gazdasági növekedés kulcsfontosságú mozgatórugója. Épp ezért azok a városok, régiók és országok, amelyek képesek vonzani és megtartani a kreatív osztály tagjait, sikeresebbek lesznek a globális gazdaságban. A kreatív osztály mobil, tagjai nagyobb valószínűséggel költöznek különböző városokba, régiókba és országokba, hogy gazdasági lehetőségeket és életminőséget keressenek. A szerző vizsgálja azokat a kihívásokat, amelyekkel a városok, régiók és országok szembesülnek a kreatív osztály vonzása és megtartása terén. A településeknek és térségeknek képesnek kell lenniük magas életminőséget kínálni, valamint, hogy támogató üzleti környezetet biztosítsanak, beleértve a tőkéhez, a technológiához és a tehetségekhez való hozzáférést. Florida szerint a verseny fokozódik, és azok az országok, amelyek nem képesek magukhoz vonzani és megtartani a kreatív osztály tagjait, lemaradnak a globális gazdaságban. Megjegyzi, hogy azok az országok, amelyek sikeresek a tehetségekért folyó versenyben, gazdasági növekedést, társadalmi stabilitást és politikai hatalmat élveznek, míg a sikertelen országok gazdasági hanyatlással, társadalmi nyugtalansággal és politikai instabilitással néznek szembe. (Florida 2005b)

Florida *Who's Your City?* feltárja, hogy a városok, ahol élünk, hogyan befolyásolják személyes és szakmai lehetőségeinket. A városok a gazdasági növekedés és az innováció kulcsfontosságú mozgatórugóivá válnak, a legsikeresebb városok azok, amelyek vonzzák és megtartják a tehetséges és kreatív embereket. A kreatív emberek olyan városokat keresnek, amelyek magas életminőséget, sokszínű és toleráns lakosságot és élénk kulturális színteret kínálnak. Számos kulcsfontosságú tényezőt azonosít, amelyek vonzóvá teszik a várost a kreatív emberek számára, beleértve a virágzó művészeti és kulturális színteret, a közösségi érzést és az erős vállalkozói kultúrát. Florida konkrét javaslatokat is megfogalmaz a kreatív osztály tagjainak városválasztására (tudjuk, hogy Florida őket erősen mobilis szakemberekként írja le). A fiatal szakemberek számára olyan városokat ajánl, amelyek erős munkaerőpiaccal rendelkeznek, alacsony megélhetési költségeket és élénk közösségi életet kínálnak. Ilyenek szerint például Austin és Seattle. A kreatív családok számára azok a városok kedvezők, amelyek jó iskolákat, biztonságos környékeket kínálnak, szintén és erős közösségi élet mellett. Ilyen Portland, vagy Madison. A nyugdíjasok számára olyan városok kedvezők, amelyek alacsony megélhetési költségeket, jó egészségügyi ellátást és erős kulturális színteret kínálnak (például Asheville). (Florida 2008)

A *The Great Reset* című könyv a 2008-as pénzügyi válság utóhatásait járja körül, valamint annak az Egyesült Államok gazdasági és társadalmi helyzetére gyakorolt hatását tárja fel. A válság Florida szerint fordulópontot jelentett, amely gazdasági és társadalmi újrakezdésre adhat esélyt. Ebben a kreatív osztálynak lehet kiemelkedő szerepe, hiszen a kreatív szakemberek innovatívak és képesek magas hozzáadott értékkel rendelkező termékek előállítására. A könyv egyik kulcstémája egy fenntarthatóbb és rugalmasabb gazdaság felépítésének szükségessége. A válság feltárta a korábbi gazdasági modell hiányosságait, amely az adósság és a fogyasztás fenntarthatatlan szintjén alapult. Ehelyett kiegyensúlyozottabb és fenntarthatóbb gazdaság felé kellene elmozdulni. Ehhez élhetőbb és fenntarthatóbb városokra van szükség, ezért szükséges újragondolni a települések tervezési és építési módját. Be kell ruházni a városi infrastruktúrába, például a tömegközlekedésbe, a parkokba és a megfizethető lakhatásba. (Florida 2010)

A kreatív osztály elméletére David Brooks *Bobos in Paradise* című könyve jelentős hatást gyakorolt. Brooks egy új kulturális osztály felemelkedését vizsgálja Amerikában. A bobok a burzsoá bohémek, akik korábban két különálló kulturális csoport egyedülálló keverékét jelenti: a hagyományos, jómódú burzsoáziát és az ellenkulturális bohémeket. A történelem során a két csoport elkülönült egymástól, gyakran szembe is kerültek egymással. Egyes korszakokban, mint például a reneszánszban a gazdagok támogatták a művészeket. Az 1960-as és '70-es években az ellenkultúra egyre elfogadottabb lett a közép- és a felsőosztály számára is. A bobok magasan képzettek, sokuk felsőfokú végzettséggel rendelkezik. Nagyra értékelik az oktatást, és a siker és a személyes kiteljesedés kulcsfontosságúnak tekintik. Karrierjükben sikeresek. Gyakran olyan területeken dolgoznak, amelyek értékelik a kreativitást és az innovációt. Nagyra értékelik az önkifejezést, van bennük vállalkozói vágy és nem félnek kockázatot vállalni. A bobok lelkes fogyasztók, hajlandók pénzt költeni kiváló minőségű termékekre és élményekre. Nagyra értékelik a hitelességet, és olyan termékeket és szolgáltatásokat keresnek, amelyek tükrözik egyedi ízlésüket és értékeiket. Fontosak számukra a társadalmi kapcsolatokat és a közösségi szerepvállalást is. Politikailag liberálisak, értékelik a sokszínűséget, de a személyes felelősséget és a teljesítményt is. Olyan városi vagy külvárosi területeken élnek, amelyek kulturális és gazdasági lehetőségeket kínálnak. (Brooks 2000)

A kreatív osztály kritikája

A kreatív osztály fogalmának kezdetektől voltak kritikusai is, akik szerint az így besorolt csoport nem mutat sajátos osztályjellemzőket, illetve problematizálják azt is, hogy nem csupán a Florida által leírt területeken, hanem gyakorlatilag minden munkakörben találkozhatunk kreativitással, így maga a fogalom létjogosultsága is megkérdőjeleződik. (Egedy 2020) A kreatív osztály fogalmát kritizáló tanulmányok több szempontból is vizsgálják a felmerülő problémákat. Ilyen például, hogy a kreatív osztályt alkotó munkakörök nem feltétlenül járnak magas jövedelemmel. A kreatív osztály fogalmának túlzott hangsúlyozása elfedheti a gazdasági egyenlőtlenségeket, és a gazdasági elit további előnyhöz juttatását. További probléma, hogy a kreatív osztály fogalmának hangsúlyozása a városi központokra összpontosít, és kevésbé figyel a vidéki területekre. A kreatív osztály fogalma nem veszi figyelembe az etnikai és kulturális sokszínűséget, és a kreatív iparban dolgozók között is meglévő egyenlőtlenségeket.

Megfogalmazódott az a kritika, hogy a kreatív ipar szóhasználata aláássa a művészetek valódi értékét és fontosságát, az piaci áruvá válik. (Hesmondhalgh 2013) Máshol a kreatív ágazatok egybemosásának problematikáját vetik fel, tehát, hogy az ide sorolt tevékenységeket egybe kezeli a fogalom, holott több tekintetben ezek eltérnek egymástól. (Hartley 2005) A kreatív iparban dolgozók ráadásul gyakran alacsony fizetéssel, bizonytalan munkakörülmények között dolgoznak, így a kreatív osztály nem pozitív fogalom, hanem a modernkori egyenlőtlenség példája. (Ross 2009) Woldoff és Litchfield a következő problémákat látja: a kreatív osztály által lakott városok túlságosan drágák, a megélhetés költségei többek, mint amit amennyi bért keresnek a kreatívak, a városokra jellemző nyüzsgés, éjszakai élet miatt kreatívak nehezen tudják megtalálni munka-magánélet egyensúlyt, a vállalatok a saját érdekeiket nézik és nem veszik figyelembe a városi családok igényeit, sok esetben pedig a kreatív munkakörökről kiderül, hogy nem értékesek, nem kreatívak, ráadásul a kreatív munkahelyek cseppet sem jelentenek stabil hátteret. (Woldoff – Litchfield 2021)

Kreatív osztály Magyarországon

Ságvári és Lengyel kutatása szerint a 1996 és 2005 közötti időszakban hazánkban nőtt a kreatív osztályhoz tartozó szakmákban dolgozók aránya: amíg 1996-ban 1 088 000 főt soroltak ide, addig 2005-re 1 453 000 főt. A szerzőpáros szerint a magyarországi kreatív osztályon belül a férfiak vannak többségben (58%). Életkor szerint a 36-50 éves kor közötti csoporthoz tartoznak legtöbben (39%), de jelentős arányt képviselnek a 25 és 35 év közöttiek is (32%). Iskolai végzettségüket tekintve némi meglepetésre nem a diplomával rendelkezők vezetnek (21%), hanem a középfokú végzettségűek (35%), de még a szakmunkás bizonyítvánnyal rendelkezők is többen vannak (29%), mint a felsőfokú végzettségűek. Döntő többségük (82%) alkalmazott, csupán elenyésző hányaduk önálló (8%), még kevesebben vannak, akik saját alkalmazottal is rendelkeznek (3%). Magyarországon is kimutatható a nagyvárosi dominancia. A legtöbben egyértelműen Budapestre koncentrálódnak, illetve a régióközpontokba. Ha kistérségi szinten vizsgálódunk a budapesti és debreceni kistérség mellett Szentendrét emelhetjük még ki. (Ságvári – Lengyel 2008)

Magyarországon a kreatív osztály fogalmát számos tanulmány mutatta már be (Ságvári és Lengyel 2008-as könyvén kívül, Ságvári és Lengyel 2009, Lengyel 2012, Egedy 2020), azonban konkrét vizsgálatok száma hazai városok tekintetében jelenleg még csekély. Egy 2016-os kutatásból kiderül, hogy Baranya megyében a kreatív iparban dolgozók számra a kétezres évek elejétől az évtized végére 31 ezer főről 24 ezer főre csökkent. A kreatív osztály száma ennél mindenképpen nagyobb, hiszen a Richard Florinda által megfogalmazott kategóriába a különféle egyéb tudásintenzív szakmák is beletartoznak. A megyén belül egyértelműen Pécs városába koncentrálódik a kreatív osztály, hiszen a térségen belül a harmaduk itt található. Az empirikus vizsgálat szerint a pécsi kreatív és tudásintenzív foglalkozásokat folytatók kétharmada diplomával rendelkezik. Nagyjából felük vállalkozó, önfoglalkoztató. Legnagyobb arányban (30%) az IT szektorban dolgoznak. 10% körül vannak azok, akik a reklám és marketing, a zene és előadóművészetek, a dizájn, valamint az építészet területén végzik tevékenységüket. Kisebb arányban vannak azok, akik a film, videó, rádió és fényképészet, kiadói területen, a múzeumi, könyvtári szférában, illetve az ékszergyártásban dolgoznak. A kutatás szerint a letelepedésben egyaránt fontos szerepet játszanak az úgynevezett puha (személyes, vagy a városi környezettel összefüggő), mint a kemény (munkához kapcsolódó) tényezők, ám a hosszútávú megmaradásnál egyértelműen az előbbiek lesznek már a meghatározók. Ezek alapján a bevonzáshoz jó munkafeltételek és -körülmények, magas fizetés elengedhetetlen, a megtartáshoz viszont a belső faktorok, a megfelelő számú és színvonalú szolgáltatások, lakókörnyezet stb. az, ami elengedhetetlen. A szerzők mindezekén túl a személyes kapcsolati hálók kialakításának és megtartásának lehetőségét is hangsúlyozzák, melyet szintén fontos tényezőnek tekintenek. A témával foglalkozó szakirodalmak zöme arról szól, hogy a kreatív ipar és a kulturális gazdaság szerepe az elmúlt időszakban megnövekedett, egyes térségekben ezt tekintik a gazdasági kitörés lehetőségének, így azt feltételezhetnénk, hogy az ezen a területen dolgozó szakemberek száma folyamatosan növekszik, különösen olyan jelentős egyetemi és kulturális háttérrel rendelkező nagyvárosban, mint Pécs. Az adatok alapján azt látjuk azonban, hogy jelentősszámú csökkenést figyelhetünk meg, 10 éven belül 7 ezer fővel csökkent a számuk, amely egy vidéki nagyvárosban is érezhető szám. A szempontból is fontos, hogy megerősíti azt a több helyen is leírt állítást, mely szerint a kreatív ipar, illetve az abban dolgozó szakemberek elsősorban a városokban, különösképpen a nagyvárosokban koncentrálódnak. Látható, hogy egy hazai viszonylatban rosszabb gazdasági környezetben található megyében (Baranya) Pécs az a központ, amely a magas tudásintenzitású szakmákban dolgozókat képes felszívni, és

megtartani (még akkor is, ha mint láttuk számuk fokozatosan csökken). (Keresneyei – Egedy 2016)

Összegzés

Jelen tanulmány részletesen kívánta bemutatni Richard Florida a kreatív iparra, kreatív városokkal és kreatív osztállyal foglalkozó könyveit. A fogalom megalkotása óta a kreatív osztály gyakori hivatkozási alap, ugyanakkor Florida művei mindmáig elérhetetlenek magyar nyelven. Az urbanista olyan modern városokat képzel el, amelyek innovatívak, kreatívak, toleránsak, fenntarthatók és épp ezért vonzzák a kultúrával, művészetekkel, vagy egyéb kreatív szakmákkal foglalkozó szakembereket, akik jelenlétének köszönhetően ezek a nagyvárosok még innovatívabbakká, sokszínűbbé, fenntarthatóbbá válnak az elmélet szerint. Azonban, mint azt láttuk a kreatív városoknak és a kreatív osztálynak megvannak az árnyoldalai is, és több szerző erősen vitatja a Florida által megalkotott fogalmat, vagy az általa leírt modellt.

A kreatívok fogalma mára valóban egy kezelhetetlenül nagy halmazzá vált, amelyben sok szerző már minden kreativitást igénylő feladatkört beleért legyen az kulturális terület, mérnöki, informatikai, pénzügyi vagy jogi. Ez viszont szétfeszíti már a kezelhetőség kereteit, ha a kreatív osztályt hazánkban is vizsgálni kívánjuk közmegegyezésre kell jutnunk, hogy mely ágazatok, foglalkozási körök legyenek, amelyeket kijelölünk. A kreatív osztály vizsgálata Magyarországon is elkezdődött, azonban majd 15 évvel ezelőtti országos kutatások után csak egy-egy hazai nagyvárost vettek eddig górcső alá, ilyen Pécs, ám több 100 ezer fő feletti magyar város elemzése hiányzik még (nem is beszélve az ennél kisebb, ám jelentős településekről), holott a kreatív ipar még mindig az egyik legdinamikusabban fejlődő ágazat világszerte, így a benne dolgozók helyi vizsgálatára minél több helyen szükség lenne a lokális kreatív települési stratégiák kialakításához.

Felhasznált irodalom:

- Brooks, David (2000): *Bobos in Paradise*. New York, Simon and Schuster
- Egedy, Tamás (2020): Visszatérés a kreatív osztály elméletére. In: Földrajzi Közlemények, 144. évf. 3. szám, 241–257. p.
- Florida, Richard (2002): *The rise of the creative class: and how it is transforming work, leisure, community and everyday life*. New York, Basic Books
- Florida, Richard (2005a): *Cities and the Creative Class*. New York, Routledge
- Florida, Richard (2005b): *The Flight of the Creative Class: The New Global Competition for Talent*. New York, HarperBusiness
- Florida, Richard (2008): *Who's Your City?: How the Creative Economy Is Making Where to Live the Most Important Decision of Your Life*. New York, Basic Books
- Florida, Richard (2010): *The Great Reset: How New Ways of Living and Working Drive Post-Crash Prosperity*. New York, HarperBusiness
- Hartley, John (2005): *Creative Industries*. Hoboken, Wiley-Blackwell
- Hesmondhalgh, David (2013): *Why Music Matters*. Malden, Wiley-Blackwell
- Keresneyei, Krisztina – Egedy, Tamás (2016): A pécsi kreatív osztály helyzetének értékelése. In: Tér és társadalom, 30. évf. 1. szám, 57–78. p.

- Lengyel, Balázs (2012): Tudásalapú regionális fejlődés. Budapest, L'Harmattan Kiadó
- Piore, Michael J. és Sabel, Charles F. (1986): The Second Industrial Divide: Possibilities for Prosperity. New York, Basic Books
- Ross, Andrew (2009): Nice Work If You Can Get It: Life and Labor in Precarious Times. New York, NYU Press
- Ságvári, Bence – Lengyel, Balázs (2008): Kreatív atlasz: A magyarországi kreatív munkaerő területi és időbeli változásáról. Budapest, Demos Magyarország
- Ságvári, Bence – Lengyel, Balázs (2009): Kreatív foglalkozások es regionális tudásbázis: fogalmak, folyamatok es területi összefüggések. In: Tér es Társadalom, 23. évf. 4. szám, 1–26. p.
- Woldoff, Rachael A. – Litchfield, Robert C. (2021): Digital Nomads. Oxford, Oxford University Press

Hübner Andrea – Farkas Julianna – Benkei-Kovács Balázs:

Kulturális örökség és tudományos ismeretterjesztés a 19. században -a Liebig kártyák tükrében

Absztrakt: A Liebig kereskedelmi reklámkártyák kereskedelemtörténeti, reklámtörténeti, turizmustörténeti, de mindenekelőtt művelődéstörténeti szempontból tarthatnak számot az érdeklődésre.

A kártyasorozatok mint egy kulturális enciklopédia felölelik az európai és az Európán kívüli világ népeinek kultúráit miközben tematizálják is, hogy mit kell kultúra alatt érteni. A 19. század második felében induló kártyák által bemutatott világ három nagy – egymással vizuálisan is szoros összefüggésben álló – témáját szeretnénk bevezetni. Az antik témák a korszak neoklasszicista ízlését, az orientalizmus a gyarmatok egzotikumát, a couleur locale pedig a nemzeti kultúrák értelmezését mutatják be.

Abstract: The Liebig cards are of utmost importance partly due to their role in the history of commerce, advertisement and tourism but above all as phenomena of cultural history. The cards together make up a cultural encyclopedia covering the major terrains of European civilization and cultures of non-European territories reflecting the special late 19th century view of what culture actually is. In this paper we wish to introduce three huge cultural movements through the Liebig card representations: the neoclassicist view of the enlightenment, the orientalist taste of the colonial powers and the national thought of the couleur locale, respectively.

1. Bevezetés

Tanulmányunkban a Liebig ajándékkártyák jellemzőit, felemelkedését, kultúráközvetítő szerepét emeljük ki. A szabadművelődés korszakában, 19. század végén útjára induló sorozat közel száz éven keresztül jelen volt a tudományos ismeretterjesztés színes palettájának meghatározó elemeként.

A 19. század kultúrafelfogását alapvetően meghatározta a felvilágosodás racionalizmusa és a klasszikus értékekhez való viszonyulása, ugyanakkor a klasszicizmussal kölcsönhatásban megjelent és teret hódított a romantika is, amelyben az individuum, az egyén szabadsága, a múlt felé fordulás, a hagyományok gyűjtése, a hivatalnoki, polgári lét ellensúlyozásának vágya fejeződik ki markánsan.

Elméleti keretbe ágyazva három kiválasztott témakör kapcsán kívánunk részletesebb elemzést adni a kártyák ismeretterjesztő funkciójáról: az antikvitás, a kolonializmus és a nemzeti kultúrák területét érintve.

Megállapítható, hogy a Liebig kártyák, bár helyenként leegyszerűsítve és minden korosztály számára elérhető vizuális nyelvezettel, de sikeresen visznek be köztudatba olyan információkat, amelyek kevésbé elterjedtek, mivel újabb típusú társadalmi jelenségekhez kötődnek. Másrészt fontos szerepet játszanak a történelmi és kulturális hagyományok ápolásában, klasszikus mítoszok életben tartása révén.

2. A Liebig kártya jelenség - ismeretterjesztés a szabadművelődés korszakában

A Liebig ajándék-reklámkártya ismeretterjesztő sorozat meghatározó eleme 19-20. századi az intézményen kívüli közművelődésének Nyugat-Európában és a századelőn Magyarországon is, amely tényező egészen az elmúlt két évtized nemzetközi kutatásait megelőzően kevésbé képezte tudományos érdeklődés tárgyát (Abbate 2021. Galuzzo 2022. Mückler 2016.). Pedig a Liebig kártyák, száz év alatt közel 12 ezer témában jelentős népoktatói hatást gyakoroltak, végzettségtől, nemtől és életkortól függetlenül az őket forgató polgári lakosság célcsoportjában. Nyíri Kristóf filozófus Akadémiai székfoglalójában (Nyíri 2001:15.) kiemeli William Ivins munkájára hivatkozva, hogy a képnyomtatás találmánya a kommunikáció történetének sokkal forradalmibb eseménye volt, mint a könyvnyomtatás feltalálása. Herendi Csilla ugyanerre reflektálva aláhúzza, hogy a 19. században, amikor a nyomtatott kép sokszorosítása elől elhárulnak az akadályok a lithográfia technikája révén, „a társadalmat elárasztották a nyomtatott képek, a közösség ezekből kívánta megszerezni a vizuális információ java részét” (Herendi 2007:1).

Az emberekben lévő kíváncsiság és tudásvágy pedig forradalmi sikerhez juttatta a kis Liebig hústégelyhez adott ingyenes ajándékkártyákat és magának a húskészítménynek sikeres cégérvé vált. A Pesti Napló 1889 június 09-i számában olvashatjuk az alábbiakat: „Valódi gyűjtési düh szállta meg korunkat. Levélbélyegek, régi pénzek, eredeti kéziratok, mindennemű ritkaságok (...): Még az ifjúság is, mely mindenkor buzgón törekszik a felnőttek tulajdonságainak utánzására, nem mulaszthatja el gyűjtés szenvedélyének kielégítését. Ezek kedvencz tárgyaiul a mi, izlésteljes kiállítású, szellemes kis Liebig-féle kártyáink szolgálnak. Ezen gazdag színpompájú képecskék, melyek operák és drámák egyes jeleneteit, mesebeli csoportokat, talányokat, elragadó művészi eszményképeket, katonai vázlatokat, komoly és tréfás jeleneteket ábrázolnak, tudvalevőleg minden raktárnál, fűszer és gyarmatáruüzletekben, gyógyszerházakban, szóval mindenütt, hol az általános közkedveltségnek örvendő, gyakorlati Liebig-féle húskivonat elárusíttatik, ingyen osztatnak szét. Számos család a Liebig-féle kártyák eme dús gyűjteményéhez egy igen csinos kis tárczát is készíttetett, melynek tartalma, valahányszor átlapoztatik, mindig sok örömet okoz.” (Pesti Napló 1889: 35.)

A korabeli leírás is rávilágít, hogy a feldolgozott témák köre rendkívül sokszínű volt, a történelmi események, az irodalom és a művészet jeles képviselői mellett számos természettudományos, kultúraközvetítő tematikájú sorozat készült (Faragó-László 2016).

A népnevelői szándék a századfordulón erősödött fel a kártyákon: ekkor reklámjelleg a hátlapon visszahúzódik, és helyét az ismeretterjesztés veszi át. A kártyák evolúcióját Mark Finlay az alábbiak szerint csoportosítja (Finlay 1992: 415):

- Az első kártyacsomagok: a terméket és annak felhasználási lehetőségeit mutatták be, konyhai környezetben ábrázolva fiatal, csinos és mosolygós hölgyeket, akik a családjuk számára a hússűrítőmenny segítségével könnyedén készítenek el különböző fogásokat. A színesbőrű szolgák megjelenítése sem volt ritka az első sorozatokon, mint olyan háztartásbeli alkalmazottaké, akik jól kiismerik magukat a főzés világában.
- A második szakaszban elmozdulás történt: számos egzotikus ország, idillikus folklór tabló, történelmi, művészeti és irodalmi érdekesség jelent meg a kártyákon, tudományos ismeretterjesztő jelleggel.
- Az utolsó időszakot Finlay az 1880-as évek végétől datálja, amikor a Liebig kártyák már fogalomná váltak. Amíg párhuzamosan más cégek felhagytak az ingyenes termékkísérő kártyák gyártásával, a Liebig kártyák iránti kereslet hatalmasra nőtt, és a termék

eredetiségének egyik fontos biztosítéka lett. Ettől az időszaktól a hangsúly fokozottan az ismeretterjesztésre kerül át.

A magas presztízsű kulturális termékként jegyzett operaelőadásokat népszerűsítő kártyasorozatok 1889-től jelentek meg. (Abbate 2021:47.) Abbate hangsúlyozza, hogy az operaelőadások látogatása a 19. század végén kifejezetten kevesek, a felső-középosztály kiváltsága volt. Ugyanakkor a kártyák révén ennek a kulturális terméknek az ismertsége így szélesebb körben nőtt (Abbate 2021.). Mai szemmel kismértékben groteszknak tűnik, hogy operaelőadások vagy színdarabok szerelmi jeleneteit ábrázoló képeken, mint a Shakespeare Szentivánéji álmának 2. felvonásában a Richmond parkban a királynő leleplezésekor, a gótikus oszlopok alatt megtalálható a sarokban húskészítményt tartalmazó kistégely Liebig felirattal. (Faragó-László 2016: 103) Ezt felismerve később a Liebig reklámosztály le is vette a kártyák előlapjáról a tégely ábrázolását, az offszet nyomdatechnikára való átállást követően, és csak Justus von Liebig báró aláírása szerepel ettől kezdve az előlapokon, emlékeztető jelleggel az 1920as évektől (Faragó-László 2016).

A Liebig kártyák Németországból indultak útjukra, de elterjedtek francia, olasz, spanyol nyelveken is, összesen 14 országban voltak forgalomban, kisebb mennyiségben magyar nyelvű kártyák is készültek. (Finlay 1992:415.) A többi kereskedelmi célú reklámkártyától eltérően minden korosztályhoz szólt, és valódi egyetemes enciklopédikus tudást adott át a gyűjtők számára hatos vagy tizenkettes sorozatokban (Faragó-László 2016. Galuzzo 2022.).

Az első kártyasorozat 1875-ben indult útjára (Galuzzo 2022). Ezt az időszakot a felnőttoktatás története a szabadoktatás korszakaként tartja számon (Juhász 2016:28.), amikor a polgárok számára rengeteg egyesület kívánt tanulási lehetőséget nyújtani, a felnőtt tanulási formák legintenzíbb növekedési időszakaként tartjuk számon ezt a békebeli, dualista időszakot.

Az ismeretterjesztő kártyacsomag egy olyan termék kísérőajándéka volt, amely egy német kémikusnak, Justus von Liebig bárónak, a tartósítás forradalmasítójának a nevéhez kötődik. Liebig személye kapcsán Kádár (2013) kiemeli, hogy már életében legendává vált. „Tudományos akadémiák tiszteleti tagjaik sorába emelték. A Magyar Tudományos Akadémia külső tagjává 1858-ban választotta. Számos kitüntetésben részesült, a bajor király bárói rangot adományozott számára. Neve megjelent Victor Hugo Nyomorultak, valamint Turgenyev Apák és fiúk című regényében. Halála után Münchenben márványszobrot, Giessenben és Darmstadtban bronzszobrot állítottak neki” (Kádár 2013:1375.)

A Liebig húskivonatot eredetileg kis üvegtégelyekben hozták forgalomba, egy kilogramm hússűrítmény előállításához több mint 30 kg húsról volt szükség. (Faragó-László 2016) A Révai Nagylexikon részletesen bemutatja a terméknek szentelt szócikkében elkészítésének módszerét is: „A Liebig húskivonatot Dél-Amerikában és Ausztráliában készítik oly módon, hogy a zsírtól és csontjától megtisztított húst apróra vagdalják és vízzel pépé zúzva kisajtolják. Ezt a nedvet felfőzik s a kivált fehérjétől megtisztítva vacuum üstökben pépszerűre bepárologatják. Újabban zselatinnal keverve szeletekké alakítják, melyeket forró vízben feloldva húsleves készítésére használnak.” (Révai Nagylexikona 1915:730).

„A Liebig cég minden egyes kártyánál kiemelten vigyázott a grafikák és a nyomdai sokszorosítás minőségére. Bár az alkotások egyike sincs szignálva, a Liebig reklámok kezdeti sikerei után a korabeli sajtóban rajzokat készítő mesterek már maguk ajánlkoztak arra, hogy alkalmazzák őket. A firma hamarosan anyagilag is megengedhette magának, hogy válogasson a lelkes „kisiparosok” és az ismertebb mesterek művei között. Mivel a későbbi képkatalógusok sem fedik fel a neveket, a művészettörténészek csak stílusjegyek alapján próbálkoznak kikövetkeztetni, hogy kik dolgozhattak a Liebig társaság reklámosztályának. A titok az alkotók kilétét illetően többnyire titok maradt. A legnagyobbak közül a cseh Alfons Mucha, az osztrák

Koloman Moser és Raphael Kirchner neve kapott csak bizonyosságot ez ügyben.” (Faragó-László 2016.)

Az 1890-es évektől 50 oldalas gyűjtőalbumok is piacra kerültek, amelyekbe 300-300 kártyát lehetett megőrizni. (Uo.)

3. A 19. századi korszak kultúraértelmezési kerete

A felvilágosodásnak elementáris hatása volt a 19. századi kultúra- és műveltségfelfogásra. A racionalizmus optimista ismeretelmélete szerint a világ megismerhető, mégpedig elsősorban logikai úton. Kant így fogalmaz a „Válasz a kérdésre: Mi a felvilágosodás? című művében: „A felvilágosodás az ember kilábalása maga okozta kiskorúságából. Kiskorúság az arra való képtelenség, hogy valaki mások vezetése nélkül gondolkodjék. Magunk okozta ez a kiskorúság, ha oka nem értelmünk fogyatékoságában, hanem az abbeli elhatározás és bátorság hiányában van, hogy mások vezetése nélkül éljünk vele. Sapere aude! Merj a magad értelmére támaszkodni! sdf - ez tehát a felvilágosodás jelmondata. (Hermann é.n.:24)” Az is sokatmondó, hogy Kant az ókori római költő, Horatius egyik epistolájából vette az idézetet, hiszen az antikvitás, mint egyetemes hagyomány hatása meghatározó ebben a korban. A felvilágosodás intellektuális, erkölcsi, esztétikai értékeinek érvényessége a 19. században töretlen.

Herder az állam szerepére helyezi a hangsúlyt, amikor megfogalmazza, hogy a nevelés és a művelődés ügyének előmozdítása, támogatása elsősorban az állam feladata és kötelessége, nemcsak az egyének fejlődése, hanem az egész közösség jólétének érdekében is (Maróti é.n.: 30.).

Norbert Elias szerint, a 19. században, a polgárosodási folyamat megerősödésével, az előző korszakokban az addig az udvari arisztokráciára jellemző viselkedésformákat, a társasági élet szabályait egyre szélesebb rétegek vették át és építették be a saját kulturális szokásaik közé. Ez leginkább Párizsban és Bécsben volt megfigyelhető, ahol a leggazdagabb abszolutista székhelyek voltak, de más területeken is hatottak az ipari társadalomra, a már valamilyen hivatást űző, dolgozó polgárookra. Egyfajta mintaként szolgáltak, és a 19. században ezek voltak a követendő példák a nyugati társadalmak és a gyarmatokon kialakuló polgári rétegeknek egyaránt. (Elias 1987) „Így vegyültek az udvari-arisztokratikus felső réteg viselkedésmódjai a különböző polgári rétegek viselkedésmódjával, mikor ez utóbbiak felemelkedtek és a felső réteg helyzetébe kerültek. (Elias 1987:776)” Ennek következtében a polgári társadalomban széles körben elterjedtek a „jó ízlés” követelményei, amelyek visszatükröződnek a Liebig kártyák visszafogott, mindenféle megbotránkoztatást kerülő, gyönyörködtető képi világában is. A gyarmatosítással egy új tudományág is kialakult, amelyből a későbbiekben a kulturális antropológia fejlődött ki. Az ókori görögöktől (Hérodotosz, Sztrabón, Pauszaniász) kezdve készültek más népekről etnográfiai leírások, ám a 19. században, a polgárosodott Nyugat figyelme egyrészt saját magára, szociológiai kutatásokra, másrészt legalább ilyen koncentrált módon a gyarmatbirodalmakon megismert bennszülött lakosságra összpontosult. Charles Darwin terjedő biológiai evolúciós nézeteinek (A fajok eredete, 1859.) hatására a korabeli tudósok szívesen alkalmazták a természetes szelekció elvét a társadalmi és kulturális szféra változásaira is. Tylor „Primitív kultúra” című írásában így definiálja a kultúrát: „A kultúra, vagy civilizáció tágabban vett etnográfiai értelmében az a komplex egész, amely magában foglalja a tudást, a hitet, a művészetet, az erkölcsöt, a törvényt, a szokást és minden más képességet és sajátosságot, amelyre az ember a társadalom tagjaként tesz szert. A kultúra állapota az emberiség különböző társadalmában, amennyiben általános elvek alapján vizsgálható, olyan

téma, amely alkalmas az emberi gondolkodás és cselekvés törvényszerűségeinek tanulmányozására”. (Maróti é.n.:97.) A 19. századi antropológusok azt hitték, hogy a „primitív” (fejlődésük elsődleges fázisában lévő) közösségek tanulmányozása segíti megérteni a nyugati, modern társadalmak evolúcióját. (A.Gergely 2002) Gustav Klemm értelmezésében a kultúra egy tapasztalaton alapuló tudomány, amely az emberiség fejlődésének különböző állomásait vizsgálja. (Maróti é.n.)

A polgári nemzet nevelés útján történő aktív alakítása oda vezetett, hogy megjelentek és széles körben elterjedtek a tanító szándékú, ismeretterjesztő műfajok. Már régóta meglévő magánygyűjtemények váltak a szélesebb publikum által is megtekinthetővé, létrehozták az első nemzeti múzeumokat (Magyar Nemzeti Múzeum 1802.), amelyek állandó és időszakos kiállításokat rendeztek, művészi iskolák, szervezetek és folyóiratok jöttek létre. A 19. század gyűjtési és rendszerezési hajlamára elsősorban szintén a felvilágosodás volt a legnagyobb hatással, gondoljunk a Nagy Enciklopédiára, Newton vagy Linné munkásságára. A költészet területén Goethe „Faust”-ja csaknem olyan enciklopédikus igényű mű, mint fél évezreddel előtte Dante „Isteni Színjáték”-a.

A Liebig kártyák nagy része a 18. század végén kibontakozó és a 19. század első felében virágzó romantika stílusjegyeit hordozza, vagyis megjelenik bennük a hős-kultusz, a pátosz, a túlfűtöttség, a szabadságvágy, a távoli, egzotikus kultúrák, vidékek és a folklór iránti érdeklődés, az eszményítés, idealizálás – sok esetben egyfajta menekülésképpen a polgári létforma egyhangúsága elől. Egyes kártyákon pedig inkább a realista vagy a biedermeier, azaz kifejezetten a polgárság stílusát képviselő kifejező eszközök jelennek meg, vagyis a megnyugtató, a romantikához képest visszafogottabb, a hétköznapi polgári életet megjelenítő képek.

4. Az antik (és a reneszánsz) kultúra tükröződése a kártyasorozatban

A XIX. századra a felvilágosodás irányzatai és vívmányai, azaz a racionalizmus, mint ismeretelméleti módszer, a liberalizmus, mint filozófiai koncepció és a klasszicizmus, mint művészi kifejezés és korstílus már integrálódtak a társadalmi köztudatba.

A klasszicizmus, csakúgy, mint a reneszánsz, az antik ókort tekintette mintaképnek, mértéknek, igazodási pontnak, a művészeti megoldások csúcstermékének, „elsőosztályúnak”, amelyre a „classis” latin kifejezés is utal.

Ez az értékítélet mutatkozik meg Wilhelm von Humboldt, a XIX. században élt államférfi, nyelvész és esztéta, a természettudós Alexander von Humboldt bátyja, „Forrásmunkák a kultúra elméletéből” című írásában is, ahol leírja, hogy az ókor görög kultúrát tartja az eddigi legmeghatározóbbnak, mert megtalálható benne a humanitás lényege. „Ehhez egyszersmind az intellektuális képességek ereje, az erkölcsök jósága, az esztétikai képességek finomsága és érzékenysége járul. Ez a műveltség mindinkább lehanyatlak, a görögöknél viszont igen magas fokon állott. Úgy tetszik, ezt ma nem lehet mással elősegíteni, mint nagy és épp ilyen szempontból csodálatra méltó emberek tanulmányozásával, vagyis egy szóval a görögök tanulmányozásával. Mert azt hiszem, sokféleképp bizonyíthatom... hogy nem csupán az összes modern népekkel, de még a rómaiakkal szemben is a görögök legalkalmasabbak e tanulmányokra”. (Maróti 1975: 46)

A görög tudomány, művészet és embereszmény egy örök idea a későbbi korok, így a XIX. század számára is, amelyben az ipari forradalmak, a részmunkákra való túlzott specializálódás, a gyarmatosítás és az urbanizáció negatív hatásai már megtörték a felvilágosodás haladásba

vetett optimizmusát. A kaotikusnak tűnő élettel szemben a görög eszménykép a vágyott harmónia totális képét mutatja be, a test, a szellem és a lélek tökéletes összhangját. Még akkor is, ha maga Humboldt is elismeri, hogy valószínűleg túlzottan eszményítjük a görögség alkotásait, mégis úgy véli, hogy:

„...mivel formája és hozzánk való helyzete arra ösztökél bennünket, olyan eszméket és olyan hatást kell keresnünk benne, amelyek a bennünket körülvevő életen is túl mutatnak. (Maróti é.n.:31)”

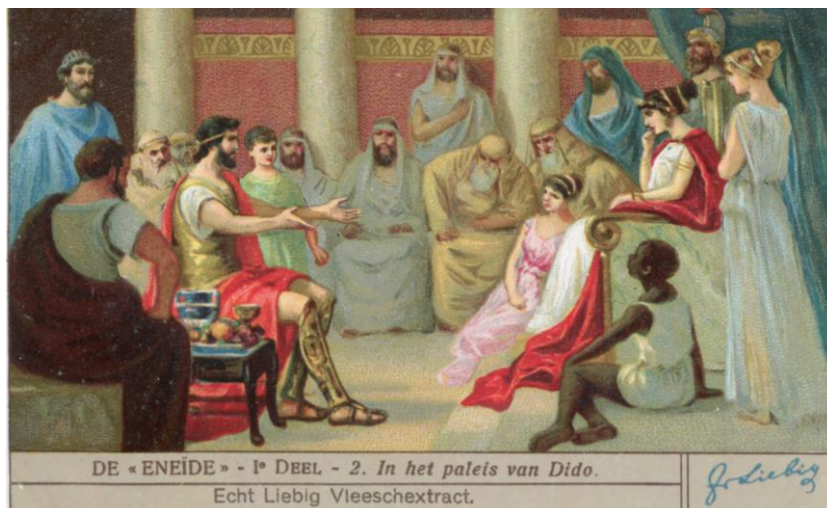
Schiller úgy fogalmaz, hogy a görögség adta az emberiség fejlődésének maximumát, a görögség eszményében egyesült a műveltség és a jellem, azóta sohasem. A görög poliszban az egyének megtarthatták a függetlenségüket, ugyanakkor vész esetén egy igazi közösségként, egységes erővel léptek fel. (Schiller 1960) Rész és egész harmonikus viszonya volt ez, amely a XIX. századra megszűnt, széttöredezett. Természetesen ez is egy idealizált képet mutat a görög társadalomról, de úgy vélem, hogy a cél nem is a történelmi valóság feltárása volt.

Alfred Weber szerint a XVIII.-XIX. századra az intellektuális fejlődés és a racionalizmus, az ok-okozati viszonyok feltárása, a világ megismerhetőségének a tudata a kétségtelen pozitívumokon túl oda vezetett, hogy a világot egy törvényszerűségek alapján működő órászerkezetnek tekintse, amelyben minden és mindenki szerepe determinált. Weber így fogalmaz: „ezt a mechanikus szörnyet aligha lehet más érzéssel tudomásul venni, mint belső elzárkózással és iszonyattal”. (Bujdosó 1999:269)

A XIX. századi ember – különösen a társadalmi elit – számára sokkal többet jelentett és jóval ismertebb, érthetőbb volt az ókori görög kultúra, mint napjainkban. Ez jórészt Heinrich Schliemann munkásságának is köszönhető, aki - döntően a homéroszi eposzokra támaszkodva - megtalálta Tróját és más ókori görög városokat. Feltárták a Vezúv által 79-ben elpusztított romvárosokat, Pompeit és Herculaneumot. Coubertin báró 1894-ben megalapította a Nemzetközi Olimpiai Bizottságot és rá két évvel megrendezték az első modern olimpiát. A görög kultúra alkotásai nemcsak az iskolákban tartoztak a kötelező stúdiumok közé, hanem a társadalmi, művészeti, tudományos közélet meghatározó reprezentánsaivá is váltak. Odafordították a fókusz a régészeti ásatásokon fellelt szenzációs műkincsleletek és ezáltal az antik mítoszok és műveltség felé.

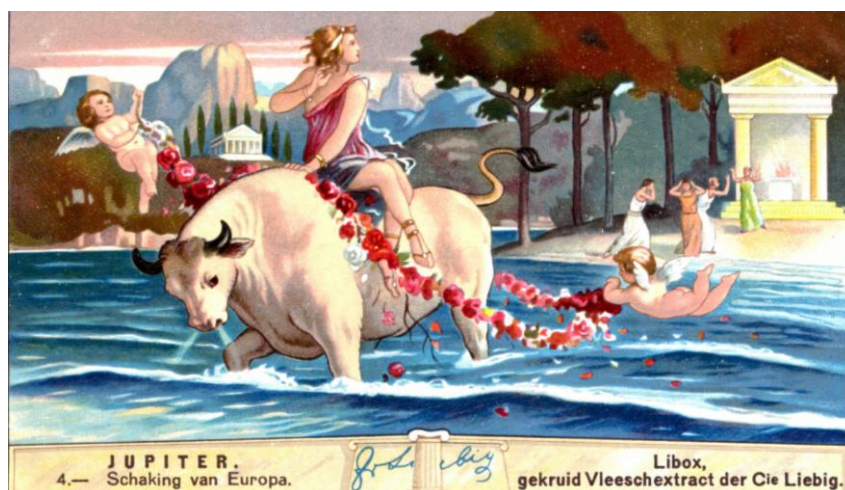
A Liebig gyűjtemény antikvitást feldolgozó kártyái ezt a görögség tudatot, ezeket a jól ismert toposzokat használták a népművelés, az ismeretterjesztés és természetesen az üzleti haszon megszerzése érdekében. A kártyák művészi stílusa többségében a romantika jegyeit mutatja, mint például a Leláncolt Prométheusz vagy az Aeneas és Dido találkozása (1. ábra).

1. ábra: Aeneas Dido palotájában / Aeneas sorozat
(Forrás: Saját fénykép)

Vannak azonban inkább biedermeier, vagy kissé kommersznek nevezhető képek is, mint Pompei ábrázolása vagy Európé elrablása (2. ábra).

2. ábra: Európé elrablása / Jupiter sorozat
(Forrás: Saját fénykép)

Mivel a kártyák a gyermekek kezébe is kerülhettek, megfigyelhető, hogy az általában véres, naturalisztikus mitikus jeleneteket eufemizálva, megszépítve mutatják be. Míg Rubens „Leláncolt Prométheusz” című festményén (3. ábra) a titán méltatlan, legyőzött testhelyzetben látható, ahogy Zeusz sasmadara naturalisztikus ábrázolási móddal a májából darabokat tépked, miközben a karmaival lenyomja a fejét.

3. ábra: Rubens Leláncolt Prométheusz festménye
(Forrás: Prometheus Bound, 1611-1612 by Peter Paul Rubens Letöltés: 2023. 10. 25.)

A Liebig kártyán Prométheusz az őt védelmezően körülvevő, vigasztaló nimfák fölé magasodó, fenséges alak, aki a szenvedései ellenére is töretlenül kitart az elvei mellett (4. ábra). A titán, aki a tűz fizikai és szellemi erejével megmenti az emberiséget a pusztulástól, dacolva az istenek atyjával, magával a hatalmas Zeusszal is.

4. ábra: Leláncolt Prométheusz / Görög tragédiák sorozat
(Forrás: Saját fénykép)

Goethe „Prométheusz” című költeményének vagy Shelley drámájának megfelelően így módon a zsarnokuralom elleni bátor lázadás igen erőteljes szimbólumának tekinthető, azaz kitűnően beleillik a forradalmak és szabadságharcok korszakának gondolatrendszerébe.

A kártyákon érződik a felfedezések, gyarmatosítások, az orientalizmus korának tapasztalata, az „Aeneas Dido palotájában” című kártyán (1- ábra) egy fekete bőrű figura is látható, a „Pompei”-t egykor és ma bemutató képen pedig a régi Pompei utcáján mintha egy japán gésa sétálna színes napernyővel a kezében.

Ahogy az ókor inspirációs forrásként szolgált az utána következő nemzedékek többsége számára, úgy a reneszánsz is nagy hatással volt a későbbi korokra, mivel a reneszánsz alkotások nagy része ókori mítoszokat, történeteket dogozott fel. Az egyik, Raffaello életét bemutató kártyán (5. ábra) pont azt láthatjuk, ahogy a művész, megbízójával és mecénásával, II. Gyula pápával gyönyörködnek a Belvedere-i Apollón szobor (6. ábra) szépségében és örök harmóniájában, amelyet a XIX. században az antik művészet egyik csúcspontjának tekintettek.

5. ábra: Raffaello élete / Híres festők sorozat
(Forrás: Saját fénykép)

Az ókori Belvedere-i Apollón szobrot (6. ábra) a reneszánsz időkben találták meg, csakúgy, mint a Laokoón szoborcsoportot és mindkettőt a Vatikánban állították fel.

6. ábra: A Belvedere-i Apollón szobor

(Forrás: https://dka.oszk.hu/081600/081658/kozepkor_0176_nagykep.jpg)

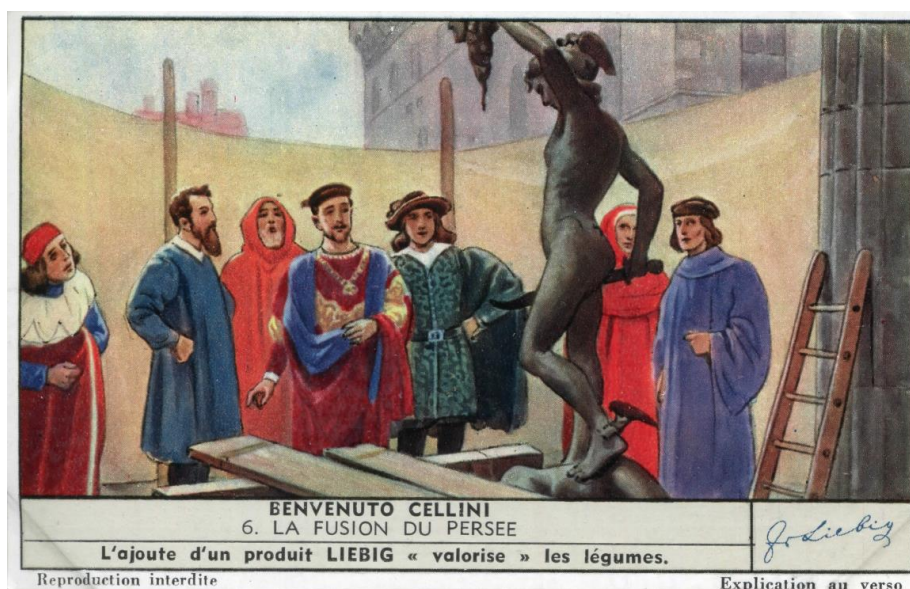
Letöltés: 2023 10. 25.)

A Raffaello életét bemutató Liebig kártya (5. ábra) másik képén „La Fornarina” a péklány látható, Raffaello kedvenc modellje és feltehetőleg szerelme, aki épp egy Szűz Mária a kisdettel festményhez nyújtott ihletet.

Benvenuto Cellinit (1500-1571), akiről egy egész kártyasorozat készült, egyes művészettörténészek a késő reneszánszhoz, mások pedig a manierizmushoz sorolják. Az egyik kártyán, egyik leghíresebb szobrászati alkotása látható, a „Perseus, Medusa fejével” (7. ábra), amely a Mediciek megrendelésére készült, a Firenzéből való kiűzetésük emlékére, és amely a jó győzedelmeskedését szimbolizálja a gonosz felett. (A szobor ma is Firenzében, a Loggia dei Lanzi-ban található.)

7. ábra: Perszeusz szobránaköntése/ Cellini élete sorozat 6.
(Forrás: Saját fénykép)

Össességében elmondható, hogy a Liebig gyűjteménynek az antik görögök életét és mítoszait, valamint a reneszánsz kort megjelenítő kártyái egy olyan ideált-mutattak be a polgárosodó, élelmiszert vásárló célcsoport számára, amely egyszerre lehetett számukra felemelő, megnyugtatóan ismerős ugyanakkor gyönyörködtető.

5. Az orientalizmus, kolonializmus és posztkoloniális víziók megjelenése

A Liebig kártyák által közvetített 19. századi szemlélet szerint a történelem és a művészetek úgy fejlődnek, mint az emberi élet a bölcsőtől, a virágzó ifjúságon át a hanyatlásig és halálig: van kezdetük, csúcuk, és végük. A bemutatott népeket ennek a fejlődési vonalnak különböző stádiumaiban képzeltek el. Európa saját szemszögéből tekint a világ minden tájára és etnográfiai érdekességként mutatja be más népek kultúráját, művészetét, amelyek Európa szempontjából úgy értelmeződnek, mint érdekes vagy ijesztő, de mindenképpen alsóbbrendű. Az időbeli és térbeli távolság egyaránt egzotizálva van, a primitív népek életén keresztül egyszersmind beleláthatunk saját őstörténetünkbe is (Nayar 2018).

Ez a történelemszemlélet eurocentrikus, lineáris, teleologikus és patrióta. Lineáris, mert folyamatos előrehaladásnak látja a történelmet, mely az ókori Kelet civilizációitól a klasszikus ókoron keresztül Európa akkori mindennapjaiig egyre fejlődik és más kultúrák ebben a konstrukcióban maximum, mint etnográfiai érdekesség jöhetnek szóba. Teleologikus, mert a történelem előrehaladását folyamatos újjászületések mentén meghatározottnak és egy prófétikus elrendelés szerinti fejlődésnek tekinti. Eurocentrikusságánál fogva részleges: a világ népeinek áttekintése folyamán rengeteg terület kimarad a fókuszából, mintha nem is létezne. Patrióta, mert a történelmet nacionalista, moralizáló és militarista szempontok formálják (Galluzzo 2021).

Sok tanulmány azt elemzi, hogy néhány márka, mint a Poulain, a Liebig és a Guérin hogyan terjesztette a francia nacionalizmus szellemét a chromolitográfiákon, és hogyan vett részt az állam által elképzelt kollektív memória megalkotásában. Tágabb értelemben mondhatjuk, hogy nem csak a francia nemzeti, hanem az európai felsőbbrendűség megformálását is tetten érhetjük.

A kártyák egyik nagy témája a nem európai népek bemutatása. A 19. század második felében a gyarmatosítás csúcspontján érdemes megvizsgálni, hogy milyen értelmezési keretben, főleg milyen vizuális kódrendszerben közelítik meg ezek a képek a máshol és a másik fogalmát.

Az ismeretterjesztőnek tűnő képek távoli vidékek tevékenységeit, szokásait, az emberek kinézetét, öltözködését és lakóhelyeit vonultatják fel.

Az egyes népek bemutatása kapcsán fellelhetjük mindazokat az eurocentrikus vizuális toposzokat, amelyek a 90-es évek óta az orientalizmus és a posztkoloniális elmélet megközelítéseinek fő kérdései. Az orientalizmus eredetileg a 19. századi Európa közel- és távolkeleti kultúrák iránti érdeklődését jelenti (egyiptománia, japonizmus, chinoiserie) irodalmi témákban, művészetben, építészetben, zenében. Ezt az értelmezést alaposan átírta Edward Said orientalizmus elmélete, miszerint az, ahogy Európa látta és megjelenítette az ún. Keletet valójában egyáltalán nem ezekről a kultúrákról szólt, hanem azokról az elképzelt toposzokról, amiket Európa évszázadokon keresztül megkonstruált és integrált a saját kultúra képébe.

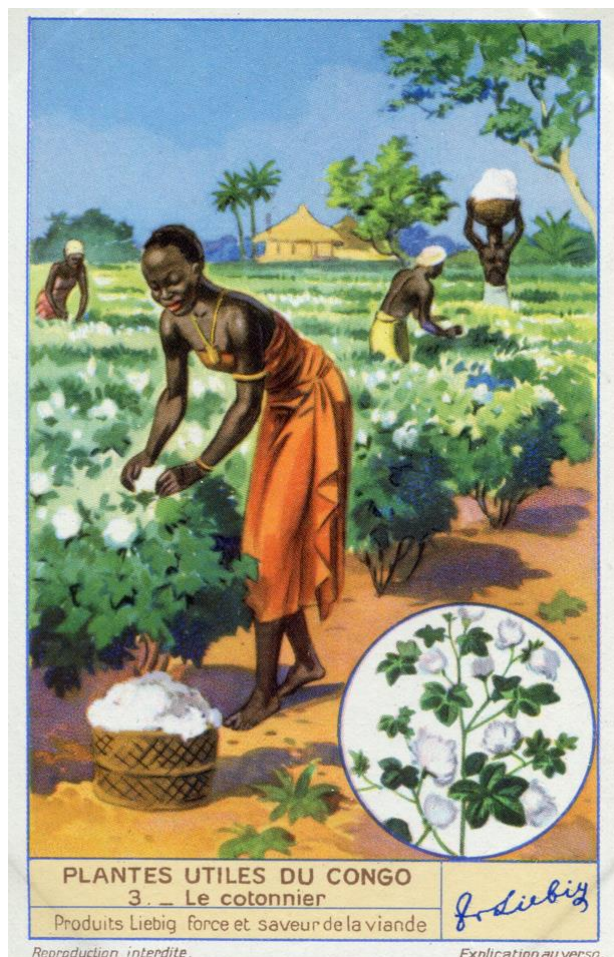
A posztkoloniális elmélet Edward Said 1978-ban megjelent *Orientalizmus* című könyve nyomán bontakozott ki és vált jelentős akadémiai diszciplínává. Said szerint a nyugati ember évszázadokon és műfajokon át teremtette meg azt a fantáziát, amit „Keletnek” hívott, és ami meghódítható területet, megtérítendő bennszülötteket és a kulturális misszió terepét jelentette. Ahol senki nem kérdezte a bennszülöttet, hogy mi a neve, hanem elnevezte Pénteknek (Daniel Defoe Robinson Crusoe regényében). Kelet alatt a saidi gondolat minden olyan nem európai kultúrát ért, amely az eurocentrikus világkép hierarchiájában alsóbbrendű, fejletlenebb, illetve valamilyen európai fantáziát teljesít be. Said a vacant (jelentése: üres, szabad) szóval jelzi a meghódított területek európai értelmezési mezőjét, vagyis passzív elfogadó-befogadó terepként mind kulturálisan, mind a hatalmi szerkezet szempontjából (Said 1978).

A Liebig kártyákon a nem európai embert vizuálisan is többféle, széles körben alkalmazott klisé szerint ábrázolják. Ezekből szeretnénk három típust kiemelni.

A földi paradicsom

A kongói ültetvény- képeken mosolygó bennszülöttek deréktól lefelé lenge maguk köré tekert textilben boldogan szedik a gyapotot, mintha ennél kellemesebb időtöltés nem is lenne. A nyugati szemnek szinte meztelen ruhátlanságuk a természeti népek primitívságára, civilizálatlanságára, de ugyanakkor édenkerti ártatlanságára is utal, felelevenítve egyszersmind Rousseau-nak a nemes vademberekről alkotott mítoszt (8. ábra).

8. ábra: A gyapot/ Kongó haszonnövényei sorozat 3.
(Forrás: Saját fénykép)

A megművelt természet rendezett képzelete gyakran volt a paradicsom allegóriája az európai művészetben. A tájban békésen és boldogan dolgozó egyszerű emberek pedig mintha az antik pasztorális műfaját jelenítenék meg. A dolgos ember az őt lágyan magába ölelő táj része és dekorációja, mint bármely szép növény vagy állat. A nyugati tekintet (gaze) már létező fogalmi és vizuális-ikonográfiai kliséken keresztül látta, láttatta és értelmezte az idegent, amely elég szép ahhoz, hogy meghódítsuk, és elég civilizálatlan ahhoz, hogy vallási vagy kulturális misszió célja lehessen. A világ megismerése kalandra és utazásra is hív. A Liebig kártyák nem csak enciklopédikus ismereteket adnak, hanem egészen konkrétan utazásra csábítanak, mint egy izgalmas útikönyv.

A buján termő paradicsomi tájban élő ártatlan bennszülött izgalmas, ám idegenségénél fogva kicsit (vagy nagyon) félelmetes része a tájképnek. A nyugati gondolkodás másságot értelmező egyik fogalmi kerete az egzotikum: valami, ami vonz és taszít egyszerre, kihívja a kíváncsiságunkat és próbára teszi a bátorságunkat. A gyarmati tapasztalatnak és a modern turizmusnak sok köze van egymáshoz. A colonial gaze (koloniális tekintet) és a tourist gaze (turista tekintet) mint esztétikai interpretációs mező egy fogalmi kontinuumon értelmezendő jelenség (Régi 2019:79). Az egzotikusnak nevezett utazások ma is a legjobban eladható

turisztikai termékek, ahol a fűszoknyás bennszülöttek dekorációként szolgálnak a turista részéről mindenféle valós szociokulturális megérteni akarás nélkül.

A bennszülött, aki a földi paradicsomot lakja, Kolombuszig visszavezethető toposz. Kolombusz szinte a nemes vadembert fogalmazza meg, amikor leírja a karibi bennszülötteket. A táj pedig, amit bemutat az európai hagyomány paradicsomának minden elemét felvonultatja a fülemülétől a ruhátlanságig. Kolombusz nemcsak a táj szépsége és a kellemes klíma miatt hitte, hogy paradicsomi tájat talált, hanem azért is, mert a középkori mappa mundi és útikönyvek hagyománya szerint Ázsia legtávolabbi (azaz legkeletibb) végén fizikai valóságában megtalálható a földi paradicsom. Kolombusz pedig, aki azt hitte, hogy kelet felől érkezik Ázsiába, joggal gondolhatta, hogy éppen a Paradicsomba érkezett.

„A teológusok és a bölcs filozófusok alkalmasint igazat mondanak, amikor azt állítják, hogy a földi paradicsom a legtávolabbi keleten fekszik, mert ott fölötté szelid az éghajlat - és ime, a szigetek, amelyeket most felfedeztem, „a kelet végén” fekszenek” (Szerb 1941:33).

A tudományos navigáció és kartográfia nem volt összeegyeztethetetlen azzal az elképzeléssel, hogy a földi paradicsom valóságos hely. A sok szépség, amit az Új Világban megtapasztalt, és a bennszülöttek Ádám és Éva ártatlanságára utaló ruhátlansága megerősíteni látszott, hogy a paradicsomba érkezett.

A másik marginalizálása illetve összehasonlítható megkülönböztetése, de a saját kulturális regiszterben való értelmezhetősége valószínűleg az egzotikum lényege. A cél az egzotikus másik megfelelő távolságban tartása és misztifikálása. A hatalmi szempontok spektakulummá transzformálódnak: a meghökkentően idegen domesztikált térben és időben értelmeződik. A másság csodásan furcsaként való értelmezése pedig az erőszakos alávetés előszobája, ahogy Greenblatt mondja (Greenblatt 2017).

A bennszülött, mint hiányzó láncszem

A feketék ábrázolása ugyanakkor előhívja a 19. század végi fajelméletek kérdéseit. Az feketéket gyakran ábrázolták úgy, mint a majom és a fehér ember közti darwini értelemben vett hiányzó láncszemet. Gobineau a fajok egyenlőtlenségéről szóló művének egyik ábrázolásán a fehér ember ráadásul nem is egy emberi arc rajza, hanem egy görög szoboré.

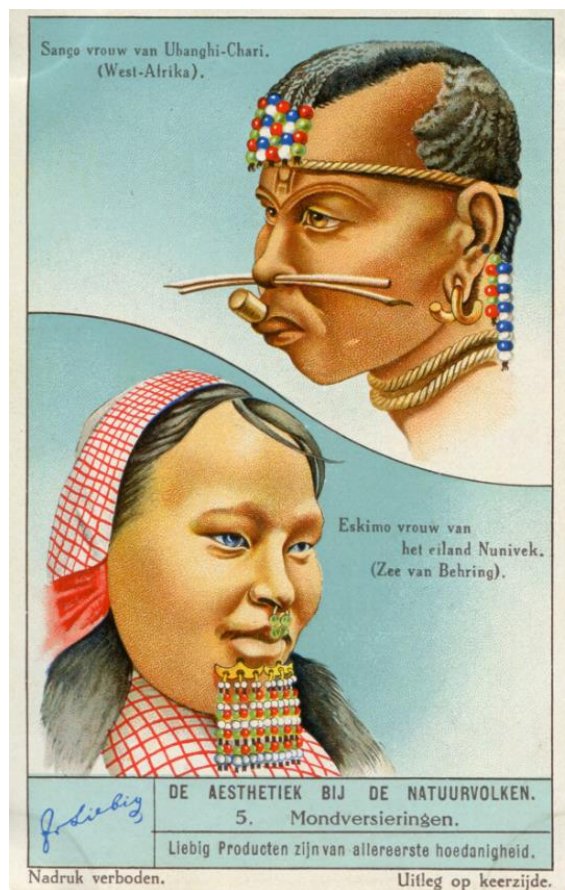
A neoklasszicizmus 18-19. századi gondolata szerint a görög-római művészetben és annak utánzásában fogalmazódik meg az európai művészet abszolút magasabbrendűsége. Esztétikai értelemben tehát a klasszikus művészettel való összehasonlításban bukhatott el minden ún. törzsi művészet, amelyet primitívnek, fejletlennek, vagy a művészetek kezdeteinek lehetett tekinteni. A bennszülöttek emberi mivolta viszont a keresztény hagyomány alapján kérdőjeleződött meg eddigre már évszázadok óta. Felmerült, hogy Isten Káin leszármazottait a bőrszínnel jelölte meg, illetve, hogy a nem fehér embereket Isten az ötödik napon, az állatokkal együtt teremtette (polygenézis). Mindezek a kétségek arról szóltak, hogy a bennszülöttek részesei-e a megváltásnak, vagyis emberek-e egyáltalán. (Bitterli 1982)

A Liebig kártyák egyik típusa jellegzetes példányait vonultatja fel az etnikumoknak különböző testdíszítések és ruházatok szerint. A furcsa orrba-és ajkakba fűzött díszek a barbárság borzongatóan izgalmas megjelenései az eszkimóknál is, és Nyugat-afrikában is. Ezek a képek azt sugallják, hogy mindezen népek egy bizonyos másság különféle megjelenései, mindegy, hogy Alaszkában vagy Afrikában élnek, hiszen az elmaradottságnak ugyanabban a fázisában vannak a civilizált Európához. ké-pest. (9. ábra)

A távoli kultúrák díszítőelemei széles tárházát adták a szabadon választható és értelmezhető elemeknek tudatlanság és felszínes megközelítés alapján. Az orientalizmus saidi elmélete

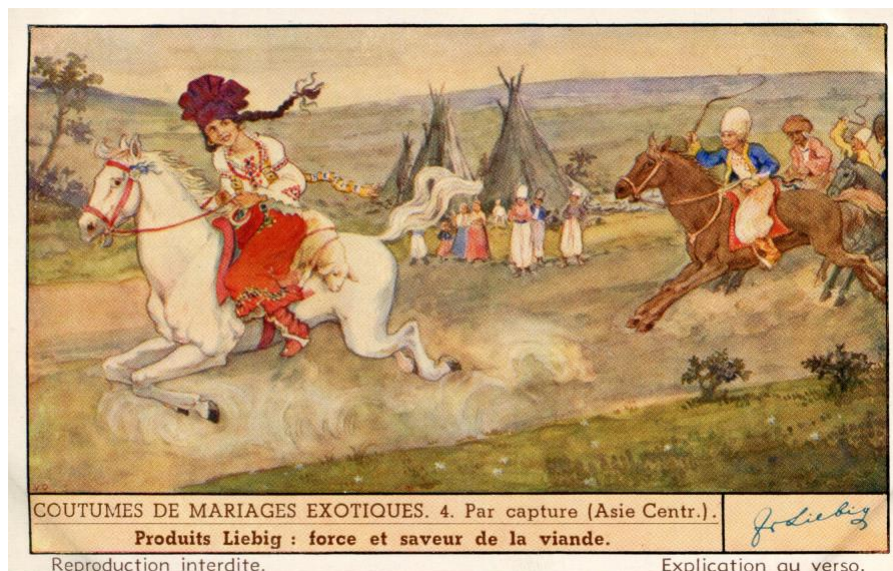
alapján a nem európai kultúrák egy előre elképzelt sémarendszer szerint értelmeződtek olyan kulturális klisék alapján, amelyek az európai ember számára eleve adottak voltak.

9. ábra: Testékszerek/ A természeti népek esztétikája sorozat 5.
(Forrás: Saját fénykép)

Az etnográfiai motívumok nemcsak egymás mellé rendelhetők ebben az értelmezésben, hanem a különböző népekhez kapcsolható motívumok keveredésének is gyakran tanúi vagyunk. A mongol lovasok háttérben például nem jurtát, hanem indián sátrakat ábrázolnak (10. ábra). Noha a Liebig-kártyák között sok magas színvonalú grafika is van, ezek a képek az ügyetlenebbek közül valók. A lovak ábrázolásakor annak a gyakori hibának vagyunk tanúi, hogy a futó lábakat kettesével párhuzamosan ábrázolják, mintha a ló nem futna, hanem ugrana, mint egy nyúl. Ahogy Gombrich írja: „A festményeken és a sportlapok illusztrációin is kinyújtott lábbal repül a levegőben. Így ábrázolta a vágózó paripákat a 19. századi nagy francia mester Géricault is a híres epsomi lóversenyén.” (Gombrich, 1974, 14)

10. ábra: Menyasszony üldözés Közép-Ázsiában/ Egzotikus házasság sorozat 4.
(Forrás: Saját fénykép)

Keleti pompa

A Liebig kártya japán esküvő képe (11. ábra) azt a 19. századi orientalista festmény típust képviseli, ahol a távoli kultúrák buja gazdagsága, különleges öltözködése és egzotikus különlegessége izgatja a romantikus fantáziát. A másság ez estben éppen a dús pompában és mesebeli gazdagságban fogalmazódik meg. Ugyanakkor érdekes elem a jobb oldalon hátul látható ügyetlen, leginkább kutyára emlékeztető állatfejű istenszobor. Látszik, hogy a művészi stílus megjelenítésére nem pazaroltak energiát, a furcsa másság érzékeltetéséhez éppen elegendő volt egy sok évszázados toposz, a kutyafejű isten megjelenítése, amely nyilván az egyiptomi sakálfejű istenséggel, Anubis-szal van zavaros rokonságban.

Az ókori nagy közel- és távol-keleti birodalmak, vagy akár az Oszmán birodalom evidensen teljesen más kategóriát képeztek a 19. század kolonialista -eurocentrikus, ugyanakkor romantikus szemléletében. Gobineau semi-civilizációknak (fél-civilizációk) nevezi a hindu vagy kínai birodalmakat (Gobineau 1853-55).

11. ábra: Házasság Japánban/ Egzotikus házasság sorozat 2.
(Forrás: Saját fénykép)

Látnunk kell azt is, hogy a 19.század fogalomrendszerében a „civilizáció” fogalma, mint az emberiség legmagasabb fejlettségi foka hierarchikus tartalmú: a nagy birodalmak érdemlik ki ezt a jelzőt, még ha csak félig is. Az egyéb, alacsonyabb rendű jelenségeket „kultúrának” nevezik az angol és francia írárok. A nagy történelmi birodalmak iránti lelkesedésben letapinthatjuk a klasszikus hagyomány Római Birodalomra utaló fontos hatalmi tartalmát (Young 1995:48). A 19.századi euro-centrikus kultúraértelmezés kliséi a Liebig kártyákon nem csak a nem európai népek megfogalmazásában tapinthatóak ki, hanem az Európán belüli etnikumok tekintetében is. A falusi társadalmak iránti urbánus lenézés és egyszersmind romanticizálás-egzoticizálás a távoli kultúrák megjelenítéséhez vizuálisan is nagyon hasonló megfogalmazásokat hozott létre az európai etnikumok és a távoli rasszok tekintetében.

6. A nemzeti sajátosságok és couleur local megjelenése

A 19. század első felének uralkodó eszméje az egyik utolsó átfogó korstílusként a romantika stílusirányzata volt. (Horváth 1978) A romantika előtérbe helyezte a nacionalizmus eszményét, és a nemzeti sajátosságokat, kulturális különbségeket szívesen állította a figyelem középpontjába. Ennek az izmusnak a hatása a kártyasorozat ábrázolási technikáján is erősen érződik.

A Liebig kártyasorozat a nemzeti sajátosságokat egyszerűsítve, és német, illetve francia kulturális perspektívából kiindulva ábrázolta. Érdekesség, hogy habár a 1867. évi Kiegyezést követően az Osztrák Birodalom hivatalos elnevezése Osztrák-Magyar Monarchia lett, és a két állam dualista módon együttműködött, az Ausztria tartományai (S0099. számú) Liebig kártyasorozaton az 1880-as évek közepén között Magyarországot Csehországgal, Erdéllyel, Trieszttel és Tirollal egy szinten sorolják be.

Budapest Európa egyik meghatározó jelentőségű városaként már ebben az időben képes volt önmagának figyelmet kivívni: az „Európai városok és a helyi népviselet” (S0468 számú)

sorozatban együtt szerepel Velence, Edinburgh, Stockholm, a francia Anvers, és a hollandiai Haarlem városokkal. (12. ábra)

12. ábra: Budapest látképe / Európai városok és helyi népviselet sorozat
(Forrás: Saját fénykép)

A budapesti metszet a századfordulón épülő Halászbástya perspektívájából ad rálátást a magyar fővárosra. A népviselet – akár a sorozat többi részénél – kalapot és főkötőt is magában foglal. A hölgyalak pedig az ölében tartja a híres hússűrítményt tartalmazó téglyt.

A Borokról szóló sorozatban (S0464) a tokaji bor világhírének köszönhetően éppúgy helyet kapott 1895-ben, mint a champagne-i pezsgő, a spanyol sherry csemegeborok, a Vezúv lankáin termő Lacryma Christi, a malvázia desszertbor vagy a rajnai borok. A tokaji bor bemutatkozásának a helyszíne a borpince, ahol betyárok, huszárok és menyecskék vigadoznak, a pincéből felvezető lépcsőre akasztva pedig helyet kap a híres csikóbőrös kulacs is. A Liebig tégely közel hordó nagyságú, mindenesetre a boroskancsókat méretben túlszárnyalja. A magyaros mulatság keretén belül az egyik betyár évődik a bort felszolgáló szépasszonnyal. (13. ábra) A magyar virtus és a pásztornépek közösségi életformája egyaránt jól tükröződik a metszeten.

13. ábra: A tokaji bor /A 'Borok' sorozat elemként
(Forrás: Saját fénykép)

Kultúrtörténeti szempontból különösen érdekes, hogy ez az ábrázolása a tokaji pincelátogatásnak a tömeges turizmus intézményesült létrejöttét követően néhány évtizeddel haladja meg, mégis olyan érzésünk van, mintha egy professzionálisan megszervezett, turistáknak szóló borkóstolóra kapnánk betekintést. (A tömegturizmus első előfutáraként Thomas Cook utazásszervezőt tartja számon a szakirodalom, aki a 19. század közepén szervezett először társasutazást, 1841-ben (Lengyel 2001: 26-27).

Európán belül is voltak már a századfordulón exkluzív turisztikai úticélok, amelyek közül egy norvégiai nyári körutazás (S0961 sorozat) lehetséges desztinációit mutatták be. Hasonlóan a tanulmány első fejezetében megemlített operaelőadásokhoz, itt is egy olyan luxustermék bemutatásáról van szó, amelyet személyesen csupán a felsőbb osztályok tagjai érhettek el. Az 1909-ben készült sorozat egyik kártyája az északi sarkkör magasságában elhelyezkedő fjord partján található szállodai kilátást mutatja be (14. ábra).

14. ábra: Kilátás a Romsdal szálloda teraszáról /'Egy nyári nap északon' sorozat
(Forrás: Saját fénykép)

A kártya hátoldalán az alábbi tájékoztatás olvasható: „Kilátás a Romsdal szálloda teraszáról, a Romsdal Fjord partján: Skandináviában sehol máshol nem mutatkozik meg olyan mértékben az óriás hegyek fenséges látványa, mint a Romsdal fjord partján, ahol a csúcsaik élesen tükröződnek a fjord tiszta vizében, ahol a Romsdalthorn csúcsa a felhőkbe vész. A turisták a legszívesebben ezen a részen szállnak partra a fjordok mentén, ahol jó szállodák fogadják őket, teraszukról fenséges kilátás nyílik, mint ahogy az metszetünkön is látható. A szállodánkból kiindulva kiránduláson vehetünk részt, gyalogosan vagy autóval, elérve egy szomszédos fjordot, ahol újra felszállunk hajónkra folytatva az utazást. A nyári hónapokban több tízezer turista keresi fel ezt a látványosságot.” Az eredetileg élelmiszeripari célú marketing itt kulturális turisztikai funkcióval bővül. Ezt figyelhetjük meg a sorozat egy másik képén is, amely egy gleccsertúra kiragadott pillanatát örökíti meg (15. ábra): a túravezető segítségével a saját határait feszegető extrém turista átkel egy jégszakadékon. „A norvégiai Buarbreen gleccser szakadékanak átugrása. A legjelentősebb és legfenségebb gleccserek között tartjuk számon Norvégiában a Buarbreen gleccsert, amelynek a megmászására több ezer turista vállalkozik évente. Odáa városának közelében található, hatalmas hómező alkotja, beterít egy gránit kőzetből álló egész fensíkot, félsziget formájú alapzatán. Lábainál több fjord is található. Néhány kevésbé jelentős gleccser is van még a régióban, de a Buarbreen a legkiemelkedőbb. Metszetünk néhány turistát ábrázol a jégfensíkon, amelyet egy szakadék választ ketté. Időnként szükség van arra, hogy az ilyen veszélyes árkokat egy-egy bátor ugrással szeljük át.” – olvasható a hátoldalon.

15. ábra: 'Egy nyári nap északon' sorozat /Gleccsertúra Norvégiában
(Forrás: Saját fénykép)

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy a korszakban kiemelt fontossággal kezelt nemzeti sajátosságokat az európai országok lakosai körében is igyekeztek népszerűsíteni, elsősorban más országok fogyasztói számára, egzotikus hangulattal, történt ez akár kulturális ismeretterjesztő vagy pedig turisztikai marketing céllal.

7. Összefoglalás

A Liebig kártyák ikonográfiai megoldásain keresztül megfogható európai kultúrtörténeti motívumok különleges betekintést adnak a globalizálódó kereskedelem és az európai hatalmi törekvések következtében kialakult kulturális emlékezet sajátos összefüggéseire.

A Liebig kártyák enciklopédikus tudást adtak a gyűjtőknek- a több mint 11500 különféle téma feldolgozásával hatékonyan növelve az általános műveltség szintjét. A szabadoktatás korának szellemiségéhez jól illeszkedett és rendkívül demokratikus volt abban a tekintetben, hogy a polgárság képviselői gyakorlatilag kvázi ingyenesen hozzájutottak.

Az ókori mítoszok Liebig értelmezései, az orinetalista-kolonialista szemlélet, és a nemzeti sajátosságok megjelentetésén keresztül próbáltunk egy tematikus képet felvázolni arról miként formálta – és befolyásolta sokszor egyszerűsítő módszerekkel- a kártyasorozat a közember gondolkodását abban az időszakban, amikor a nyomtatott színes kép még önmagában motiváló ismerethordozó eszköznek számított.

Felhasznált irodalom:

- Gergely, András (2016): Kulturális antropológia. Budapest, Fővárosi Pedagógiai Intézet.
- Abbaty, Carolyn (2021): Certain Loves for Opera. In. Representations, 154. szám, 47-68. p.
- Bitterli, Urs. (1982): „Vadak” és „civilizáltak” Az európai-tengerentúli érintkezés szellem és kultúrtörténete. Budapest, Gondolat kiadó.
- Blume, Judith (2019): The rise of the trading cards. In. Simone Lassig - Andreas Weiss: - The World of Children: Foreign Cultures in Nineteenth-Century German Education and Entertainment. New York- Oxford, Edition Bergham, 228-251. p.
- Bujdosó, Dezső (1992) (szerk.): Német kultúraelméleti tanulmányok. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Elias, Norbert (2004): A civilizáció folyamata. Budapest, Gondolat kiadó.
- Faragó István - László Zsuzsa (2016): A Liebig Társaság chromo-képeinek gyűjtőalbuma. Budapest, Tandem Grafikai Stúdió.
- Finlay, Mark R. (1992): Quackery and cookery: Justus von Liebig's edtract of meat and the theory of nutrition in the Victorian age, In. Bulletin of the History of Medicine, 3. szám, 404-418 p.
- Galluzzo, Anthony (2022), Chromolithographed history: brands' trade cards and the co-construction of the French "roman national" (1900s-1930s)", In. Journal of Historical Research in Marketing, 1 szám, 48-65. p.
- Gobineau, Artur de (1853-55): Essai sur l'inegalité des races humaines. Paris, Firmin Didot
- Gombrich, Ernst (1975): A művészet története. Budapest, Gondolat kiadó.
- Greenblatt, Stephen (2017): Marvellous Possessions. The Wonder of the New Word. USA, University of Chicago Press.
- Herendi Csilla (2007): Néhány kiegészítés Bota Szidónia, Ivins: A nyomtatott kép és a vizuális kommunikáció című összefoglalójához, a technológiai vonatkozásokra figyelemmel. Elérhető:
<https://www.communicatio.hu/doktoriprogramok/kommunikacio/belso/bevhumankomm/20062/lektorlasok/herendycsivinswmjrhoz.htm> Letöltés: 2023. 10. 27.
- Hermann, István (szerk.): Immanuel Kant – A vallás a pusztaság határain belül és más írások. <https://mek.oszk.hu/06600/06616/06616.pdf> (Letöltés 2023. 10. 26.)
- Horváth Károly (1978): A romantika. Gondolat kiadó, Budapest, 345. o.
- Juhász Erika (2016): A felnőttek képzése és művelődése egykor és ma Magyarországon. Debrecen, Csokonai Kiadó
- Kádár Imre (2013): Kétszázöt év született Justus von Liebig az MTA külső tagja. In. Magyar Tudomány, 11. szám, 1369-1379.
- Lengyel Márton (2001): A turizmus általános elmélete. Budapest, KIT- Heller Farkas Főiskola.
- Maróti, Andor (1975) (Szerk.): Forrásmunkák a kultúra elméletéből. Budapest, Tankönyvkiadó.
- Maróti Andor (é.n.): A kultúra fogalmának történelmi változásai. <https://mek.oszk.hu/21400/21420/21420.pdf> (Letöltés 2023. 10. 26.)
- Mückler, Hermann (2016): 19th and early 20th century trade cards about Oceania as tools of information, education and propaganda for European colonial powers. In. Pacific Geographies, 45. szám, 4-10. p.
- Nayar, Pramod (2018): The Postcolonial Exotic. In. Nayar Pramod (2018), Brand Postcolonial 'Third World' Texts and the Global. Warsaw, Poland, De Gruyter Open Poland, 22-28.

- Nyíri Kírástóf (2002): Hagyomány és kéi gondolkodás. Magyar Tudományos Akadémia, Székfoglalók a Magyar Tudományos Akadémián sorozat. Elérhető: <https://mek.oszk.hu/09900/09953/09953.pdf> Letöltés dátuma: 2023. 10. 25.
- Pesti Napló, 1889. június 09. szám. Elérhető: <https://www.arcanum.com/hu/adt/> Letöltés dátuma: 2023. 10. 26.
- Régi Tamás (2019): Hogyan gondolkodnak a „bennszülöttek”... például a turistákról. Budapest, L’Harmattan.
- Révai Nagy Lexikona (1915), 12. kötet: Kontúr-Lovas. Budapest, Révai testvérek. Elérhető: <https://mek.oszk.hu/06700/06758/pdf/revai12.pdf> Letöltés dátuma: 2023. 10. 25.
- Said, Edward (1978): Orientalism. New York, Vintage Books.
- Schiller, Friedrich (1960): Válogatott esztétikai írásai. Budapest, Magyar Helikon.
- Sims, Ashley (2012): Selling Consumption: An Examination of Eighteenth-Century English Trade Cards, In. SHIFT Graduate Journal of Visual and Material Culture, Issue 5, 1-21. p.
- Szerb, Antal ford (1941) (ford és szerk.): Columbus uti naplója. Budapest, Officina nyomda és kiadóvállalat.
- Young, Robert J.C (1995): Colonial Desire. Hybridity in Theory, Culture and Race. London-New York, Routledge.

Ponyi László:

Folyamatosság és megszakítottság a közösségi művelődés történeti dimenzióiban

Absztrakt: A tanulmányban elsősorban a közösségi művelődés elmúlt évszázadának hetvenes és nyolcvanas évekbeli reformtörekvései kerülnek bemutatásra. Ezek a folyamatok azonban nem érthetőek meg a korábbi évtizedek és bizonyos mértékben a két világháború közötti és azt megelőző időszak kulturális eseményeinek figyelembevételével. A tanulmány éppen ezért tárgyalja egyrészt a vizsgált időszakot megelőző évtizedek legfontosabb, a közösségi művelődést közvetve meghatározó nemzetközi és hazai eseményeit. Másrészt elemzi azokat a folyamatokat is, amelyek közvetlenül határozták meg a szakma mára történelemmé, művelődés- és szakmatörténeti eseménnyé nemesedő korszakait. A dolgozat, a kutatási kérdéseinek megfelelően, az alapvető célokhoz és értékekhez kapcsolódó kulcsfogalmak és tevékenységek mentén igyekszik feltárni azt a szakmai kontinuitást is, amely részben a kiegyezés időszakát, a két világháború közötti periódust kötötte össze a szabadművelődés rövid időszakával, a hetvenes és nyolcvanas évek reformtörekvéseivel, a rendszerváltás időszakával, majd a 2012-től elinduló nagyszabású változásokkal a közművelődésben.

Abstract: The study focuses on the reform efforts of community culture in the seventies and eighties of the last century. However, these processes cannot be understood without taking into account the cultural events of the preceding decades and, to some extent, of the period between and before the two world wars. This is why the paper will discuss, on the one hand, the most important international and domestic events of the decades preceding the period under examination, which indirectly shaped the development of community culture. On the other hand, it also analyses the processes that directly determined the events that have now become history and cultural history of the profession. In line with its research questions, the paper also seeks to explore the professional continuity that partly linked the period of the Austro-Hungarian Reconciliation, the era between the two world wars, the 1945-48 period, the reform efforts of the 1970s and 1980s, the era of system change and the major changes in community culture that started in 2012, along the lines of key concepts and activities related to its fundamental goals and values.

Bevezetés

A hetvenes és nyolcvanas évek közművelődés-szakmai történései és reformfolyamatai szorosan az ötvenes és hatvanas évek gazdasági, társadalmi és kulturális eseményeire épülnek, egymásba kapcsolódnak, átfedik egymást. A megelőző korszakokban játszódó folyamatok ismerete nélkül nagyon nehéz lenne az elemzés fókuszában lévő évtizedek kulturális és közművelődési eseményeit értelmezni. Éppen ezért a tanulmány első része a hatvanas évek népművelésének jellemző sajátosságait igyekszik feltárni.

A hatvanas évek népművelése

Tágabb és nemzetközi összefüggésben a 60-as évek szakmai eseményei mögött, a teljesség igénye nélkül, olyan fontos és rendkívül izgalmas, a magyar kultúrára is kiható történéseket szükséges megemlíteni, mint az „üvöltő nemzedék,” vietnámi háború, hippy- és békemozgalom, beat-kultúra Amerikából és Angliából kisugárzó hatása, a kínai kulturális forradalom, diáklázadások Európában, az 1968-as prágai események. Fontos fejlemény ebben az időszakban, a főként nyugati nemzetközi eseményekkel párhuzamosan, az ötvenes évek szovjet típusú tömegkultúrájának és propagandisztikus kultúraterjesztésének és népművelési koncepciójának kudarca. Az ötvenes évek kommunista kultúrpolitikájának az 1948-1958 közötti „felvilágosító munka” a jogszabályok, törvények, irányelvek és állásfoglalások tömkelege sem segített abban, hogy az új kulturális, közművelődési intézményrendszeren keresztül elfogadtassák és népszerűvé tegyék a zsdanovi kultúrpolitikán alapuló szocialista realizmust és annak politikai, ideológiai és kulturális rekvizitumait.¹⁹ A kultúra a tömegek tudatformálására, politikai propagandacélokra történő felhasználása nem volt újkeletű a hazai kommunista kultúrpolitikában. 1919-ben, a Tanácsköztársaság időszakában a Közoktatási Népbiztosság Propagandaosztálya foglalkozott a felnőttek oktatásával, és népművelési, valamint más típusú tanfolyamok keretében ismerkedhettek a tanítók az agitációs és propagandamódszerekkel. A tíz évvel később, 1929-ben megalakult Baloldali Blokk álláspontja szerint a baloldali kulturális egyesületek feladata az osztályharcos kultúra szellemében történő nevelés. „...nem elég, ha antialkoholisták, ha tornásznak, túráznak, dalolnak és eszperantóul beszélnek, de mindezen cselekedetüket össze kell kapcsolniuk az egész kapitalista társadalmi rend ellen folytatott küzdelmükkel, mert különben semmiben sem különböznek a polgári kultúregyesületektől...” (T Kiss 2000, 21, 35-36.o.)

Az ötvenes évek végére a Magyar Szocialista Munkáspárton (MSZMP) belül is világossá vált, hogy valamit tenni kell, mert bár véleményük szerint a munkásosztály ugyan megszerezte a politikai hatalmat, megszűnt a kapitalista kizsákmányolás, zajlik a szocialista osztály nélküli társadalom építése, azonban az emberek tudatának tömegméretű szocialista típusú átalakításával azért vannak gondok. Ebben a nagyléptékű, erőszakos és teljesen illuzórikus fejlesztési folyamatban – amely formálni akarta a nép szocialista öntudatát, erkölcsét, jellemvonásait és magatartását – a kultúrának, a tudománynak, a művészeteknek döntő szerepet szántak. Az MSZMP már 1958-ban súlyos tehertételként fogalmazta meg a **Horthy-rendszer szellemi örökségét, a nyugatról beszivárgó reakciós eszméket, a népi ideológiát és a polgári humanizmust**. Mindezek nem tűntek el az elmúlt egy évtizedben, sőt 1956 után még meg is erősödtek. Ugyancsak gond volt az **értelmiséggel** is, amelynek nagyobb hányada nem tette magáévá a marxizmus-leninizmus világnézetét. Az egyik legsúlyosabb problémaként a **nacionalizmust** nevezték meg, amelynek mély gyökerei voltak a magyar társadalomban (MSZMP irányelvek, 1977, 9-14.o.).

Visszatekintve, a korszak egyik jellemző sajátossága annak az egyelőre szocialista típusú kultúraközvetítő intézményrendszernek (művelődési házak) a kiépülése, amelyre jóval később, a hetvenes és nyolcvanas évek reformfolyamatai, illetve a rendszerváltást követően a már

¹⁹ Andrej Alekszandrovics Zsdanov (1896-1948) szovjet-orosz kommunista, párthivatalnok. A szocialista realizmus kultúrpolitikusa, a szovjet típusú kultúra elsődlegességének fő ideológusa. A Zsdanov-doktrína bevezetése kötelező érvénnyel bírt a szocialista blokk országaiban a második világháborút és a kommunisták hatalomra jutását követően. A doktrína lényege a szocialista realizmus bevezetése a kultúrában, az elkötelezett harc a nyugati típusú „romlott és bűnös burzsoá” kultúra ellen, a szocialista tudat formálása a kultúra és művészet eszközeivel, olyan világnézetileg elkötelezett irodalom támogatása, amelynek főhősei elsősorban olyan munkások és parasztok, férfiak és nők, amelyek magatartása példát mutat az új típusú szocialista társadalom építésében.

hivatalosan sem szocialista szellemiségű közművelődési intézményhálózat is épült. Ez az új szovjet típusú és szellemiségű intézményrendszer beépítette, magyarán államosította a két világháború közötti, 1949-ben aztán megszüntetett egyházak, egyesületek, népfőiskolák, civil szervezetek kultúráközvetítő, felnőttképző, népművelési intézményeit is. Ma már történelem: az első szocialista művelődési otthon Békésen hozták létre még 1949-ben. 1950-ben még 433, 1955-ben azonban már 2183, 1960-ban 2770, 1965-ben pedig 3878 művelődési ház működött az országban (Sári, 2017, 123-128.o.). A számok alapján az intézményrendszer országos lefedettséggel bírt. A művelődési házak számának dinamikus emelkedése jelezte azt is, hogy a kommunista kormányzat számára nagyon fontos volt az intézményrendszer erőszkolt és gyors kiépítése. A művelődési házak országos rendszerének így elsődleges feladata lett a szocialista tudat kialakítása és formálása az új szovjet típusú tömegkultúra terjesztésével. Ez vezetett aztán egy olyan zsákutcába, válságba, amelynek az első jelei már 1956-ban, illetve az ötvenes évek végén és a hatvanas évek elején is jelentkeztek.

A kor egyértelmű pozitívuma, hogy a II. világháborút követően, az ötvenes évek derekán és hatvanas évek elején jelenik meg először a szakmai professzió kialakításának igénye, bevezetése és elterjedése az ország felsőoktatási intézményeiben. Azért ennek is megvoltak a maga történeti előzményei a két világháború között és 1945-től a szabadművelődés korának rövid időszakában is. T Kiss Tamás erről az időszakról szóló kitűnő alapvetésében részletesen tárgyalja a népművelés foglalkozássá alakulását a 1920-as évektől kezdődően, és a szakemberképzés intézményesülésének kezdeteit is a szabadművelődés időszakában (T. Kiss, 2000, 13-51.o.). Az andragógia diszciplína megjelenése a szakmai professzió kialakulásában elsősorban Durkó Mátyásnak köszönhető, akinek a nevéhez fűződik még 1956-ban az első népművelő szeminárium bevezetése a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Pedagógia Tanszékén. 1959-től a tanító- óvónőképző főiskolákon már kötelezőként szerepel a népművelési ismeretek tantárgy. Ugyancsak korszakos lépésnek tekinthető, hogy az Eötvös Loránd Tudományegyetemen, Maróti Andor vezetésével elindult a szakpárban felvehető egyetemi népművelési képzés. A tanárképző főiskolákon először 1962-ben Szombathelyen, majd 1963-ban a debreceni főiskolán indul népművelő-könyvtáros képzés. (T. Kiss, 2000, 73-135.o.; Juhász, 2016, 43-49.o.). A fenti változások okán, arra reagálva is új kulturális jogalkotási folyamat indul a közművelődésben a 60-as évek elejétől (pl. ifjúsági klubok létrejöttének engedélyezése szigorú állami felügyelet mellett).²⁰

A hetvenes évek közművelődése

A szovjet típusú kultúráközvetítés kudarcára adott válaszok között említhetjük az Aczél György nevéhez fűződő kultúrpolitika (a jól ismert 3T) kialakulását az 1960-as évek derekától. A hetvenes évek művelődéspolitikai intézkedései, azok részletei ma már elsősorban a jogszabályokban, az állami irányítás egyéb nem jogi eszközeiben, illetve a korabeli szakirodalmakban érhetőek tetten (Füleki-Herczeg, 1977; Blahó-Dörnyei-Kende, 1977). A hatályos jogszabályoknak, irányelveknek, állásfoglalásoknak köszönhetően, és persze a pártállami rendszer természetéből adódóan is, a 70-es évek még mindig a „szigorúan ellenőrzött művelődés időszaka”, de már megjelenik az öntevékenység fogalma a szóhasználatban és a jogszabályokban is.

²⁰ 3/1960. (VI.16.) MM számú rendelet a művelődési otthonokról szóló 2/1960 (I.6.) Korm.számú rendelet módosításáról. A művelődésügyi miniszter 105/1968. (M.K.1.) MM számú utasítása a művelődési otthon jellegű intézmények továbbfejlesztéséről.

Az évtized elejére tovább mélyült a szovjet típusú tömeges kultúrák közvetítés válsága. A marxista-leninista alapokon működő ideologikus és propagandisztikus kultúraterjesztésre továbbra sincs igény a társadalom részéről. Az 1958-ban, éppen az MSZMP irányelveiben megjelenített problémákat nem tudta megoldani a kommunista kultúrpolitika. Mindezekhez járult nemzetközi szinten a hetvenes évek elején kibontakozó és az országba begyűrűző nemzetközi gazdasági válság, amely az 1973-as olajválsággal és annak nyomán kialakuló világgazdasági recesszióval indult, és amelyek már közvetlenül a nyolcvanas évek, majd a rendszerváltást követő évek súlyos gazdasági válságát alapozták meg. Az állampárt eladósodása ebben az időszakban kezdődött és vált a szocializmus súlyos és szinte megoldhatatlan hagyatékává az Antall-kormány számára, amelynek többek között 21,2 milliárd (nettó 16 milliárd) dollár adóssággal kellett szembe néznie a rendszerváltás időszakában (Árva, 1995). A hetvenes években éppen ezért is vált meghatározóvá, a már azért korábban is jelentkező, a kulturális szakma által jól ismert maradvány- és tűzoltó elv a kultúra finanszírozásában. A felvett hitelek még ideig-óráig fenntartották a rendszert, biztosították a „gulyásszocializmus” viszonylagos jólétét, és időt engedtek arra nézve is, hogy a hatalom a külkereskedelmi vállalatok és a titkosszolgálatok segítségével biztosítsa magának először a gazdasági, majd a későbbi politikai túlélést a rendszerváltást követően is (Borvendég, 2022a; 2022b).

Fenti okok játszottak közre abban, hogy a hetvenes években az állam sok esetben már képtelen a működéshez szükséges megfelelő felszereléssel, eszközökkel, finanszírozással ellátni az intézményeket. Nem egy esetben megszűnnek az otthonok, szűkül az állami támogatás, csökken az intézmények befogadási képessége, a települések és a lakótelepek pedig nem rendelkeznek közösségi színtérrel. A nagyobb beruházások elsősorban a városokban valósulnak meg, tovább növelve a kulturális esélyegyenlőtlenséget város és falu között. Sokan tekintenek a művelődési otthonra – érthetően éppen az ötvenes-hatvanas évek gyakorlata alapján – mint egy letűnt korszak termékére, és azt önmagát túlélő, megszüntetendő intézménynek ítélik (Beke, 2003). Itt jegyezhető meg, hogy ugyanezzel a szemlélettel azért a rendszerváltást követően is lehetett találkozni a politikai, közéleti, kulturális gondolkodásban.

A kulturális válságjelenségekre és kudarcokra igyekezett választ adni – természetesen még a pártállami felügyelet megtartása mellett – az 1974-es Közművelődési párthatározat, az 1976. évi V. törvény a közművelődésről, valamint az Országos Közművelődési Tanács és a Közművelődési Alap létrejötte 1974-től.²¹ A Pozsgai Imre művelődési miniszter nevéhez köthető Közművelődési törvény lehetővé tette a közművelődés szakembereinek és a települések vezetőinek, hogy ifjúsági, falu- és közösségi házak sorát hozzák létre.

Erre is alapozva bontakozott ki már a hetvenes évek közepétől az a mozgalom, amelyre a nyolcvanas évek közművelődését gyökeresen megújítani szándékozó elképzelések épülhettek. A **„Művelődési otthon – Közösségi ház – Faluház-építési mozgalom”** építészeti szándékai alapján, az új építésű, vagy átalakított kultúrházak – a mozgalomba bekapcsolódó Makovecz Imre építész munkásságának köszönhetően –, ha nem is nagy számban, a hagyományokhoz hű, ám mégis korszerű építmények lettek. Szellemiségükben az új elképzelések a közösségek korábban leszabályozott vagy éppen tiltott társadalmi igényeinek kiszolgálására vállalkoztak pl. helyi közösségi fórumok létrehozásával (Varga A., 2002).

A korábbi tapasztalatok birtokában, a művelődési otthonok addigi sematikus alaprajza helyett az újszerű tereket, a befogadott közönség helyett pedig az **alkotó közösséget középpontba helyező intézményeket** szerették volna meghonosítani. Nyilvánvalóvá vált, hogy ha ezeket

²¹ 1035/1974. (VII.10.) Mt.h. számú határozat Országos Közművelődési Tanács létesítéséről. A Minisztertanács 1041/1974. (VIII.7.) számú határozata Közművelődési Alap létesítéséről.

kisebb falvakban kell megteremteni, akkor azokba olyan funkciókat is szükséges telepíteniük, amelyekkel egyidejűleg az egyéb hiányokat pótolhatják. Ekként lett, lehetett a művelődésre szánt terek mellett, bolt, kávézó, posta, panzió, öregek napközije, tornaterem bennük. Így a „kultúr” **valóban a település szükségleteit felvállaló és kiszolgáló közösségi házzá válhatott.** Ebben az időszakban többek között olyan településeken valósult meg a nem szükségképpen csak művelődési funkciókat ellátó faluház, mint Zalaszentlászló, Nagykapornak, Dióskál, Nézsa (Beke 2019a). Fontos megemlíteni, hogy a hetvenes és nyolcvanas évek reformtörekvéseinek támogatásában kulcsszerepet játszott Vitányi Iván, aki a Népművelési Intézet igazgatójaként nyitott volt az új kezdeményezések befogadására, a külsős értelmiségiek bevonására. Nagy érdeme ebben az időszakban, hogy nem egy esetben támogatta és befogadta a másként gondolkodó, a kultúra iránt elkötelezett szakembereket is.²² Fentiek alapján így indult el egy olyan folyamat, amelyet a korábbi időszakhoz képest már nagyobb **nyitottság és közösségi szemlélet** jellemzett. Ez jelentkezett a **népművelés helyett a közművelődés** fogalom megjelenésében is, amely a reformelképzelések elméleti és gyakorlati alapja, hívószava lehetett. Az 1976-os közművelődésről szóló jogszabály, egyelőre ugyan még mindig elsősorban propagandisztikus célból, de már több paragrafusában is nevesíti a közösségeket és azok fontosságát a területen.

A nyolcvanas évek reformtörekvései a közművelődésben

A nyolcvanas évek időszakában folytatódik a korábbi évtizedben már megjelenő, az előzőekben tárgyalt válságjegyek okán is jelentkező szakmai elbizonytalanodás. Mindezeknek olyan részben külső, részben szakmán belüli összetevői voltak, mint a korábban monolitikusnak tűnő politikai hatalom gyengülése, a gazdaság megroppanása, ezzel párhuzamosan a társadalom átpolitizálódása, a civil, ellenzéki kulturális aktivitás növekedése, Aczél György politikai és kulturális szerepének gyengülése, és ezzel együtt a korábbi kultúrpolitika távlatvesztése is. Az ország eladósodása a maradvány- és tűzoltó-elnök köszönhetően, a kultúra területén továbbra is erősen éreztette a hatását.

Ebben az időszakban – a válságjegyekkel párhuzamosan, időnként azokat elmélyítve, vagy éppen reagálva rájuk – olyan meghatározó **nyugati minták, szakmai orientációk jelentek** meg a kultúráközvetítés területén, amelyek aztán nem sokkal később már beépültek a közművelődési feladatellátásba is, és annak jellemző sajátosságává váltak. Az időszak egyik legfontosabb jellemzője, hogy az intézményközpontú, a politikai elvárásoknak megfelelő és már hagyományosnak mondható intézményi közművelődési tevékenységek mellett megjelentek olyan, korábban tiltott, vagy csak tűrt **innovatív szakmai tevékenységek**, mint a **vállalkozói típusú, a lakossági szükségletekre építő feladatellátás, a mentálhigiénés szakirány, a szociokulturális animáció, a közösség- és falufejlesztés, a népi kultúra, a hagyományok ápolása**, melynek közvetlen előzménye a 70-es években kibontakozó táncház-mozgalom, a **felnőttképzés újbóli megerősödése, az öntevékeny, nonprofit egyesületek számának**

²² Vitányi Ivánt (1925-2021) 1972-ben nevezték ki a Népművelési Intézet igazgatójává, majd 1980-ban lett a Művelődéskutató Intézet igazgatója. 1986-tól az újonnan alakult Országos Közművelődési Központ főigazgatói tisztségét töltötte be 1992-ig, majd ezt követően a Magyar Művelődési Intézet igazgatója. Megjegyzendő, hogy aktív kulturális szerepet játszott már a szabadművelődés időszakában is. 1947-ig a Magyar Népi Ének-, Tánc- és Játékegyüttes titkára, illetve 1946-ban rövid ideig a Magyar Színjátszók Egyesületének titkára is volt. 1946 és 1949 között a Tánc- és Kórusművészeti Kollégium titkáráként, illetve 1947 és 1950 között a Magyar Táncszövetség vezetőségi tagjaként is dolgozott.

emelkedése és kulturális, politikai, közéleti aktivitásuk növekedése, a népfőiskolai mozgalmak visszaerősödése, az alternatív és ellenzéki mozgalmak megjelenése és az azokkal történő együttműködés kiszélesedése. További jellemző, hogy a **szakmai professzió** olyan szintet ért el, amely a szakemberképzésben az alapozó ismeretek mellett, megkívánta egy-egy tevékenység speciális, részletesebb ismeretét is (Sári, 2007, 110-129.o.). Ekkor jelennek meg a különböző specializációk és szakirányok a felsőoktatási szakemberképzésben (pl. kommunikáció, mozgókép), melyeket elsősorban a nagyobb lélekszámú települések komplexebb feladatokat ellátó intézményei igényelték.

Az előző évtized „Művelődési otthon – Községi ház – Faluház-építési mozgalma is, ha szerény mértékben is, de folytatódik. A nyolcvanas évek, elsősorban Makovecz Imre nevéhez fűződő művelődési háza az a közösségi ház, amely organikusan illeszkedik a környezetébe, ráépül a település hagyományaira és építészeti sajátosságaira.²³ 1980-tól lehetővé vált, hogy a lakónegyedben üresen álló lakóházakat, egyéb tereket a lakók és egyéb, a tereket használók kulturális célra használhassák. Így **születtek a pinceklubok, lakóházi közösségi klubok, amelyek már csak lazán, gazdaságilag kötődtek a művelődési otthonokhoz**, programjaikat önállóan foglalmazták meg. Ugyanebben az évben a kistelepüléseken és a lakónegyedekben a közoktatás és a közművelődés funkcióit felvállaló **új intézmény, az általános művelődési központ is gazdagította az intézményrendszert.** Sári (2007) alapján, a több kulturális feladatot ellátó intézmények, a korabeli terminológia szerint is, már rendszerbe foglalhatóak:

- Közművelődést szolgáló komplex intézmény (könyvtár, művelődési ház, filmszínház)
- Közoktatási-közművelődési komplex intézmény (könyvtár, művelődési ház, múzeum, általános iskola)
- Köznevelési-közművelődési (bölcsőde, óvoda, általános iskola, középiskola, könyvtár)
- Közművelődési-sport komplex intézmény
- Közművelődési-idegenforgalmi komplex intézmény
- Közművelődési-információs központ
- Közművelődési-szociális típusú intézmény, illetve mindezek kevert változatai.

Ebben az évtizedben már a **közművelődési intézmények szakmai kísérletei** is megbontották a korábban homogén és mereven tagolt, politikailag ellenőrzött intézményi struktúrát. A hetvenes évek közepén (1976) indult, de a nyolcvanas években bontakozott ki az **Előtér- majd Nyitott ház kísérlet**, amely elsősorban és először a Magyar Művelődési Intézet dolgozóihoz, Balipap Ferenc, Beke Pál, Varga A. Tamás, Kováts Flórián nevéhez fűződött. Ők már a hetvenes évek közepétől dolgoztak ezen a részben ösztönös (Vercseg 2023), részben tudatos, részben nyugati mintákon alapuló **társadalomfejlesztési, településfejlesztési koncepción, egyben módszeren**, amelynek az alapja és kiindulópontja a művelődési házak feladatának újra értelmezése volt. A kezdeményezés elméleti alapjait Balipap Ferenc fektette le összefoglaló tanulmányaiban. Balipap (2002a, 2002b) stratégiai célokként a **szabad, egészséges, polgári társadalom megteremtését, a polgári kultúra szabad érvényesülését, újrapolgárosodást és a civil szervezetek, egyesületek visszaerősítését nevezte meg.** A kísérletet Vitányi Iván is támogatta, a szükséges forrást pedig a Közművelődési Tanács biztosította.

²³ Makovecz Imre (1935-2011), az organikus építészet mestere, Beke Pállal és a munkatársaival már a hetvenes években járta a vidéket kulturális civil szervezeteket szervezve, faluházakat tervezve és építve. Ez a tevékenység folytatódik a nyolcvanas években is, amikor Makovecz 1981-ben önálló építészirodát alapít. Ekkortól számos középületet, köztük sok művelődési házat is tervezett.

A Nyitott ház koncepció a nyolcvanas évek kultúrház- értelmezéseinek egyik változata. Olyan szakmai kísérletként indult, amelynek megvalósítói, és nem egy esetben megvédői a helyi pártpolitikusok ellen, a településen dolgozó népművelők voltak. Ahogy Beke visszaemlékszik, az egész néhány **mozgó műhelyszekrény**rel kezdődött, amelyben eszközök és anyagok voltak tárolhatóak, és ezek segítségével a tevékenységeket el lehetett különíteni, ugyanakkor egymás mellett zajló kulturális és civil közösségi tevékenységeket lehetett tervezni. Összefüggésben a műhelyszekrényekkel, az ebben az időszakban jelentkező **Előtér kísérlet** pedig azt a célt szolgálta, hogy a szűkös helykínálatot az eddigi helyhasználat átstrukturálásával lehessen növelni. Ehhez azonban meg kellett változtatni a helyiségek használati módját. (Beke, 2003). Mindezen elképzelésekből nőtt ki a **Nyitott ház kísérlet, amelynek kiinduló alapja – összefüggésben a Balipap által megfogalmazott stratégiai célokkal – az, hogy a kultúrház legyen mindenkié. Azért működjön elsősorban, hogy szolgálja azokat az embereket, akik itt élnek, az itt dolgozó népművelő pedig segítse a település lakóit, akik bizonyos kérdésekben (nem csak kulturális) megkeresik őt.** A kísérlet a szokványos kulturális programok mellett, a hétköznapi, az éppen adódó élethelyzeteket segítő kulturális szolgáltatásokat, az egyéni informálódás lehetőségét, az emberek közötti együttműködést szerette volna megteremteni és elmélyíteni (Beke 2019a).

A korábbi elvárásokkal szemben, amely a település lakóit és közösségeit csupán befogadói szerepre „kényszerítette”, itt már megjelent az aktív, alkotó, a kulturális és egyéb közösségi eseményeket már maga életre hívó, ösztönző, alakító és befolyásoló, a maga fontosságát tudó és arra büszke, öntudatos, a népművelővel együttműködő látogató, illetve együttműködő partner elképzelése.

Beke (2019a) alapján, a stratégiai célokból is adódóan, a következő gondolat az volt, hogy ez a fejlesztés a település egészét szolgálja, hasson egyfajta településfejlesztési koncepcióként is. Mindezekből következett logikusan, hogy a közös gondolkodásba, a fejlesztési folyamatokba be kell vonni települések civil szervezeteit, klubjait, köreit és egyesületeit is. **Ebben a kísérleti, elméleti és szakmai munkában, a nyugati közösségfejlesztési modelleket is felhasználva, először a Nyitott ház koncepcióra alapozva, született meg a magyar közösségfejlesztés gondolata.** A koncepció további fontos aspektusa volt, hogy az az egyén, adott esetben egy civil szervezet tagja, amelyik a közművelődési intézményben tevékenykedik, fontosnak, aktív együttműködő partnernek érezze magát. Így ezek a házak lényegük szerint már nem csak és nem annyira a kultúrákövetítés eszközei voltak, hanem a helyi demokrácia színtereivé váltak. Mindezek alapján a helyi művelődési ház a közösségfejlesztés, a társadalmi nyilvánosság és a demokratikus folyamatok színtere, és nem a szocialista tudatformálás agitpropoz intézménye (Beke, 2019a). Összességében a kísérlet számos településen elfogadásra és bevezetésre került, az a demokratikus közélet és kultúrákövetítés alapjává vált. Ezeken a helyeken a folyamattal párhuzamosan megerősödött a művelődési ház és a népművelő szerepe is. A kísérlet eredménye az a javaslat is, hogy ne csak az intézményben zajló tevékenység regisztrálásával lehessen mérni a munka hatékonyságát. A módszer a művelődési otthonokkal kapcsolatos korábbi gyakorlat felülvizsgálatát, újragondolását eredményezte, eredményeként született meg az új alaprajzi rend is. A koncepció megvalósítása során fogalmazódott meg, hogy ki kell jelölni a minimális intézményi működés feltételrendszerét is (Beke, 2019b, 324-330.o.). Utóbbi szakmai elképzelés végül évtizedekkel később, a 2012-től elinduló változásfolyamat eredményeként valósult meg.²⁴

²⁴ Lásd 1997. évi CXL. törvény a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről és 20/2018. (VII. 9.) EMMI rendelet a közművelődési alapszolgáltatások, valamint a közművelődési intézmények és a közösségi színterek követelményeiről.

Népművelői szerepkörök változása és állandósága

A nyolcvanas évek korábbi évtizedekre épülő változásai, új szakmai orientációi, reformjai, a Nyitott ház koncepció és az annak révén kibontakozó közösségfejlesztési tevékenység természetesen hatottak a népművelői szerepkör módosulására is. Arra a szerepkörre, amely azért a szocialista rendszerben is többször változott, reagálva az előző évtizedek hazai és nemzetközi dimenziókban megjelenő gazdasági, politikai, kultúrpolitikai, társadalmi eseményeire. Ezek a folyamatok, módosulások a felsőfokú szakemberképzés átalakulási folyamataiban is egyértelműen tetten érhetőek. Az ötvenes és hatvanas években a népművelő nevelő, kultúrákövetítő, terjesztő-szervező propagandista. A hetvenes és nyolcvanas években már megjelenik a közösségi igényeit felvállaló, kiszolgáló, az önművelést segítő és a közösségeket fejlesztő típus. A terjesztő-szervező népművelő felvilágosító szándékkal, a politikai céloknak megfelelően látja el feladatát és mindezekből adódóan terjeszti az új típusú tömegkultúrát, vagy éppen a magaskultúra produktumait. Az ötvenes, hatvanas és hetvenes évek azt is bebizonyították, hogy erre a típusra ilyen kizárólagos és autokratikus módon nincs szükség. A másik típus, a fejlesztő a spontán, alulról induló kulturális, közösségi és társadalmi folyamatok segítője, kiszolgálója, az irányított és sokszor erőszakos művelődés helyébe az öntevékenységet és demokratikus közéleti tevékenység segítését állítja (Földiák-Vercseg, 1985, 233-250.o.). A két alapvető attitűd, feladat- és szerepkör lényegében a mai feladatellátásban is megjelenik. A mai kor szakembere a közművelődési alapszolgáltatások ellátása során részben szervező, ellátja azokat az alapszolgáltatásokat, feladatokat és tevékenységeket, amelyeket a vonatkozó jogszabályok elvárnak tőle. Ugyanakkor pedig, részben a jogszabályokra is alapozva, de azon túllépve partnere és társa a helyi közösségeknek, részben pedig bekapcsolódik a helyi közösség- és társadalomfejlesztési folyamatokba. Ahogyan Balipap Ferenc (2003) fogalmazta: ezek a szakemberek a település animátorai és innovátorai is egy személyben.

Szakmai kontinuitás – megszakítottság – közös eszmei, szakmai és kultúrpolitikai alapok

Mindezek alapján újra fel lehet, újra fel kell tenni a kutatási kérdéseket több mint egy évszázad történelmi dimenziói alapján. Voltak-e, és ha igen milyen közös attribútumokkal rendelkeztek ezek a szakma- és művelődéstörténeti események? Ezek a lényegi sajátosságok összekapcsolják-e horizontálisan és vertikálisan a múlt szakmai korszakait és eseményeit egymással, illetve a közelmúlttal és a jelenrel? Van-e évszázados szakmai kontinuitás a drámai történelmi és kulturális sorsfordulók okozta megszakítottságok ellenére?

Az ebben a vonatkozásban felhasznált források (T. Kiss 1998, 123-153; Drabancz M. – Fónai 2005, 15-94; Juhász 2016, 33-37), valamint a Nemzeti Művelődési Intézetben napjainkban is zajló levéltári kutatások tapasztalatai alapján megállapítható, hogy a **Horthy-korszak** történelmi megítélésében rendkívül összetett, bonyolult és egyes vonatkozásokban ellentmondásos időszaka (pl. a numerus clausus, kasztos iskolarendszer, korlátozott parlamentáris demokrácia), számos pozitívumot hordozott a kultúrákövetés, népnevelés, népművelés terén. Itt a gazdag civil, egyesületi közösségi életre, a kultúrpolitika népnevelést, népművelést támogató magatartására, a kultúrákövetítés, népművelés intézményesülésére és további erősödésére, a tevékenységben, szervezeti formákban és fenntartó szervezetekben megjelenő változatosságára lehet elsősorban gondolni. „A különböző statisztikák

ellentmondásai ellenére összességében mégis valóságos, hogy az állampolgárok alapvető kulturális jogainak érvényre juttatása, az írni és olvasni tudás elősegítése a magyar történelemben először az 1920-as években vált az állam és a társadalom közös ügyévé.” (T. Kiss 1998, 140)

Éppen a levéltári kutatások alapján jelenthető ki egyértelműen, hogy polgárok szabadon és önkéntes alapon működő civil közösségeit az 1919 után következő korszak megörökölte, és azokat a népnevelés és népművelés szempontjából is, a Trianon után lassan magához térő lokális társadalmak fontos részének tekintette. Ám az előző évtizedek liberális kultúr- és oktatáspolitikájától eltérően, a keresztény-konzervatív kurzus államközpontú beállítódásának megfelelően, jóval határozottabban avatkozott be a társadalmat érintő folyamatokba, így az iskolán kívüli művelődésbe is. Az első világháború előtt az iskolán túli művelődés elsősorban társadalmi feladatként jelentkezett, így azt az egyházak, az egyesületek, egyesületek, olvasóköri és más hasonló szervezetek látták el. Az első világháborút követően ez a feladat, az állam etatista felfogásából is adódóan, már nem csak társadalmi, civil, hanem állami feladattá is vált. Olyan állami feladattá, amelyben, éppen az erkölcsi nevelés erősítése érdekében, az egyházak is komoly részfeladatot vállaltak. A kutatások alapján tehát a kiegyezést követő időszak gazdag, sokoldalú civil, egyesületi élete nem szakadt meg, hanem a Trianon utáni tragikus megrázkódtatás első éveitől is, tovább folytatódott és erősödött a két világháború közötti időszakban. Ezekben az években elsődlegesen ugyan a határok stabilizálásának, a gazdasági, bel- és külpolitikai konszolidációnak volt prioritása, azonban azt is fontos megjegyezni, hogy összefüggésben a politikai és gazdasági célokkal, a politika a fenti prioritások mellett, a magyar tudományosságtól és kultúrától várta az ország feltámadását (Klebensberg 1925, 230-250). Éppen ennek a trianoni békediktátum utáni tragikus politikai, gazdasági és társadalmi élethelyzetből kialakuló kényszerűségnek is volt köszönhető a kultúra olyan szintű minőségi és mennyiségi támogatása, ami korábban és azt követően is, ilyen komplex módon és nagyságrendben nem valósulhatott meg. Ehhez a feladathoz a közösségépítő és azokat megtartó kulturális tevékenységet végző civil szervezetek is nagymértékben járultak hozzá. T. Kiss Tamás kitűnő áttekintő munkájában, az iskolán kívüli népművelés szempontjából a Falu Országos Földművelőszövetséget, az Országos Magyar Gazdasági Egyletet és a Magyar Gazdaszövetséget emelte ki. Beszédese az adatok is, amelyek bizonyítják az állami és civil aktivitást is ezen a téren. 1931-ben az anyaországban 550 kultúrház és 268 népház működik. 1932-ben összesen 14 365 egyesület működik közel 3 millió taggal. Az ország lakosságának több mint egyharmada, hozzávetőlegesen pedig a felnőtt lakosság fele volt valamilyen közösség tagja (T. Kiss 1998, 144-145).

Ugyancsak a civil egyesületek, körök, egyesületek meglétére és aktív tevékenységére alapozott a **szabadművelődés** 1945-1948 közötti, sajnos ma már jól láthatóan naiv és illuzórikus kultúrpolitikája, amely fel sem tételezte, hogy néhány éven belül azok felszámolására kerül majd sor. 1945 és 1947 között Keresztury Dezső és Ortutay Gyula kultuszminiszterek bár elképzeléseiket markánsan az előző rendszer elutasítására is alapozták, szakpolitikájukat mégis egy olyan **demokratikus és plurális államberendezkedésre** építve képzelték el, amelyben a **helyi civil közösségek** meghatározó szereppel bírnak.²⁵ Ez még akkor is igaz, ha szemléletükben a demokrácia osztálybázisa már a dolgozó nép, elsősorban a parasztság és nem a polgári, keresztény hivatalnok középosztály (Ortutay 1947, 318; Keresztury, 1946, 298).

²⁵ Keresztury Dezső (1904-1996) író, költő, kritikus egyetemi tanár. 1945 és 1947 között vallás és közoktatásügyi miniszter. Ortutay Gyula (1910-1978) néprajzkutató, politikus. 1947 és 1950 között vallás és közoktatásügyi miniszter.

Megjegyzendő, hogy a parasztság felemelésére irányuló kísérletek számos formában már erőteljesen jelentkeztek a két világháború közötti időszakban is. Elég, ha Móricz Zsigmondra, Szabó Dezsőre, Németh Lászlóra, Tamási Áronra vagy Karácsony Sándorra, a falukutató mozgalomra és szociográfiára gondolunk, amelynek többek között éppen Ortutay is egyik meghatározó egyénisége volt Erdei Ferenc, Illyés Gyula, Szabó Pál, Féja Géza, Kovács Imre és Szabó Zoltán mellett. Az is feltételezhető, hogy a szabadművelődés mindkét tudós értelmiségi miniszterének már gesztusokat kellett tenni az erősödő, a társadalom valamennyi eresztékében jelenlévő és korlátlan hatalomra törő kommunista erőknél. Gondolkodásukban 1945-1947 között azonban még, eltérően a következő évek szovjet típusú népművelésétől, megjelenik a nemzeti műveltség, mint a nemzet egységének alapja. Fontos, bár már szelektáltan, a **hagyományok** jelentős szerepe is. Hasonlóan az előző időszakhoz, itt is etatista kultúrpolitikai elképzelésekről beszélhetünk, hiszen Keresztury állami hatáskörbe kívánta vonni a művelődés azon területeit, „amelyeket a közelmúltban elvettek tőle.” Ebben az esetben is tehát a művelődés részben **állami**, részben **társadalmi feladatként** jelentkezik. Fontos kiemelni, hogy Keresztury, mint miniszter számít a helyi közösségek kezdeményezéseire is. „...a hivatalos igazgatás szervei mellé a közművelődés minden fontos területén olyan tanácsokat, bizottságokat szerveztünk és fogunk szervezni, amelyeken át érvényre juthat a társadalom kezdeményező és fékező ereje is.” (...) *Demokráciánknak lehetővé kell tennie, hogy a nép is közölhesse a vezetőivel: mire és hogyan van szüksége, hogy ne csak elfogadója, de sugallmazója is lehessen a magyar művelődéspolitikának.* (Keresztury 1946, 284). Eszmeiségükben ezeket a gondolatokat már a 70-es és nyolcvanas évek reformkezdeményezései előzményeinek is tekinthetjük. A kultuszminiszter a társadalom művelődési feladatainak ellátása szempontjából számít a civil szervezetekre, nép főiskolákra, parasztiskolákra is a pártiskolák mellett. Ugyancsak fontos szempont, hogy hasonlóan a két világháború közötti időszakhoz, bár kritikai aspektusokat beépítve, számít az **egyházakra** is: „az egyházak tanító s nevelő munkája valóban termékeny és építő része legyen az új Magyarország életének.” (Keresztury, 1946, 295)

Mindezek alapján a **hetvenes és nyolcvanas évek reformelképzelései** a két világháború közötti, és a szabadművelődés rövid korszakának eszmei és szakmai alapjaira épültek. Itt elsősorban a demokratikus és plurális, ugyanakkor az állam aktív szerepét feltételező államberendezkedésre és kultúrpolitikára, a kultúra és művelődés terén az állam és a társadalom közös egymást kiegészítő feladatvállalására, a helyi társadalmak, közösségek, civil szervezetek aktivitására, öntevékenységre és a művelődés különböző formái szabad megválasztásának alapvető szempontjaira lehet gondolni. Balipap Ferenc, Beke Pál, Varga A. Tamás és kollégáik reformkísérletei és törekvései eszmeiségükben, céljaikban és tevékenységükben a múltat a jövővel is összekötötték. A rendszerváltás elméleti és gyakorlati előkészítőinek tekinthetjük őket a kultúra, a közművelődés és a közösségfejlesztés területén is. Azt is megjegyezhetjük, hogy bár egyelőre hiányzik a történelmi távlat, ezek a célok, elméleti és eszmei alapok, korábbi gyakorlatok, kísérletek jelennek meg, erősödnek vissza abban a megújulási folyamatban is, amely 2012 után bontakozott ki a közösségi művelődés területén. A többszörös történelmi és kulturális megszakítottság ellenére egymásra épülő szakmai kontinuitás mutatható ki tehát a két világháború közötti időszak népművelése, népművelése, a szabadművelődés 1945-1948 közötti korszaka, a hetvenes és nyolcvanas reformkísérletei, a rendszerváltás időszaka és a 2012 után kibontakozó reformfolyamatok között.

Ezen időszakok legfontosabb közös kulcsszavai a polgári kultúra és társadalom, a nyitottság, a demokratikus közéletiség, társadalmi nyilvánosság, az önművelődés-öntevékenységi, a közösség- és településfejlesztés, az állami kultúrpolitika támogató, de nem diktatórikus hozzáállása, a civil szervezetek aktív kulturális és közéleti szerepe a települések kulturális és közéletében, a hagyományok és a szakmai professzió fontossága, valamint a sokféle szakmai

orientáció intézményesült egymás mellett élése. A történelmi távlatban összeolvasva ma már mindezek élő, organikus szakmai folytonosságot, vertikális és horizontális egységet jelentenek múlt, jelen és jövő között a közösségi művelődés területén.

Felhasznált irodalom:

- Árvai, L. (1995): Külföldi beruházások, fizetésmérlegegyensúly, adósságtörlesztés. A magyar gazdaság dilemmái a kilencvenes években. *Közgazdasági Szemle*. XLII. évf., 12. szám.
- Balipap, F. (2002a): Egy nemzeti közösségi művelődési stratégia alapvonalai és készítésének vázlata. *Szín-Közösségi Művelődés*, 7. évfolyam. 5. szám, 2002. november. https://epa.oszk.hu/01300/01306/00016/1szin7_5.html. Letöltés: 2023. 09. 12. 12.39.
- Balipap, F. (2002b): A társadalom- és közösségfejlesztés, mint (a fejlett világban közel egy évszázada kialakult, negyedszázada Magyarországon is kipróbált, kezdeményezésekkel jelenlévő) szakmai tevékenység Nemzeti Fejlesztési Tervhez kapcsolásának időszerűsége, szükségessége és konkrét lehetőségei (Javaslat a Nemzeti Fejlesztési Terv készítői és a kormány számára). *Szín- Közösségi Művelődés*, 7. évfolyam. 5. szám, 2002. november. https://epa.oszk.hu/01300/01306/00016/2szin7_5.html. Letöltés: 2023. 09. 11. 17.20.
- Balipap, F. (2003): Innovációs törekvések a hetvenes évek művelődési otthonaiban. In Beke, P. – Deme, T. (szerk.): *A szabadművelődéstől a közösségi művelődésig*. Budapest, Széphalom Könyvműhely.
- Beke, P. (2003): Nyitott ház és vidéke. In Beke, P. – Deme, T. (szerk.): *A szabadművelődéstől a közösségi művelődésig*. Budapest, Széphalom Könyvműhely.
- Beke, P. (2019a): Szakmai életút. A közösségfejlesztés arcai sorozatban megjelent interjú. <https://www.youtube.com/watch?v=kj-V9anL5Wk&t=631s>. Letöltés: 2023. 09. 12. 8.40.
- Beke, P. (2019b): A nyitott ház és vidéke, 4. Az eddigi eredmények (1982) In Beke, P. (szerk.): *Méltóságkereső*. Nemzeti Művelődési Intézet. 324-330.o.
- Blahó, P. – Dörnyei, I. – Für, S. (szerk.): *A kulturális igazgatás kézikönyve*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1977.
- Borvendég, Zs. (2022a): A cég megnyertjei, a megnyertek cégei - Titkosszolgálati vállalatalapítások és valutakitermelés a Kádár-rendszer idején. Hunland Kiadó. s.l.
- Borvendég, Zs. (2022b): Az impexek kora. Kárpátia Stúdió Kiadó. s.l.
- Drabancz M, R. – Fónai, M. (2005): *A magyar kultúrpolitika története 1920-1990*. Csokonai Kiadó, Debrecen. 15-94 o.
- Földiák, A. – Vercseg, I. (1985): A népművelők és pedagógusok értékorientációs vizsgálata. In Hidy Péter(szerk.): *Munkaközi beszámoló a közművelődés helyzet és fejlődésének távlatai c. MM tárcaszintű kutatásairól*. Művelődéskutató Intézet. Budapest. 233-250.o.
- Füleki, J. – Herczeg, F. (szerk.): *Közművelődési Kézikönyv*. Kossuth Kiadó. 1977. s.l.
- Juhász, E. (2016): *A felnőttek képzése és művelődése egykor és ma*. Csokonai Kiadó, Debrecen. 33-37; 43-49.o.

- Keresztury, Dezső (1946): Művelődéspolitikánk feladatai. In T Kiss Tamás (szerk.): A magyarországi kulturális minisztériumokról (1867-1993). Művelődéskutató Intézet. Budapest. s.n. Budapest. 274-301 o.
- Klebelsberg, Kunó (1925): Programbeszéd. In T Kiss Tamás (szerk.): A magyarországi kulturális minisztériumokról (1867-1993). Művelődéskutató Intézet. Budapest. s.n. Budapest. 230-250 o.
- MSZMP irányelvek – Az MSZMP művelődési politikájának irányelvei (1958). In Füleki, J. – Herczeg, F. (szerk.): Közművelődési Kézikönyv. Kossuth, s.l. 1979, 9-14. o.
- Ortutay, Gyula (1947): Művelődéspolitikánk alapelvei. In T Kiss Tamás (szerk.): A magyarországi kulturális minisztériumokról (1867-1993). Művelődéskutató Intézet. Budapest. s.n. Budapest. 302-329 o.
- Sári, M. (2007): A kultúra intézményrendszereinek történeti-funkcionális változásai. PTE FEEK, Pécs. 110-129. o.
- Varga, A. T. (2002): Szakmai életút. *Parola*, 2002. 2. szám.
http://www.kka.hu/_Kozossegi_Adattar/parolaar.nsf/nyomtat/1CEC890FCA734547C1256C4C0034BBA9?OpenDocument. letöltés: 2023. 09. 14. 9.40.
- T. Kiss, T. (2000): A népművelőtől a kulturális menedzserig. Új Mandátum Kiadó, Budapest. 21, 13-51., 73-135 o.
- T. Kiss, Tamás (1998): Állami művelődéspolitikai az 1920-as években. MMI-Mikszáth Kiadó, Vác. 123-153 o.
- Vercseg, I. (2023): Vercseg Ilona – közösségfejlesztő szakember, címzetes egyetemi tanár. Magyarország Videós Arcképcsarnoka.
<https://www.youtube.com/watch?v=zx5iRzWkHV0>. Letöltés: 2023. 10. 30. 12.20.
- 1997. évi CXL. törvény a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről.
- 20/2018. (VII. 9.) EMMI rendelet a közművelődési alapszolgáltatások, valamint a közművelődési intézmények és a közösségi színterek követelményeiről.
- 1976. évi V. törvény a közművelődésről.
- 3/1960. (VI.16.) MM számú rendelet a művelődési otthonokról szóló 2/1960 (I.6.) Korm.számú rendelet módosításáról.
- 1035/1974. (VII.10.) Mt.h. számú határozat Országos Közművelődési Tanács létesítéséről.
- A Minisztertanács 1041/1974. (VIII.7.) számú határozata Közművelődési Alap létesítéséről.
- A művelődésügyi miniszter 105/1968. (M.K.1.) MM számú utasítása a művelődési otthon jellegű intézmények továbbfejlesztéséről.

JUNIOR KUTATÓMŰHELY

Kovács Rebeka – Márkus Edina:

Az olvasásnépszerűsítés múltja és jelene – különös tekintettel a POKET közösség tevékenységére

Absztrakt: Az olvasás népszerűsége folyamatosan csökken. „A felnőtt populációnak már csak kevesebb, mint fele olvas szépirodalmat szabadidejében. ... A csökkenő olvasási tendencia az olvasás legkülönbözőbb területein megfigyelhető. A kedvtelésből olvasás gyorsan hanyatlik, és a folyamat különösen felgyorsult a fiatalok körében. Ők korábban a társadalom legtöbb szépirodalmat olvasó csoportját alkották, napjainkra viszont a legkevesebb szépirodalmat olvasókká váltak.” (Joó 2020:95) Ezen felvetést erősítik a TÁRKI 2020-as kutatási adatai, ami alapján a magyar felnőtt társadalomnak csak 12%-a olvas rendszeresen, ami már csak azért is katasztrofális eredmény, mert a 2005-ben mért 25%-hoz képest ez óriási visszaesés (Bernát – Hudácskó 2020). Az ügy fontosságára és ezen folyamat visszaszorítására viszont egyre több ember kezd figyelni, és egyre több olvasásnépszerűsítő kezdeményezés kezd kibontakozni, megjelenni Magyarországon. Munkánk során célunk a hazai olvasásnépszerűsítő kezdeményezések, különös tekintettel a POKET közösség létrejöttének és működésének a megismerése volt. A POKET közösség elemző bemutatása előtt egy rövid történeti áttekintést teszünk és a jelenleg működő hazai olvasásnépszerűsítő kezdeményezéseket mutatjuk be.

Abstract: Reading is becoming less popular. "Less than half of the adult population reads fiction in their free time. ... The downward trend in reading is being observed in a wide variety of reading areas. Reading for pleasure is declining rapidly, and the trend is particularly accelerated among young people. They used to be the largest group of people reading fiction in society, but nowadays they are the smallest." (Joó 2020:95) This is confirmed by research data from TÁRKI in 2020, which shows that only 12% of Hungarian adults read regularly, a disastrous result, if only because it is a huge drop compared to the 25% in 2005 (Bernát - Hudácskó 2020). However, more and more people are beginning to take notice of the importance of the issue and the need to curb this process, and more and more initiatives to promote reading are beginning to emerge in Hungary. The aim of our work was to get to know the Hungarian literacy initiatives, in particular the POKET community, and how they are established and operate. Before presenting an analytical overview of the POKET community, we will give a brief historical overview and present the currently operating Hungarian literacy initiatives.

Bevezetés

Az olvasás népszerűsége folyamatosan csökken. „A felnőtt populációnak már csak kevesebb, mint fele olvas szépirodalmat szabadidejében. ... A csökkenő olvasási tendencia az olvasás legkülönbözőbb területein megfigyelhető. A kedvtelésből olvasás gyorsan hanyatlik, és a folyamat különösen felgyorsult a fiatalok körében. Ők korábban a társadalom legtöbb szépirodalmat olvasó csoportját alkották, napjainkra viszont a legkevesebb szépirodalmat olvasókká váltak.” (Joó 2020:95) Ezen felvetést erősítik a TÁRKI 2020-as kutatási adatai, ami alapján a magyar felnőtt társadalomnak csak 12%-a olvas rendszeresen, ami már csak azért is

katasztrofális eredmény, mert a 2005-ben mért 25%-hoz képest ez óriási visszaesés (Bernát – Hudáczkó 2020).

Ennek a társadalom egészére és a közösségi művelődésre nézve is kiemelt jelentősége van, hiszen az olvasásnak vannak közösségi aspektusai is. Színterei a könyvtárak, olvasóköri. Azonban a könyvtárba járás és a könyvtárak nyújtotta szolgáltatások, programok is egyre kevesebb embert tudnak elérni. A könyvtárba iratkozók száma is évről-évre csökken, az OSZK 2019-es felmérése alapján a magyar társadalom 44% még soha nem is volt könyvtári tag, 36%-uk pedig több, mint öt éve nem az már. Ezen eredmények kritikusságát a KSH mutatói is megerősítik, egyre kevesebb a beiratkozási és a látogatási arány (Tóth 2019).

Az ügy fontosságára és ezen folyamat visszaszorítására viszont egyre több ember kezd figyelni, és egyre több olvasásnépszerűsítő kezdeményezés kezd kibontakozni, megjelenni Magyarországon. Ezek jelentős része a közösségi médiát használja csatornaként a közvetítésre. Ezzel megcélózva a Z generációt, ami azért kiemelten fontos, mivel számukra digitális bennszülöttekként nem az olvasás kerül az elsődleges kikapcsolódási, szórakozási formák közé. Az olvasás felé terelésre pedig ez a megoldás hatékony lehet, így hát a célunk ezen olvasásnépszerűsítő kezdeményezések, különös tekintettel a POKET közösség létrejöttének és működésének a megismerése volt.

A POKET közösség elemző bemutatása előtt egy rövid történeti áttekintést teszünk és a jelenleg működő hazai olvasásnépszerűsítő kezdeményezéseket mutatjuk be.

Előzmények

Már egészen a nyelvújítás korától kezdve vannak források különböző körökről. Elsőként 1792-ben már létezett például a Budai Olvasókör. „A felvilágosodás kori olvasóköri tehát olyan politikai társulások voltak, amelyeknek programjában az olvasás és művelődés, mint a társadalmi átalakulás eszköze és az osztrák gyarmatosítás elleni harc fegyvere kapott helyet. A köztársasági mozgalom elfojtásával - amelynek e klubok számos vezetője és tagja is áldozata lett - működésük lehetősége megszűnt.” (Fülöp 1978). Széchenyi pedig még inkább fellendítette a népszerűségüket. Céljuk már akkoriban is az emberek közösségekben történő művelődését szolgálta. A társadalom művelődésre vágyó rétegei számára nyújtott szellemi kikapcsolódást. Az olvasóköri mozgalom teremtett arra is lehetőséget, hogy 1821-ben zsebkönyv jelenjen meg Auróra néven, mely a kor jelentős költőinek verseit fogta össze. A reformkori felfutásuk után a szocialista időkben vált újra jelentőssé jelenétük.

Ezek a művelődő közösségek társadalmi rétegek szerint külön- külön csoportosulva hozták létre magukat. Így polgári, egyházi és munkás- paraszt körök voltak jelen. Újonnan megjelenő műveket vitattak meg, tájékozódtak és értekeztek az aktuális a település, az ország és a világ helyzeteiről, szellemi fejlődést is jelentett és a vitakultúra kibontakozását is segítette. A földművelő rétegek számára pedig, ezeken túl azért is volt jelentős, hiszen sok esetben ez jelentette számukra az egyetlen formáját a fejlődésüknek. A lényeg a kultúrközösségek kialakítása volt, hogy a társas élet otthonai, klubjai legyenek ezek a körök. Ahol az emberek szabad estéken egész családjukkal, olvasni, beszélgetni járhattak (Veres 1953). Fontosságuk a két világháború alatti békeidőkben is megnyilvánult, hiszen sorra jöttek létre új körök a kikapcsolódás és szórakozás reményében.

„Az első világháború előtt alakult olvasóköri művelődési szerepköre nem volt kizárólagos. Együtt járt gazdasági, politikai és társadalmi törekvésekkel, ezek együttes jelenléte határozta meg tevékenységét és hatását. Sorra alakultak — más-más osztálybázissal — a gazdakörök, a

48-as, függetlenségi, Kossuth-párti körök és az agrárszocialista olvasóköri. Ez utóbbiak jelentősége a legnagyobb, mivel az olvasóköri a földmunkásság és a szegényparasztság eszmélkedésének iskolái voltak.” (Gellér Ferencné 1980:61).

A 19. század óta számos társadalmi, gazdasági, technológiai változás ment már végbe a világban. Az olvasóköri fontosságát azonban mi sem bizonyítja jobban, hogy ugyan változó számmal és aktivitással, de a mai napig léteznek. Maróti is erre a megállapításra jutott. „A 19. században később olvasóköri, és ezek a 20. század közepéig eleven találkozóhelyeknek bizonyulnak” (Maróti 2013:4). Bár megjegyzi „Igaz, hogy a rendszerváltozás óta újjáéledt néhol az olvasóköri, de nem tudtak elterjedni országosan, és az ismeretterjesztésben – ahol még egyáltalán létezik – népszerűbb az előadás, mint egy-egy téma megbeszélése.” (Maróti 2013:8) Szerencsére ez az arány azóta már javulóban van, ezt tükrözik legalábbis az utóbbi időben létrejövő olvasásnépszerűsítő mozgalmak köré szerveződő közösségek.

Az olvasásnépszerűsítés és néhány hazai olvasásnépszerűsítő kezdeményezés

Az elmúlt időszak fejleményeit tekintve viszonylag kevés hazai szakirodalmi forrás foglalkozik a témával és azok is többnyire könyvtári berkeken belül. Az viszont világos, hogy egy olyan folyamatról beszélhetünk, amelynek célja az olvasás népszerűsítése, különböző programokkal, kezdeményezésekkel. Kezdetben ez a könyvtárak feladata volt, itt valósultak meg ezek a folyamatok. Azért volt és fontos ez jelenleg is, mert az olvasóvá nevelés alapja a rendszeres olvasással kezdődik. Az elmúlt pár évben azonban a social media platformjainak térhódítása lehetőséget teremtett arra, hogy ezek a felületek is beszálhassanak a népszerűsítésbe. Azért meghatározó ez, mivel így sokkal több ember elérésére nyílik mód és sokkal kötetlenebb, felszabadultabb is, mint a könyvtárak falain belül.

A 21. század rohamosan gyorsuló fejlődése és az infokommunikációs eszközök elterjedése és azok örökös fejlesztése az olvasói élmény elkopásához vezet. Ennek kiküszöbölésére azonban, már régóta vannak kezdeményezések. Magyarországon és a világban mindenhol. Európában és az USA-ban is rendkívül népszerűek például a BookTuber-ek és a Bookstagram oldalak, ahol az előbbi felhasználók a YouTube-on, utóbbiak pedig az Instagram-on számolnak be követőiknek olvasói élményeikről. A hazánkban fellelhető lehetőségek mélyebb ismerete tükrében elmondható, hogy itt jelen vannak, blogok, videó sorozatok, facebook csoportok és könyvautomatás formában is. De vannak egészen sajátos módszerek is, amelyek csak egy ruhadarabra nyomtatott vers idézettel akarnak olvasásra buzdítani. Ezek lényege, hogy valamilyen formában közelebb hozza az emberekhez az olvasást, és felhívja rá a figyelmet, azért, hogy gondolkozásra, elmélkedésre, önfejlesztésre készítse őket.

Ezek mentén a Magyarországon zajló főképp az online térben folyó, civil alapú kezdeményezéseket gyűjtöttük össze, nem követtük figyelemmel a könyvtárak próbálkozásait, megoldásait. Azt azonban fontos megemlíteni, hogy a mai napig rengeteg könyvtár is tesz ezért a nemes ügyért, vagy éppen működik együtt, egy online mozgalommal.

Ilyen például a Nyíregyházi Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár, ahol már több program is megrendezésre került a nyíregyházi POKET közösséggel karöltve. Emellett 2013-ban indult a KLIK olvasóvá nevelő országos programja, melyben általános és középiskolások figyelmét hívták fel az olvasás jelentőségére. 2005 óta pedig minden évben megrendezésre kerül az Országos Könyvtári Napok, ami egy a hazai könyvtár rendszert átfogó eseménysorozat. Az online térben működő, innen induló számos kezdeményezés közül, pedig röviden néhány személyes megítélésünk szerint kiemelkedő és a POKET szempontjából is jelentős megmozdulást szeretnénk bemutatni.

Szabados Ágnes híradós, műsorvezető több irodalmi kezdeményezés elindítója. A Nincs időm olvasni kihívással (NIOK) indította el olvasásnépszerűsítő programját. Közösségi olvasást

kezdeményez, melyben a résztvevők minden hónapban elolvasnak egy könyvet, aztán ezt majd online könyv klubban, egy élő videochat keretein belül beszélük át. A dolog hétköznapiságával arra törekszik, hogy az emberek életében mindennapi kikapcsolódási formává váljon az olvasás. A kezdeményezés nagy népszerűségnek örvend, mára több mint 52 ezer követője van. Ezen a vonalon tovább haladva azóta már elindította olvasásnépszerűsítő YouTube csatornáját is, ahol a NIOK könyv klubok visszanézhetőek és extra tartalomként az adott könyvekről ismert személyekkel, szakemberekkel is beszélget. A Mutasd a könyvespolcod elnevezésű új sorozatában pedig színészekkel, művészekkel, költőkkel és írókkal, a magyar kultúra meghatározó alakjaival beszélget a könyvespolcuk tartalmáról, olvasói élményeikről, számukra meghatározó könyvekről. Ezzel inspirálva, a NIOK közösség tagjait még több mű megismerésére.

A VATES, Irodalmilépegető, Versfalat és a Költér közösségi oldalak inkább a versek és novellák világát helyezik előtérbe. A versek közvetítését a VATES ruhakollekciókkal is igyekszik népszerűsíteni. Az oldalak többségére jellemző, hogy április 11. én közös hashtaggel buzdítja az embereket a versek megosztására, ezek hatása pedig kiterjed az offline térbe is. Ugyanis többnyire a nagyvárosokra jellemzően a posztolj verset a faladra megjelenik a posztolj verset az utcára formájában.

A hazai irodalomnépszerűsítés egyik legismertebb alakja Juhász Anna, aki saját irodalmi szalont működtet és számos különböző irodalmi projekt megálmodója, valamint segítője. 2021 óta a POKET több kiadásának összeállításában is segédkezett. 2018-ban indította el a Marie Claire YouTube csatornáján irodalmi noteszt a Pura Poesia-t. A videóblogger lényegét, a különböző, a magyar közéletet és kultúrát meghatározó személyeinek olvasói élményeiről és ajánlásairól való beszélgetések adták. Emellett a közösségi oldalain gyakran oszt meg verseket és saját olvasói élményeit is.

Az előzőekhez hasonlóan működik a #olvass kezdeményezés is, amit Ott Anna, irodalmár a Hadik Kávéház művészeti vezetője indított el. Az Instagramon indított hashtagével buzdítja követőit az olvasásra, a Kávéház keretein kívül. Emellett rendszeresen osztja meg olvasói élményeit is követőivel posztok formájában, valamint beszélgetéseket szervez a szerzőkkel, beszélget könyvekről.

Az egyre népszerűbb OLVASNI SZABAD! elnevezésű kezdeményezés, olvasókörszerű közös olvasásra buzdít. 2020-ban Szendrői Csaba a magyar alternatív zene meghatározó dalszerzője, az Elefánt frontembere indította el. Az olvasásnépszerűsítést egy sajátos ötlet alapján indította el, lényege, hogy a közösségi eseményeken a résztvevők elkezdenek olvasni, majd közösen megvitatják olvasói élményeiket. Minden hónapban van egy esemény, egy új könyvvel. Ide különböző vendégek, költők, pszichológusok is érkeznek és színesítik a témát saját tudásukkal, szakértelmükkel. Épp így bővült kéttagúvá a csapat, mivel Jakobvits Kitti pszichológus, irodalomterapeuta is először előadónak tűnt fel egy eseményen, azóta pedig már a mozgalom oszlopos tagja.

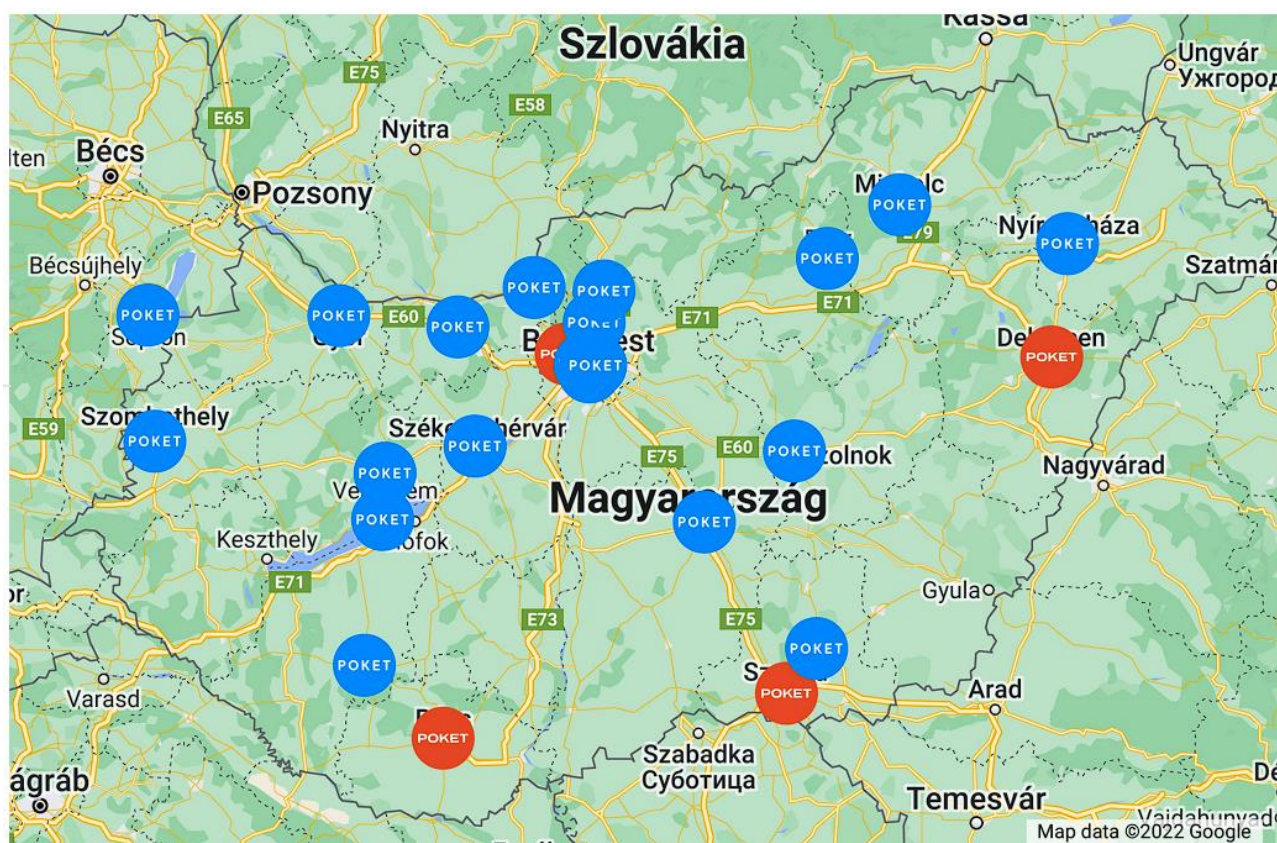
A bemutatott kezdeményezésekben közös az, hogy van egyfajta közvetítés a szerzők, költők és olvasók között. A mai olvasásnépszerűsítést még intenzívebbé teszi az ő jelenlétük. Többőjük személyesen is tesz az ügy érdekében. Kemény Zsófia író, költő és Leiner Laura is aktív tartalomgyártó a TikTokon. Live-okat indítanak, beszélgetnek az olvasókkal és más irodalmi témákról is elmélkednek. Hozzájuk hasonlóan van jelen az Instagramon Simon Márton költő is, aki például a COVID idején indította el Pingvin ovi nevű online projektjét, melyben verseket olvas fel és beszélget róluk követőivel.

Az előbb felsoroltakban a POKET kezdeményezés azért nem kapott helyet, mivel a tanulmány fő célja ennek az olvasásnépszerűsítő programnak a részletes elemző bemutatása.

A POKET kezdeményezés bemutatása

A POKET 2018-ban indult el a Sztalker Csoport közreműködésével. A formációt még három évvel a projekt előtt alapították, Vecsei H. Miklós és ifj. Vidnyánszki Attila színészek közös előadásaik miatt. Az ebből származó jogdíjak szolgálták a megvalósítás alapjainak egy részét. Valamint olyan céllal is jött létre, mint egy „képzeltbeli társulat”; gyűjtőhelye azoknak a fiatal alkotóknak, akik együtt kezdték a színházcsinálást, fórum olyan gondolkodóknak, akik egy irányban, közösen tervezik a jövőt (Sztalker csoport..., 2018). A kezdeményezés ötletét Vecsei H. Miklós kezdte el megvalósítani, hozzá csatlakozott GreCsó Krisztián író is, mint művészeti vezető. 2018 április 11-én a magyar költészet napján pedig hét automatával (italautomatákat alakítottak át könyvautomatákká) tudott debütálni a POKET. Budapest forgalmas csomópontjait megcélozva. (1.ábra)

1. ábra a POKET automaták elhelyezkedése.
Saját szerkesztés a poketonline.hu alapján

közösségi adományból finanszírozott automaták

önkormányzati finanszírozású automaták

A POKET célja, kortárs és klasszikus irodalmi alkotások megismertetése volt a rohanó, telefonjaikhoz láncolt fiatalokkal. Így a könyveket a Moleskine naplók formájának mintája alapján „mobiltelefonnyi” méretben hívták életre, hogy bárkinek akár a zsebében is elférjen. Továbbá közösségformáló célok kialakítása is motiválta a kezdeményezést. (Tamás 2022) A

POKET csapat megfogalmazásában céljuk „Az olvasásnépszerűsítésen túl, hogy a zsebekből kilógó színes könyvek tulajdonosai akár csak egy összenézés erejéig társak lehessenek egy színeesebb, egymásra figyelőbb városi közösség kialakításában.” (POKET 2022a).

Öt klasszikus, magyar kötet került először az automatákba, melyek egy-egy nagykövet ajánlásával jelentek meg. Jelenleg a hatvannegyedik könyv kiadásánál tartanak és ezeket azóta kiegészítik még számos egyéb kötet is. A könyveket ajánló nagykövetek többnyire művészek, zenészek, írók és fiatalok számára is ismert és meghatározó személyek, akik valahogy az adott kiadáshoz is kapcsolódnak. Minden réteghez próbálnak utat találni, így az első POKET, Szerb Antal Utas és holdvilágja már angol nyelvű kiadásban is olvasható. A zene világa felé nyit a Zeng a lélek című népdalgyűjtemény kiadásuk és egy magyar dalszövegekből álló gyűjtemény is, amelyekből egy lejátszási listát is létrehozta Spotify-on. Évente jelentkezik versantológiával is, melyeknek gyűjtésében a magyar kultúra meghatározó személyei is részt vesznek, pl.: Beck Zoltán, Juhász Anna, Mucsi Zoltán. Az Előadóművészi Jogvédő Iroda támogatásával nagy magyar színészek életrajzi írásait is megjelentetik. Két éve pedig határidőnaplóval is jelentkeznek (POKET 2022b).

Az egymásra figyelő közösség

POKET Nonprofit Kft. szervezeti formájából adódóan nem profitorientált, az automaták bevételeit újabb könyvek kiadására fordítják, amiket az előállítási költségek árán tudnak terjeszteni az automatás árusítás révén. Számos esetben azonban terveiket adománygyűjtésekből finanszírozzák. Először 2019-ben egy új budapesti automata létesítése miatt kezdtek gyűjteni, majd a terv sikeres megvalósulása után három vidéki város, Szeged, Pécs és Debrecen automatáit is ilyen formán tudták felállítani. A POKET céljainak teljesülése ezáltal mérhető is, hiszen tudtak terjeszkedni, bebizonyosodott, hogy mindenhol voltak a terveik iránt fogékony, akár pénzadományokat is nyújtó emberek. Azóta pedig Budapesten is létesült már így egy automata a Batthyány téren.

A POKET hamar felkeltette a vidéki városokban is az érdeklődést, 2019-től már ide is települtek automaták. Először azonban a közösségé válás egy Facebook csoportban kezdett kibontakozni, hiszen ekkor még csak kevesen tudtak az automaták köré szerveződni. A #poketközösség 2019-ben jött létre és a helyi közösségek felállítása volt az egyik célja, valamint egy nagy átfogó közösség kialakítása is. Most jár közel 6 ezer tagnál a csoport. Ekkor indult a „pokettesó” elnevezésű kihívásuk is, ami azon alapult, hogy olyanoknak szereztek könyveket, akik nem tudtak automatából vásárolni. Ez ma már nem olyan aktív kezdeményezés, mivel már lehet online is rendelni. A másik ötletük az „automataripoter” kihívás, ami a könyvek fellelhetőségéről tudósít. Így jellemző volt, hogy előbb jöttek létre közösségek és csak utána automaták. Amikből jelenleg 31 található és a kezdeményezés már a Felvidéken és Erdélyben is nagy népszerűségnek örvend (Tamás 2022).

A POKET igyekszik bevonni követőit, a 100 szóban sorozatát a közösség tagjai alakítják írásaikkal és illusztrációikkal, Budapestről már több ilyen kiadás is megjelent és jelenleg a pécsi és a nyíregyházi poketközösség is ezek kiadásán dolgozik. Emellett a helyi közösségek is próbálnak fejlődni, fennmaradni, a legtöbb közösség üzemeltet valamilyen közösségi médiás felületet és rendezvényeket is szervez. Például az aktuálisan megjelenő könyvekről beszélgetést, vagy a nyíregyházi poketközösség például egy könyvtárban alvós, POKET-es beszélgető estét is szervezett.

A POKET külső tevékenysége, megítélése

A POKET saját tervein túl is aktívan tevékenykedik, az orosz-ukrán háború miatt menekülni kényszerülőknek is az elsőik között kezdtek gyűjteni, jótékonysági licit formájában. Dedikált

könyveket lehetett így hozzájutni. Emellett például az ifjúsági kötetsorozatukból befolyó összeg egy részével számos jótékonyági ügyet, alapítványt támogattak. Például Molnár Ferenc által írt A kékszemű kiadásával a Bethesda Kórház Alapítványt támogathatták a vásárlók. A választott alapítványt pedig a könyv nagykövete, Fesztbaum Béla ajánlotta. De a Kompánia Alapítványnak, az InDaHouse Hungarynak és az Odry Árpád Színészotthonnak is segítséget nyújtottak. Az Amigos Alapítvánnyal pedig közös projektjük is volt, a Barátság a négy fal között, aminek a tartalmi alapját egy írópályázat pályamunkái adták. A Vatessel közös ruhakollekciójukból származó bevétel egy részét pedig a Magyar tanárok Egyesületének ajánlották fel.

2018-as indulása óta már díjakkal is jutalmazták a projektet. 2019-ben a „Legjobb kommunikációs kampány” kategóriájában Civil Díjjal ismerték el a munkásságukat. Szintén ebben az évben a Highlights of Hungary díját is megszavazta nekik a közönség. 2022-ben pedig Budapest 149. születésnapja alkalmából Budapest Város Közgyűlése Budapestért díjat adományozott a POKET-nek, a város javára való tevékenységéért.

Összegzés

POKET jelentősége megkérdőjelezhetetlen, az olvasásnépszerűsítésért tett lépései és a közösség-szervező tevékenységei egyre meghatározóbb elemei a hazai olvasásnépszerűsítésnek. A 2018-as indulásuk óta jelentős változásokat értek el a fiatalok olvasáshoz való hozzáállásában, és élményszerűbbé tudták tenni az olvasást a fiatalabb korosztály számára.

A POKET különlegessége abban rejlik, hogy a vásárlóinak egy könyvük megvásárlásán túl mást is nyújt. Hiszen az, hogy kizárólag automatákból lehet beszerezni, már ad egy élményt, de emellett aktív Facebook csoportjuk is működik és azokban a városokban, ahol található automata, (folyamatosan terjeszkednek) ott egy-egy helyi kis POKET közösség is működik.

Az indulás óta a tagok számának növekedése, az újabbnál újabb megjelenések és különböző új próbálkozások (most éppen társasjáték) mind azt bizonyítják, hogy a POKET-nek, mint közösségnek és olvasásnépszerűsítő kezdeményezésnek is helye van és egyre meghatározóbb szerepe a magyar társadalomban.

Felhasznált irodalom:

- Bernát – Hudácskó Bernát Anikó – Hudácskó Szilvia (2020): Könyvolvasási és könyvvásárlási szokások, 2020. Budapest, TÁRKI Társadalomkutatási Intézet Zrt.
- Fülöp Géza (1978): A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és a reformkorban. Budapest, Akadémia Kiadó
- Gellér Ferencné (1980): Hajdú megyei könyvtárak és olvasóköri körök a két világháború között. In: Gazda István (szerk.): A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár évkönyve 7. kötet. Debrecen, 59- 71.
- Joó Anikó (2020): Saecula lectionis. Az olvasás örök? Kitekintés az olvasás tér-idő dimenziójára. Mediárium Társadalom - Egyház – Nevelés 14. évf. 13. szám 95-109.
- Maróti Andor (2013): Kultúrák közvetítés vagy közösségi művelődés? Könyv, Könyvtár, Könyvtáros. 22. évf. 10. szám 3-10.
- Sztalker Csoport - Kik ők, mit csinálnak, mit akarnak és hogyan? (2018) In: Nemzeti

- Magazin, V. évfolyam, 7.szám <https://nemzetisinhaz.hu/magazin/2018/03/sztalkercsoport-kik-ok-mit-csinalnak-mit-akarnak-es-hogyan> Letöltés dátuma: 2022.12.02.
- POKET (2022a): Rólunk <https://poketonline.hu/rolunk> Letöltés dátuma: 2022.12.01.
 - POKET (2022b): Könyvek <https://poketonline.hu/#konyvek> Letöltés dátuma: 2022. 12. 01.
 - Tóth Máté (2019): A hazai felnőtt lakosság olvasási és könyvtárhasználati szokásai 2019-ben.
http://www.azenkonyvtaram.hu/documents/11543/49234/Toth_Mate_Felnott_olasas_konyvtarhasznalat.pdf/07ba9b52-f9a3-40b4-84bf-6dbff50d218f Letöltés dátuma: 2022.11.08.
 - Veres Péter (1953): Legyenek az olvasókörök a társas élet otthonai. Művelt Nép, 4. évf. 9. sz. 22–23.

KÖNYVAJÁNLAT, RECENZÍÓ

D. Babos Zsuzsánna:

Recenzió – *Képességek a sikeres mindennapokért*

Az Erasmus+ program támogatásával elkészült szakmai kötet a Nemzeti Szakképzési és Felnőttképzési Hivatal Al Agenda pályázatának²⁶ keretében valósult meg. A kötet a hazai felnőttképzés világában és/vagy a témában jártas szakemberek szakmai anyagait csokorba gyűjtve kívánja erősíteni a minőségi életvitelhez szükséges készségek fejlesztését, beleértve a

²⁶ „Felnőttkori tanulás európai cselekvési tervének bevezetése a megújult prioritások alapján – a Nemzeti Koordinátorok támogatásával” című 101051451 azonosító számú AL Agenda Hungary pályázat.

médiaműveltséget, fogyasztói – és pénzügyi ismereteket, környezeti műveltséget, egészségügyi ismereteket, valamint az érzelmi műveltség alapjait.

A kötet további célja készséghiányos csoportok szocializációjának támogatása közösségi tanulás révén, részben a munkaerőpiaci készségek erősítésével, részben eltérő tanulási környezetben történő aktivitásuk növelésével.

A kötet szerzői (Barnáné Pintér Gizella, Fürstal Csenge, Gratzl Tünde, Kővágóné Szabó Enikő, Richter Ingrid, Surman Pál, Szekeres Tünde) és lektorai (Csordás Izabella, Kraiciné Szokoly Mária, Krekó Marianna, Reich Lilla) szemléletüket tekintve azt képviselik, hogy a felnőttképzés, a munkaerőpiac és a minőségi életvitel kéz a kézben jár. A felnőttek képzése, nemcsak a munkaerőpiaci eredményességük tekintetében, hanem a minőségi életvitel eléréséhez is létfontosságú.

Az Európai Unió ajánlása szerint az alacsony szintű készségekkel, tudással és kompetenciákkal rendelkező felnőttek számára olyan lehetőségeket kell kínálni, amelyek egyéni igényeiknek megfelelően lehetővé teszik számukra az írástudás, a számtantudás és a digitális kompetenciák minimális szintjének elsajátítását illetve a munkaerőpiac szempontjából releváns, a társadalom életében való aktív részvételt lehetővé tevő, szélesebb körű készségek, tudás és kompetenciák megszerzését (A TANÁCS AJÁNLÁSA 2016/C 484/01). A kötet éppen ezért igyekszik ezen uniós elvárásnak is oly módon megfelelni, hogy a hét különböző témakör során a felnőtt tanulóknak legyen lehetősége ezen készségek gyakorlására, így a szövegértés, a számolási, és a digitális kompetenciák alkalmazására a különböző feladatmegoldások során.

A szakmai kötet továbbá figyelembe veszi azt az uniós ajánlást (A TANÁCS AJÁNLÁSA 2016/C 484/01) is, mely szerint támogatni kell a kompetenciafejlesztési pályák megvalósításában részt vevő személyzet folyamatos szakmai fejlesztését, különösen a szakképzett oktatókét. Ezért a kötetben kifejezetten a felnőttoktatók számára olyan módszertani ajánlásokat, megjegyzéseket fogalmaztak meg, amelyek támogatják a felnőttek tanítási – tanulási folyamatában részt vevők andragógiai felkészültségét.

A tananyagok csoportosításánál a munkaerő-piaci és az azt támogató (pénzügyi ismeretek, médiaműveltség) tématerületek mellett a minőségi életvitelhez szükséges alapvető ismeretanyagok is megjelennek úgy, mint az érzelmi műveltség területén az egymással való kapcsolattartás vagy az egészséges táplálkozás alapvető szabályai. Nem utolsósorban a saját környezetünk védelméért és fenntartásáért tett egyéni lehetőségeink felsorakoztatása, mint például a biohulladék kezelése. A kötet tartalomjegyzéke önmagában olyan hívószavakat képvisel (*Hogyan válasszak bankot?; A pénzére vigyáz. És az adataira?; Ügyfélkapu; Netikett: Jelenlét a Facebookon – tényleg láthatatlan vagy?*), amelyek önmagukban felkelthetik azon felnőttek és/vagy fiatal felnőttek érdeklődését, akik valamely tématerületen hiányosságot éreznek ismereteikben és /vagy elszereznének indulni a mindennapokhoz szükséges aktuális képességeik felzárkóztatásában.

A kötet számításba veszi a felnőtt tanulók előzetes tudását a bevont hét ismeretkör feldolgozásába, ezért a szerzők a ráhangoló kérdésekkel megcélozzák a rejtőző informális tudást előhívni, amelyre építkezve további, az adott témakörben releváns gyakorlati feladatokkal kívánják kompetenciáikat fejleszteni.

A fogalomtárral egyrészt pótolják, másrészt összesítik azt az alapvető fogalomkészletet, amely a hét témakör során előfordult a szöveges ismertetőkből.

A szakmai kötet szerkesztésében mind a hét témakörnél ugyanaz a struktúra jelenik meg a felnőtt tanuló előtt, vagyis választ kap az alábbi kérdésekre:

- Miről fog szólni a fejezet?
- Milyen kérdésekre fog választ adni a fejezet?
- Mire hasznosítható a gyakorlatban a fejezet?

Ezt követően kiemelik a legfontosabb kulcsszavakat; a felnőtt tanuló választ kap előre arra a kérdésre, hogy mire eljut az adott fejezetnek a végére, mire lesz képes. A szöveges ismertetőket mindig váltja egy képi vagy videós összefoglaló, majd a gyakorlati feladat(ok) következnek, amelyekben lehetőség nyílik, hogy a tanuló csoport a minta példa nyomán saját magára szabott feladatot tervezzen meg, és végezzen el. Így a javasolt szakmai tartalmak alkalmazása függetlenné válik a résztvevő szakmai ismereteitől, a korától, csupán a mindennapi életben szerzett jártasságai, valamint a szakmai anyag információi segítségével tudja saját életére vonatkozóan alkalmazni az új ismereteket, és készség szintjén beépíteni önmaga számára.

A szakmai anyagok lehetőséget biztosítanak a felnőtt tanulónak önellenőrző kérdések megválaszolására, amely szintén támogatásként szolgál az új készségek elmélyítésére, valamint az önálló tanulás keretein belül a saját tudás ellenőrzésére. Mivel a felnőttek tanulásának egyik jellemzője „az itt és most” elv használata, ezért célzottan beépítettek olyan elemeket (Otthoni feladat; Tudj meg többet), amely azonnali plusz információhoz juttathatja a felnőtt tanulót, ha ismereteit bővíteni szeretné a kurzus kereteken kívül.

A szakmai kötet tartalmi egységeinek tanulmányozása nem csak formális oktatási környezetben, hanem önálló tanulási lehetőségként is felhasználható. Ajánlom nem csak felnőtt tanulóknak, hanem felnőtt oktatóknak egyaránt, akik főként alacsony iskolázottságúak képzésénél, bármely felnőttoktatási környezetbe beépíthetik e kötet tudásanyagát, készség szintű feladatainak megoldását.

A szakmai kötet elérhető és letölthető a <https://kepesleszek.hu> oldalon.

Kuglics Gábor:

Recenzió Márkus Edina és Pete Nikoletta Civil ismeretek a közösségi művelődésben c. könyvéről

Közkeletű tény, hogy Magyarországon a közművelődési tevékenység és a civil szervezetek egymástól elválaszthatatlanok. Különösen igaz ez történeti dimenziókban: mind az Osztrák-Magyar Monarchia korában (1867-1918), mind a két világháború közötti korszakban a különféle egyletek meghatározóak voltak a közművelődés szempontjából. Még nyilvánvalóbb ez a tény a nagyobb településektől az egyre kisebbek felé haladva. Túl azon, hogy ezek az egyletek közösségként működtek, sokrétű közművelődési tevékenységet is végeztek. Így például olvasóköroket, dalárdákat, táncsoportokat, zenekarokat tartottak fenn vagy éppen amatőr színjátszással szórakoztatták a települések lakóit. Rendezvényeik is rendkívül sokrétűek voltak a szórakoztató mulatságoktól a hagyományörző szüreti felvonulásokon át a méltóságteljes megemlékezésekig bezárólag. Az általuk indított önművelő tanfolyamok spektruma a gazdasági, gazdálkodási ismeretektől a valláserkölcsi nevelésen át a nótázásig terjedt. A sporttevékenység, a túrázás vagy éppen a tűz elleni védekezés is egyleti keretek között bontakozott ki a 19. század végén. És a sort hosszan lehetne folytatni.

Az I. világháború embervesztesége, majd az azt követő évek politikai, társadalmi, gazdasági megpróbáltatásai ugyan visszavetették az egyletek működését, de a konszolidálódó állam keretei között lassan magukra találtak a civilek is. A települési hatókörű egyesületek mellett egyre erősebbek lettek az országos lefedettségű nonprofit szervezetek, pl. a cserkészlet vagy a felekezeti alapon létrejött KALOT, KALÁSZ, ill. a népfőiskolai hálózat. Az 1930-as évek második felére az egyletek száma megközelítette a 17 ezret, taglétszámuk pedig a 4 millió főt.

A II. világháborút követően a korábbi egyesületek zömét betiltották, felszámolták, vezetőiket meghurcolták, a megmaradt egyleteket is átszervezték, a vezetőiket pedig felülről nevezték ki, így a hazai nonprofit szektor fejlődésében ez a négy évtized jelentős törést okozott. A rendszerváltás után az önszerveződés újra megnyílt lehetőségei között csak lassan talált magára a szektor. Napjainkban – a Központi Statisztikai Hivatal adatai szerint – közel 61 ezer nonprofit szervezet van Magyarországon (2019-es adat szerint). Közülük a legtöbb, 15,7% sporttal foglalkozik, de a 2. helyen 15,6%-kal a kulturális célú szervezetek állnak. Ez utóbbi megközelítőleg 10.000 szervezetet (egyesületet, alapítványt) jelent! A kulturális célú szervezetek aránya 2005-ben 11 %-kal még csak a 4. helyen állt a szektoron belül, de az elmúlt 15 évben folyamatosan nőtt az arányuk, ezzel együtt pedig a forrásteremtő, forrásbevonó képességük is. Csak a kulturális célú szervezetek bevétele 2005-ben 115 milliárd forint volt, addig 2019-re ez a szám közel 360 milliárdra nőtt! (KSH: 2019)

A szféra izmosodását jelzi, hogy 2014 óta már világnapja is van a civil szervezeteknek, amit február 27-én ünnepelnek. Történeti és jelenkori szerepük miatt fontos, hogy a közművelődésben dolgozók ismerjék a nonprofit szektor helyzetét, működési mechanizmusait, a rájuk vonatkozó aktuális törvényi szabályozást.

A Nemzeti Művelődési Intézet 2017-től folyamatosan készít elektronikus tananyagokat az Emberi Erőforrások Minisztériumának támogatásával. Ennek keretében született meg a „Tudástár a közösségi művelődésben” című sorozat, melyből a jelen kézirat lezárásáig 13 kötet látott napvilágot. Ezek a Nemzeti Művelődési Intézet honlapjáról tölthetők le (<https://nmi.hu/kiadvanyok/tudastar-a-kozossegi-muvelodesben>). A teljes sorozatot Márkus

Edina ajánlotta az olvasók figyelmébe (Márkus 2018), míg a sorozat 3. részét (Közösségi események menedzsmentje) Fekete Rita (Fekete 2022), a 7. kötetet (Kulturális vállalkozás- és gazdaságfejlesztés) pedig Morvay Szabolcs (Morvay 2023) mutatta be a Kulturális Szemle hasábjain.

A sorozat XI. kötete Márkus Edina és Pete Nikoletta tollából a civil ismereteket tekinti át. A 183 számozott oldal terjedelmű, A/4-es méretű könyv 6 fejezetre oszlik. Az első fejezetben a nonprofit szektor létrejöttét magyarázó közgazdasági és interdiszciplináris elméleteket mutatják be és hasonlítják össze a szerzők. Ez követően a szféra sokrétű társadalmi, gazdasági szerepével ismerkedhetünk meg a nemzetközi szakirodalom megállapításainak felvillantásával. Egyes külföldi kutatók a civil szervezetek fontosságát a demokratikus politikai rendszerek működésében, mások a társadalmi tőke létrehozásának folyamatában, megint mások a piacot és az államot kiegészítő (szolgáltató) szerepben vagy éppen értékőrző funkciójukban ragadják meg. A sor még hosszan folytatható. Ezen megközelítésekről részletes képet kapunk, a IV. fejezet 10. esetpéldájában pedig táblázatba foglalva is áttekinthetjük őket. Egy ilyen munka elképzelhetetlen a szektor hazai történetének ismertetése nélkül, ezt a kötet szerzői statisztikai adatokra és széles körű szakirodalmi bázisra támaszkodva itt is megteszik. Így jutunk el a nonprofit szféra jelenlegi helyzetének bemutatásáig, külön kiemelve a kulturális célú civil szervezetek szerepét, illetve a nonprofit szervezetek vezetésének, menedzsmentjének funkcióit.

Az elméleti háttér mellé hasznos segítség a Fogalomtár, amely a szektor működésének, jellemzőinek leírásához legszükségesebb alapfogalmak definícióit ismerteti az adománytól a közcélú tevékenységen át a tartós adományig.

A könyv III. fejezetében – miként a sorozat valamennyi kötetében – 20 gyakorlati feladat segíti az elméleti ismeretanyag elsajátítását. Ezek széles spektrumon mozognak: van köztük szövetetalapításhoz kapcsolódó feladat éppúgy, mint rövidített vita, éves munkaterv készítése vagy éppen pénzügyi feladat. Aki ezeket megoldja, hasznos gyakorlati tudást kap a kezébe egy civil szervezet létrehozásához és mindennapi tevékenységéhez.

A mű IV. fejezetében 10 jó gyakorlatot ismerhetünk meg. Köztük olvashatunk például a Lakitelek Népfőiskola alapításáról és működéséről, a Nemzeti Kulturális Alapról vagy éppen egy alapítványnak egy konkrét kulturális projektjéről is. Szívszorító, egyúttal tanulságos történet egy baleset következtében lebénult férfi és egy közhasznú egyesület kapcsolatának ismertetése „Az Én történetem” címmel. A kötetet Tanulást segítő kérdések és a tananyag feldolgozását és a további tájékozódást lehetővé tevő forrásjegyzék zárja.

A könyv alapvetően a Nemzeti Művelődési Intézet képzéseiben résztvevő közművelődési szakemberek ismeretszerzését támogatja, de bátran ajánlható a felsőoktatásban közösség-szervezés BA, közösségi művelődés tanári MA és kulturális mediáció MA szakjain tanuló hallgatóknak is. Mivel a közművelődési intézményekben, közösségi színterekben dolgozó kollégák közül sokan vállalnak tagságot civil szervezetben, vagy éppen pályázati, forrásteremtő céllal hoznak létre – a művelődő közösségek bázisára építve – alapítványokat, egyesületeket, így az ő virtuális könyvespolcukon is ott a helye ennek a kötetnek.

Felhasznált irodalom:

- KSH (2019): A nonprofit szervezetek száma, megoszlása és összes bevétele tevékenységcsoportok szerint. Központi Statisztikai Hivatal Összefoglaló táblák (STADAT) https://www.ksh.hu/stadat_files/gsz/hu/gsz0013.html Letöltve: 2021. 10. 01. 10:15
- Márkus, Edina (2018): Recenzió a Nemzeti Művelődési Intézet Tudástár a közösségi művelődésben című sorozatáról. In: Kulturális Szemle, V. évf. 2018. évi 2. szám 143-145. p.
- Fekete, Rita (2022): Rend a rendezvényben: Recenzió Kerülő Judit – Csatlósne Komáromi Katalin: Közösségi események menedzsmentje című művéről. Tudástár a közösségi művelődésben, III. kötet. In: Kulturális Szemle, IX. évf. 2022. évi 2. szám 168-170. p.
- Morvay, Szabolcs (2023): Recenzió a Tudástár a közösségi művelődésben – VII. kötet: Kulturális vállalkozás – és gazdaságfejlesztés című munkáról. In: Kulturális Szemle, X. évf. 2023. évi 1. szám 140-143. p.

TUDOMÁNYOS KONFERENCIÁK HÍREI

Juhász Erika – Szabó-Nagy Csilla:

Az oktatás határdimenziói

A Magyar Nevelés- és Oktatóskutatók Egyesülete (Hungarian Educational Research Association – HERA) 2023. május 26-27. között rendezte meg éves konferenciáját az egyesület jelenlegi és leendő oktatáskutató tagjai számára. A 2023. évi HuCER (Hungarian Conference on Education Research – Magyar Oktatóskutatók Konferenciája) rendezvényre idén 12. alkalommal került sor. A kétnapos konferencia címe és fő témája az „Az oktatás határdimenziói” volt. A 2023-ban szervezett konferencia témájának meghatározásakor elsődlegesen az oktatás világában értelmezhető határ, mint fogalomnak a szimbolikus és több dimenzióban való értelmezése.

A Magyar Nevelés- és Oktatóskutatók Egyesületét a konferencia és szakmai programjának megszervezésében több társszervező is segítette, mindamellett tudományos, szakmai háttérrel biztosítottak a rendezvényhez, úgy mint:

- ELTE Savaria Egyetemi Központ, Szombathely,
- Nemzeti Művelődési Intézet vezetői, munkatársai,
- KultúrÁsz Közhasznú Egyesület (Debrecen) tagjai.

A kétnapos konferenciát Kozma Tamás, a HERA elnöke nyitotta meg, majd az ELTE Savaria Egyetemi Központot képviselő Lenkai Nóra, rektori biztos köszöntötte a résztvevőket. A plenáris ülés levezető elnöke Pogátsnik Monika volt, a HERA nemzetközi koordinátora. A plenáris megnyitót követően meghatározásra kerültek a konferencia fő irányvonalai, fő témakörrei. A „határ” a nevelés és az oktatás világában és valóságában egyaránt értelmezhető földrajzi, társadalmi tényként és szimbolikus fogalomként. Jelentheti többek között az oktatás teljes vertikumának határmenti létéből fakadó sajátosságait, a határon belüli és a határon túli magyar oktatás és nevelés problémáit, a nevelés-oktatás társadalmi mobilitásban betöltött szerepét, a nevelési-oktatási intézményeket új kihívások elé állító egyre nagyobb mértékű határon átvelő gazdasági és tanulási célú mobilitást, valamint a magyar oktatásügy határait feszegető helyzetét, amelyek megoldandó feladatokat állítanak a nevelés- és oktatáskutatás elméleti és gyakorlati szakemberei számára egyaránt. A HuCER 2023 konferencián kísérletet tettek a résztvevők a „határ” különböző szempontú értelmezésére a pedagógiában, a gyakran határon átvelő problémák azonosítására, az inter- és multidiszciplináris pedagógiai paradigmákban rejlő lehetőségek feltárására, valamint alternatív megoldási és cselekvési utak keresésére.

A plenáris köszöntőt követően plenáris előadásokat hallgathatták meg a konferencia résztvevői. Óhidy Andrea egyetemi tanár, a Pädagogische Hochschule Freiburg, Neveléstudományi Intézet képviselőjében tartotta plenáris előadását, amelynek címe Pedagógiai kihívások a migrációs társadalmakban volt, majd következett Csapó Benő plenáris előadása a Szegedi Tudományegyetem képviselőjében, A neveléstudomány nemzetközi fejlődési tendenciái és a magyarországi feladatok címmel.

A konferencia programjának ebben az évben is fontos része volt az egyesület vezetősége által megítélt elismerések átadása. A 2023. évi Báthory-díjat Prof. Dr. Csapó Benő, az SZTE-BTK egyetemi tanára vehette át. A Báthory Zoltán emlékérmét a Magyar Nevelés- és Oktatóskutatók Egyesülete (Hungarian Educational Research Association) a nevelés- és oktatáskutatás bármely területén (közoktatás, szakképzés, felsőoktatás, felnőttképzés) kimagasló tudományos

teljesítményű kutatók elismerése céljából hozta létre. A díj átadása ebben az évben kiemelt jelentőségű a Magyar Nevelés- és Oktatókutatók Egyesülete, és a szakma életében, mivel a konferenciát követően Csapó Benő, Báthory-díjas professzortól tragikus hirtelenséggel és mély fájdalommal kellett elbúcsúznia kollégáinak. Kiemelkedő munkásságára és szakmai elhivatottságára való emlékezés mellett szellemiségét is örzi tovább a szakmai és tudományos közösség.

A HERA-ért díjat pedig a HERA kimagasló közösségi szervező és fejlesztő munkát végzők elismerésére alapította a szervezet. A díj a Magyar Nevelés- és Oktatókutatók Egyesületében, a szervezetért kifejtett kiemelkedő munka elismeréseként adható. Az a személyiség kaphatja meg, aki több éven keresztül meghatározó módon részt vett a HERA különböző tevékenységeiben. A díjat Juhász Erika, a HERA alelnöke adta át az idei díjazottnak, Veressné Dr. Gönczi Ibolyának, aki a Gyermekvédelmi és szociálpedagógiai kutatások szakosztály alapítója, az idei évig elnöke volt.

A HERA kiemelten támogatja a kiváló tudományos publikációkat. Erre a célra alapította a vezetőség a HERA Publikációs díjat, amelyet Kozma Tamás, a HERA elnöke és Juhász Erika, a HERA alelnöke adták át a díjazott szakembereknek. Az idei pályázatra 32 publikáció érkezett, amelyek közül egy 4 fős zsűri választotta ki a legjobbakat. A zsűri képviselőjében Langerné Buchwald Judit ismertette az idei pályázat főbb tudnivalóit.

A szakmai díjak átadását követően került sor a HERA X. évkönyvének bemutatására, amely az Oktatás egy változó világban – kutatás, innováció, fejlesztés címet kapta. Az évkönyv Kattein-Pornói Rita, Tóth Péter és Kanczné Nagy Katalin által szerkesztett kötete 28 tanulmányt tartalmaz öt fejezetre bontva, és kiválóan reprezentálja a HERA legfőbb kutatási eredményeit. A kötet központi témája a táguló pedagógiai tér, a neveléstudomány új területeinek ismertetése, illetve a különböző innovációk bemutatása.

Az évkönyv bemutatását követően vette kezdetét szekcióülések formájában a szakosztályok kutatási eredményeinek bemutatása. A konferencia két napja alatt 37 szekció, illetve plenáris poszterbemutató keretében mutathatták be az előadók összefoglalva kutatási eredményeiket, és tudományos vitákat folytathattak egymással kérdéseket megfogalmazva az előadók felé. A poszterszekció során 36 poszter került kiállításra változatos témákat felölelve. A plenáris poszterszekció keretén belül a konferencián résztvevő szakemberek megtekinthették a kiállítók posztereit, illetve adott időszámban kérdéseket is feltehettek a poszter készítőjének. A poszterszekció résztvevői számos fontos kulturális témájú kutatási eredményt mutattak be, ilyen például Szabó Dóra és Énekes András Előd „Alulról szerveződés és állami függés a kárpát-medencei amatőr néptáncgyűttesek viszonyában”; Puzsár Fruzsina „Közösségfejlesztés lehetőségei Balmazújvároson”; vagy Szűcs Tímea „Szimfónia Program kívül-belül”. A konferencia során élénk érdeklődés és szakmai diskurzusok alakultak ki a poszterbemutatók helyszínén, amely korrelációt mutat a változatos és aktuális kérdéseket vizsgáló témaválasztásokkal.

A szekciók keretében elhangzottak olyan kulturális és közművelődési vonatkozású előadások, mint Juhász Erika és Fintor Gábor „Kultúrafogyasztási és szabadidőeltöltési szokások vizsgálata Magyarországon”. Az előadás keretében bemutatták kutatásukat, amelynek alapját egy országos reprezentatív survey felmérés adta. A minta a magyar lakosság 18 éves, vagy ennél idősebb tagjaira érvényes. A minta többlépcsős rétegzett valószínűségi mintavétel eredményeként jött létre, amely alapján a kapott eredmények általánosíthatók a teljes magyar populáció hasonló csoportjaira nézve különböző változók (nem, településtípus, iskolai végzettség) mentén. A kutatás célja legalább három megközelítést tartalmaz. Egyrészt, hogy feltérképezzék a szabadidőeltöltés aktív és passzív formáit. Másrészt, hogy megvizsgálják a lakosság kultúrafogyasztási szokásait. Harmadrészt pedig kíváncsiak voltak arra is, hogy a

pandémia mennyiben befolyásolta a kulturális aktivitást a megkérdezettek szemüvegén keresztül.

A Kultúra és tanulás szekción belül tartott szekcióelőadást Hegedűs Anita „A határon túli magyar hallgatók kultúrafogyasztási szokásai” címmel. A kutatás célja a hallgatók kulturális fogyasztásának, múzeumokkal kapcsolatos attitűdjének és a múzeumok, mint felsőoktatási tanulási terek lehetőségének feltérképezése. Előadásában a határon túli magyar hallgatókkal kapcsolatos eredmények egy szeletét mutatta be: kulturális és gazdasági tőkéjüket, szabadidőfelhasználási szokásaikat, magaskulturális fogyasztásukat, múzeumlátogatási szokásaikat.

Kuthy-Megyesi Judit „Kulturális tanulás a magyar közművelődés alapidokumentumaiban” című előadása a „Kulturális tanulás Magyarország közművelődési intézményrendszerében” című vizsgálatukat mutatja be, amely során a kulturális tanulás közművelődésben való megvalósulásának hazai sajátosságait tárja fel. Pető Lilla „A hálózatelmélet megvalósulása a közművelődésben” című előadásában a közművelődési feladatellátók hálózatosodásáról, szakmafejlesztési hatásairól és továbbfejlesztési lehetőségeiről tájékoztatta a szakmai közönséget.

A tudományos közösségépítést a társas vacsora mellett a kulturális program tette teljessé, az ELTE SEK Szökös Néptáncegyüttes műsorát és Hollósy Kornél, a szombathelyi Premontrei Rendi Szent Norbert Gimnázium 11. évfolyamos tanulójának zongorajátékát élvezhették a résztvevők.

A konferencia plenáris előadásokkal zárult, a levezető elnök Kozma Tamás professzor volt. A plenáris zárszó keretében Mrázik Júlia, a HERA szakosztályi koordinátora és Langerné Buchwald Judit, HuCER 2023 szervezőbizottság elnöke által kiosztásra kerültek a Best poster 2023. díjak, és a hagyományoknak megfelelően kihirdetésre került a HuCER 2024. konferencia helyszíne és időpontja.

A közművelődés területén dolgozó szakemberek együttműködésének, együtt gondolkodásának biztosítására többféle lehetőséget kell nyújtani tágabb tudományos közegeben is, mert ezáltal segíthető elő a szakma fejlődése. Ennek a közös gondolkodásnak ad teret az évenként megrendezésre kerülő HuCER konferencia.

Bővebb információk a konferenciáról a <http://hera.org.hu/> oldalon olvashatók.

FELHÍVÁS PUBLIKÁLÁSRA

A folyóirat magyar elnevezése: Kulturális Szemle

A folyóirat műfaja: interdiszciplináris online tudományos folyóirat

A folyóirat angol elnevezése: Cultural Review

A publikálás feltételei:

1. A Kulturális Szemlébe bárki publikálhat, aki az alábbi feltételeknek megfelel.
2. A Kulturális Szemlébe a kultúra tágabb értelmezési témakörébe tartozó írásokkal lehet nevezni, azonban elsődlegesen a közművelődés és a közösségi művelődés témaköreiben, illetve az ezekkel kapcsolatba hozható témákban várjuk az írásokat. A beküldött írásokkal kapcsolatosan elvárás, hogy tematikailag a Kulturális Szemle küldetésnyilatkozatához igazodjanak.
3. A Kulturális Szemlébe a tudományos etika betartásával, a tudományos hivatkozási és bibliográfiai rendszer elveinek alkalmazásával lehet publikálni (formai megoldását a honlapon elérhető publikációs sablon keretében adjuk meg).
4. A Kulturális Szemlébe magyar nyelvű tanulmányokat várunk rövid, angol nyelvű absztrakttal a publikációs sablon alapján. A szerkesztőbizottság angol nyelvi különszám megjelentetését külön meghirdeti és alapján kezdeményezni fogja.
5. A Kulturális Szemlében elsősorban ún. első közlések fogadhatók el, ettől csak szerkesztőbizottsági döntés értelmében térünk el. A más nyelven megjelent, de a Kulturális Szemlébe leadott nyelven még nem publikált írások első közlésnek minősülnek.
6. A Kulturális Szemle tanulmányait minden esetben a szerző nevének megjelölése nélkül két független lektor bírál, akik közül az egyik lektor általában a szerkesztőbizottság tagja, a másik lektor pedig más, a tudományos közéletből felkért személy. A felkért lektorok mindegyike tudományos fokozattal rendelkezik, és a hazai kulturális életben ismert, elismert kutató. Amennyiben az egyik bíráló nem fogadja el a tanulmányt közlésre, a másik bíráló pedig elfogadja, akkor harmadik bíráló kijelölésére kerül sor. A lektorálás módja dupla vak lektorálás:
 - **Blind, or Anonymous Peer Review**
Content is reviewed by external reviewers and the author's identity is unknown to the reviewer. A double-blind peer-review process is where both the reviewer and the author remain anonymous throughout the process.
 - **Vak vagy névtelen lektorálás**
A cikk tartalma külső szakértő által kerül lektorálásra és a szerző személye ismeretlen a lektor számára. Dupla vak lektorálásnak nevezzük azt, amikor a szerző és a lektor személye is ismeretlen marad egymás előtt a lektorálási folyamat során.
7. A Kulturális Szemlébe leadott publikációkat csak a 3. pontban jelzett, elérhető publikációs sablonban elkészítve fogadjuk el. Min. terjedelem 8.000 karakter, max. terjedelem 25.000 karakter. Ettől csak kivételes esetekben térhet el a szerkesztőbizottság.
8. A publikálás díjtalan mindkét fél részéről: sem a publikációt megjelentető Nemzeti Művelődési Intézet, sem a szerző nem tartozik díjazással a publikáció megjelentetésért.

9. A publikáló a tanulmányának publikálásra történő beküldésével hozzájárul, hogy a szerkesztőbizottság a Kulturális Szemlét (és benne a beküldött tanulmányokat) elektronikus formában honlapján, és más, szakmai és tudományos honlapokon (pl. Magyar Elektronikus Könyvtár, Magyar Folyóiratok Adatbázisa) közzétegye.
7. A publikációk leadása folyamatosan történik, és évente min. 4 alkalommal kerül elbírálásra. Az elbírálási határidők a honlapunkon nyomon követhetők. A tanulmányok beküldésének elektronikus levelezési címe, és a szerkesztőbizottság elérhetősége:
kulturalisszemle@nmi.hu

A folyóirat publikációs sablonja elérhető a www.kulturalisszemle.hu honlapon.

IMPRESSZUM

Kulturális Szemle

online interdiszciplináris tudományos folyóirat
2023. évi 2. szám (X. évfolyam 2. szám)

Nyilvántartási száma: CE/4420-2/2017 Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság
ISSN: 2416-2329

Tárgyköre: művelődéstudomány-kultúra

Alapító: Nemzeti Művelődési Intézet Nonprofit Közhasznú Kft.
6065 Lakitelek, Szentkirályi út 2.

Felelős kiadó: Novák Irén és Sonkoly János, ügyvezető igazgatók

Online elérhetőség: www.kulturalisszemle.hu

Email: kulturalisszemle@nmi.hu

Főszerkesztő:

Dr. Juhász Erika

A szerkesztőbizottság tagjai:

Dr. Barabási Tünde

Dr. Kerülő Judit

Dr. Kleisz Teréz

Dr. Ponyi László

Dr. Simándi Szilvia

Dr. Szabó Péter

Dr. T. Molnár Gizella

Dr. Viola Tamasova

Szerkesztőségi titkár:

Deák Orsolya